

ISSN 2309 3455

Social Studies

Studime Sociale

Vol. 19, No. 4 (73), 2025

Megi XHUMARI • Juliana AJDINI

- Almida HOXHA KAFIA • Eljana BRAHJA • Ardita MENI
- Silvana SKENDERI • Migena KOKERI • Irida AGOLLI
- Dhurata LAMÇJA • Ana DINDI
- Alketa KARAMETA • Klaudia PENGILI
- Blerta DRENOFCI • Valbona NATHANAILI
- Ananda RAO KURITI • Elisaveta KAPURANI
- Silvia MALACARNE

www.sociology.al

ANNUAL INTERNATIONAL & INTERDISCIPLINARY CONFERENCES (AIS-ALBSA & INTERNATIONAL PARTNERS)

ALBANIA – KOSOVO – NORTH MACEDONIA
2016-2026

2016 TETOVO, NORTH MACEDONIA
2017 TIRANA, ALBANIA
2018 MITROVICA, KOSOVO
2019 DURRES, ALBANIA

2020 PRIZREN, KOSOVO
2021 KORCA, ALBANIA
2022 GJILAN, KOSOVO
2023 VLORA, ALBANIA

2024 PRISTINA, KOSOVO
2025 SHKODER, ALBANIA
2026 GJAKOVE, KOSOVO

SOCIAL STUDIES [STUDIME SOCIALE]

Vol. 19, No. 4 (73), 2025

Editorial Team

Editor:

Leke SOKOLI – Tirana, ALBANIA

Deputy Editors:

Sejdin CEKANI – Tirana, ALBANIA

Besim GOLLOPENI – Pristine, KOSOVO

Ali PAJAZITI – Skopje, North MACEDONIA

Romina GURASHI – Roma, ITALY

Deputy Editor for Management, Membership and Finance:

Elda SOKOLI KUTROLI

International Editorial Board

Servet PËLLUMBI – Chair, Albanian Institute of Sociology, ALBANIA

Aida GOGA – University of Tirana, ALBANIA

Agri SOKOLI – St. Louis International School Milan, ITALY

Apostolos G. PAPADOPOULOS – Harokopio University, GREECE

Bavjola SHATRO – University of Mississippi, UNITED STATES OF AMERICA

Blerina XHAKOLLI REÇI – University Aleksander Moisiu Durres, ALBANIA

Borut RONČEVIĆ – University of Ljubljana, SLOVENIA

Brunilda ZENELAGA – University of Tirana, ALBANIA

Doreta KUÇI – University Aleksander Moisiu Durres, ALBANIA

Enis SULSTAROVA – University of Tirana, ALBANIA

Erenestina GJERGJI HALILI – University of Tirana, ALBANIA

Ferdi KAMBERI – University Fehmi Agani of Gjakova, KOSOVO

Goran BASIC – Department of Sociology, Lund University, SWEDEN

Irena NIKAJ – Universiteti Fan Noli of Korca, ALBANIA

Jasminka LAŽNJAK – University of Zagreb, CROATIA

Jola KEPI – Center for School Leadership, CSL-AADE, ALBANIA

Jonida LAMAJ – Albanian-American Development Foundation, ALBANIA

Klea FANIKO – University of Geneva, SWITZERLAND

Klejda MULAJ – University of Exeter, ENGLAND
Konstantin MINOSKI – Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, North MACEDONIA
Kseancla SOTIROFSKI – University Aleksander Moisiu Durrës, ALBANIA
Ledia KASHAHU – University Aleksander Moisiu of Durrës, ALBANIA
Monika HASANI – University Ismail QEMALI of Vlora, ALBANIA
Pjereta AGALLIU – University of Tirana, ALBANIA
Robert ÇITOZI – University of Sports Tirana, ALBANIA
Sergiu BALTATESCU – University of Oradea, ROMANIA
Shaban SINANI – Albanian Academy of Science, ALBANIA
Shkëlzen HASANAJ – University of Siena, ITALY
Svetla KOLEVEA – Institute for the Study of Societies and Knowledge, BULGARIA
Tonin GJURAJ – European University of Tirana, ALBANIA
Venera LLUNJI – AAB College, KOSOVO

© Albanian Institute of Sociology / Instituti Shqiptar i Sociologjisë

Design: **Orest Muça**

“Social Studies”, Scientific Journal, certified by the Highest Scientific Committee, Ministry of Education and Science of Albania

Decision no. 170, date 20th of December 2010

Contacts:

Mobile: ++355692044722; ++355694067682

E-Mail: albsa@sociology.al; studime.sociale@gmail.com

www.sociology.al

Contents:

Megi XHUMARI Juliana AJDINI	<i>Partneriteti publik - privat – shoqëri civile në shërbimet sociale për fëmijët: studim rasti “Hannah & Rozafa”.....</i>	5
Almida HOXHA KAFIA	<i>Audituesit publikë shtetërorë: presioni psikologjik dhe ndikimi në jetën familjare – një analizë empirike.....</i>	15
Eljana BRAHJA	<i>Etika e inovacionit në kohë pasigurie: sfida e ndërtimit të një të ardhmeje të qëndrueshme.....</i>	21
Ardita MENI Silvana SKENDERI	<i>Zëri si urë midis gjubës dhe ndjenjës: muzikaliteti si strukturë njohëse dhe formë komunikimi në zhvillimin njerëzor.....</i>	31
Migena KOKERI Irida AGOLLI	<i>Perspektivat gjinore për të moshuarit dhe ndikimi i faktorëve social, ekonomik dhe komunitar në tiranë</i>	37
Dhurata LAMÇJA Ana DINDI	<i>School leadership in the age of Smart Pedagogy and Digital Innovation</i>	45
Alketa KARAMETA	<i>Learning Outcome, Student Achievement, and Competence in the Updated Curriculum</i>	55
Klaudia PENGILI	<i>DNA Technologies in Forensic Disclosing Justice. The Genetic Symphony of DNA Technology in Contemporary Forensic in Albania</i>	61
Blertha DRENOFCI Valbona NATHANAILI	<i>Inclusion of people with disabilities in social protection systems in Albania. An analysis based on policy and legal framework.....</i>	69
Ananda RAO KURITI	<i>Networked Individualism and Technological Divide: Paradigm Shifts in Social Relations in India.....</i>	81
Elisaveta KAPURANI	<i>Teaching English as a foreign language in collective classrooms: developing effective practices.....</i>	89
Silvia MALACARNE	<i>Migrant mediators as promoters of mutual learning during the pandemic: evidence from international research</i>	99
	<i>Libra & Autorë.....</i>	113

PARTNERITETI PUBLIK - PRIVAT – SHOQËRI CIVILE NË SHËRBIMET SOCIALE PËR FËMIJËT: STUDIM RASTI “HANNAH & ROZAFÄ”

Megi XHUMARI

Shërbimet Sociale Bethany, Tiranë

Departamenti i Punës dhe Politikës Sociale

Fakulteti i Shkencave Sociale, Universiteti i Tiranës

E-mail: megi.xhumari@unitir.edu.al

Juliana AJDINI

Universiteti i Tiranës

Fakulteti i Shkencave Sociale

Departamenti i Punës dhe Politikës Sociale

E-mail: juliana.ajdini@unitir.edu.al

PËRMBLEDHJE

Përvoja ndërkombëtare si dhe praktika e organizatës Shërbimet Sociale Bethany dëshmojnë se partneriteti ndërmjet agjencive publike, sektorit privat dhe organizatave të shoqërisë civile përbën një element kyç në adresimin e sfidave në sistemin e shërbimeve sociale. Artikulli argumenton se kalimi nga qasja institucionale drejt asaj komunitare ka sjellë ndryshime thelbësore në tipologjinë dhe kulturën e menaxhimit të shërbimeve. Historikisht, trajektorja e ofrimit të kujdesit për fëmijët ka ndjekur një zhvillim nga kujdesi familjar te iniciativat private dhe organizatat e shoqërisë civile, për të kaluar më pas në përgjegjësi të shtetit. Pas viteve 1990, në Shqipëri kjo trajektore kaloi në kahun e kundërt, nga shteti si i vetmi ofrues shërbimesh sociale, tek sektori privat dhe organizatat e shoqërisë civile, të cilat plotësuan hendekun midis nevojave të fëmijëve dhe shërbimeve publike. Kjo qasje ka mundur risi në menaxhimin e shërbimeve sociale, duke sjellë rritje të cilësisë. Metodologjia krahas shqyrtimit të literaturës, të bazës institucionale të shërbimeve sociale dhe studimin e rastit, sjell edhe përvojën 10 vjeçare të autoreve (2015-2025) në Shërbimet Sociale Bethany. Studimi i rastit të partneritetit mes organizatës Shërbimet Sociale Bethany me Shtëpinë e Fëmijës 0-5 vjeç “Hannah & Rozafa” në Tiranë dhe me bashkinë Tiranë përfaqëson një

model të suksesshëm të zbatimit të parimeve të partneritetit publik – privat. Ky model ka sjellë përshtatje strukturore, shtim të kapitalit njerëzor e financiar, aftësi alternative menaxheriale dhe krijimin e një kulture të re pune, duke garantuar vlerë të shtuar në shërbimet për fëmijët.

Fjalë kyçe: *Partneriteti publik – privat – shoqëri civile, shërbime alternative për fëmijët, qasja me qendër fëmijën, vazhdimësi e shërbimit në komunitet.*

Megi XHUMARI është Drejtuese e Programeve Sociale pranë organizatës “Shërbimet Sociale Bethany” në Tiranë dhe pedagoge me kohë të pjesshme në departamentin e Punës dhe Politikës Sociale, Fakulteti i Shkencave Sociale, Universiteti i Tiranës, ku ndjek edhe studimet doktorale (2022–2025. Me dy diploma Master dhe Post-Master nga Springfield College, Massachusetts, SHBA, me specializim në Puna Sociale në Praktikë të Avancuar me Fëmijët dhe Adoleshentët, fitoi edhe përvojë profesionale si psikoterapiste (2012-2015).

Prof. Asoc. Dr. **Juliana AJDINI** është pedagoge dhe kërkuese shkencore në Departamentin e Punës dhe Politikës Sociale, Fakulteti i Shkencave Sociale, Universiteti i Tiranës, ku jep mësim që prej vitit 2004. Fushat e saj të ekspertizës kërkimore dhe profesionale përfshijnë të drejtat sociale dhe të njeriut, barazinë gjinore, përjashtimin social dhe zhvillimin e komunitetit. Ajo ka një përvojë të konsoliduar në zhvillimin e kurrikulave universitare, trajnimin e profesionistëve të fushës sociale, si dhe në udhëheqjen e projekteve kërkimore dhe konsulencave për institucione publike dhe partnere ndërkombëtare. Është autore e disa botimeve akademike si brenda ashtu dhe jashtë vendit.

Decentralizimi i shërbimeve sociale

Ndryshimi i paradigmës që shërbimet sociale duhet të projektohen duke pasur në qendër nevojat e individëve dhe jo rreth asaj që konsiderohet e përshtatshme për institucionin, është kusht esencial për shërbime cilësore. Në fillim të viteve 1990, kontrolli i centralizuar shtetëror, pamjaftueshmëria e investimeve publike, nevojat sociale në rritje për kujdes ndaj fëmijëve, sollën si domosdoshmëri pjesëmarrjen e sektorit jo publik në shërbimet sociale. Kjo u sanksionua në Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë ku përcaktohet se,

Shteti, brenda kompetencave kushtetuese dhe mjeteve që disponon, si dhe në plotësim të nismës dhe të përgjegjësisë private, synon:
ç) arsimimin dhe kualifikimin sipas aftësive të fëmijëve dhe të të rinjve, si dhe të personave të pazënë me punë;
d) një mjedis të shëndetshëm dhe ekologjikisht të përshtatshëm për brezat e sotëm dhe të ardhshëm;
e) përkujdesjen dhe ndihmën për të moshuarit, jetimët dhe invalidët (KSh, 1998, n. 59)

Tranzicioni i pas viteve ‘1990-të ka qenë një periudhë e decentralizimit të shërbimeve publike në shëndetësi, arsim, përkujdesin social, etj., duke sjellë rritjen e ofertës së shërbimit për t’ju përgjigjur një rritjeje masive të kërkesave sociale si rezultat i problemeve sociale të papunësisë, varfërisë, emigracionit, etj. Decentralizimi funksional solli që një pjesë e përgjegjësisë të kalonin nga shteti tek subjektet private apo organizata të shoqërisë civile (OSHC), duke synuar një tipologji më të pasur dhe standarde më të larta të shërbimeve publike (Xhumari, 2018).

Metodat e menaxhimit të shërbimeve sociale nga OSHC përfshijnë perspektivën e garantimit të të drejtave të fëmijëve për kujdes prindëror, si dhe perspektivën e profesionistëve të udhëhequr nga interesi më i lartë i fëmijës në të gjitha vendimarrjet e tyre. Kjo manifestohet në fleksibilitet në shërbimet sipas nevojave, duke respektuar zgjedhjet e fëmijëve, role të reja sociale si familja kujdestare pa lidhje gjaku, mënjanim i burokracive shtetërore që kursen kohë dhe energji, duke i dhënë përparësi punës së profesionistëve me njerzit dhe duke e përshtatur menaxhimin e shërbimeve sociale

me kushtet e ekonomisë së tregut. Në rastin e partneritetit midis institucioneve publike dhe subjekteve jopublike, shteti mban rolin kryesor të rregullatorit përmes vendosjes së standardeve, kriterëve, etj., kurse subjekti jopublik ofron shërbime shtesë, investime në infrastrukturë dhe burimet njerëzore, ekipe multidisiplinare profesionistësh, si dhe një model të ri menaxhimi të shërbimeve sociale. Partneriteti publik - privat në Shqipëri, duke përshtatur modelet ndërkombëtare, përpaket të ndërthurë elementët pozitivë të të dy sektorëve, ku sektori jopublik respekton kuadrin rregullator shtetëror, duke ofruar shërbime inovative dhe kapital shtesë.

Ky artikull përmes studimit të rastit të partneritetit mes Shtëpisë së Fëmijës 0-5 vjeç “Hannah & Rozafa” Tiranë me organizatën Shërbimet Sociale Bethany, sjell analizën e një modeli suksesi në shërbimet sociale për fëmijët pa kujdes prindëror. Nëse në seksionin e parë paraqiten disa nga transformimet decentralizuese për përmirësimin e cilësisë së shërbimeve sociale, në seksionin e dytë analizohen aspekte të partneritetit publik – privat- shoqëri civile. Në seksionin e tretë specifikohet rasti studimor i partneritetit mes Shërbimet Sociale Bethany dhe Shtëpisë së Fëmijës 0-5 vjeç “Hannah e Rozafa”, si dhe Bashkisë Tiranë, për realizimin e shërbimeve sociale për fëmijët pa kujdes prindëror. Seksioni i konkluzioneve shërben si epilog për të reflektuar mbi modelet e suksesshme të partneritetit në sistemin e shërbimeve sociale për fëmijët.

Metodologjia

Ky artikull bazohet në një qasje kërkimore eksploruese me natyrë reflektuese dhe analitike, duke përdorur modelin e studimit të rastit (case study) për të analizuar ndërtimin, zbatimin dhe zhvillimin e një forme partneriteti institucional për ofrimin e shërbimeve sociale për fëmijët. Rasti konkret i analizuar është ai i Shtëpisë së Fëmijës 0-5 vjeç “Hannah & Rozafa”, institucioni i vetëm publik residencial për fëmijët pa

kujdes prindëror 0-5 vjeç në Tiranë, e cila përfaqëson një përvojë unike dhe të qëndrueshme të bashkëpunimit publik–privat–OSHC në fushën e shërbimeve të kujdesit social për fëmijët. Burimet empirike të përdorura për këtë studim përfshijnë:

- Dokumentacionin institucional të partneritetit (marrëveshje, plane veprimi, raporte monitorimi);
- Ligje dhe politika kombëtare që lidhen me decentralizimin, shërbimet sociale dhe mbrojtjen e fëmijëve;
- Raporte të organizatave partnere dhe institucioneve publike që kanë mbështetur modelin;
- Monitorim të vazhdueshëm mbi ecurinë dhe sfidat e zbatimit gjatë një periudhe dhjetëvjeçare.

Një nga veçoritë e metodologjisë së ndjekur është përfshirja direkte e autorëve në projektimin dhe zbatimin e këtij modeli partneriteti. Kjo i jep artikullit një nivel të lartë autenticiteti dhe njohje të thellë të kontekstit, por njëkohësisht kërkon ndërjegjësim për pozicionalitetin e autorëve. Artikulli nuk pretendon objektivitet të pastër akademik, por përfaqëson një përvojë të brendshme të dokumentuar në mënyrë kritike, me qëllimin për të nxjerrë mësimë dhe për të ndarë praktika të mira.

Kufizimi kryesor metodologjik është se ky është një rast i vetëm dhe nuk mund të gjeneralizohet për të gjitha kontekstet vendore. Megjithatë, për shkak të natyrës së tij sistematike, jetëgjatësisë dhe ndërveprimit institucional, modeli i paraqitur përbën një shembull referues për studiues dhe praktikues që synojnë të zhvillojnë forma të ngjashme partneriteti në kontekste të tjera.

Partneriteti publik – privat – shoqëri civile

Reforma e shërbimeve publike si një çështje prioritare për t'i sjellë shërbimet më afër nevojave dhe për të përballuar sfidat e

garantimit të të drejtave sociale, nxorri në pah domosdoshmërinë e tipologjive të reja për ofrimin e shërbimeve. Në thelb të tyre qëndron orientimi i sektorit publik drejt përshtatjes së mekanizmave të tregut për të përmirësuar eficiencën dhe efektivitetin, si dhe krijimi i hapësirave që sektori privat dhe OSHC të jenë ofrues direkt në shërbimet sociale. Për shkak të një hendeku të madh në infrastrukturën e sektorit publik, trashëguar nga e kaluara, potenciali i partneritetit publik – privat – shoqëri civile si burim i financimit alternativ u pranua lehtësisht nga qeveritë shqiptare, të cilat bënë përpjekje të shumta për të krijuar një mjedis të përshtatshëm për to (Angjeli, 2019). Kështu, nga dominimi vetëm i sektorit shtetëror të shërbimeve, pas viteve 1990 shteti kërkon partneritet me sektorin privat dhe OSHC si burime alternative për të përmbyshur kërkesat në rritje për shërbime për fëmijët e braktisur. Rritja e papunësisë, varfëria masive, emigracioni i pakontrolluar e të tjera fenomene që kanë shoqëruar tranzicionin shqiptar, sollën futjen e sektorit privat dhe të OSHC-ve si ofrues të shërbimeve sociale, me mbështetjen e donatorëve të huaj. Ratifikimi i konventave ndërkombëtare dhe vendosja e standardeve kombëtare të cilësisë së shërbimeve sociale, konsiderohen po ashtu faktorë që imponuan partneritetin publik privat.

Historikisht ka qenë familja institucioni bazë që përmbyste nevojat e fëmijës, pastaj hynë në lojë bamirësitë private apo OSHC, si dhe sektori privat. Kur mekanizmat e alokimit në tregun e lirë dështuan, doli nevoja e ndërhyrjes së shtetit për të garantuar shërbimet ndaj fëmijëve pa kujdes prindëror, si një mënyrë për të kapërcyer dhe plotësuar dobësitë e familjes dhe tregut. Pas vitit 1990 në Shqipëri ndodhi procesi në kahje të kundërt, ku shteti humbi kapacitetin e të qenit i vetmi ofrues shërbimesh sociale, duke hapur mundësitë drejt sektorit privat dhe shoqërisë civile, të

cilat plotësonin hendekun midis nevojave dhe shërbimeve publike.

Komisioni Evropian, në Guidën për një Partneritet Publik Privat të Suksesshëm (2003), ka identifikuar rolin e rëndësishëm të sektorit privat në disa aspekte si: sigurimin e kapitalit shtesë; sigurimin e aftësive alternative menaxhuese dhe zbatuese; sigurimin e vlerës së shtuar ndaj përfituesit të shërbimit dhe komunitetit; identifikimin më të mirë të nevojave dhe shfrytëzimin optimal të burimeve (De la Motte and Hall, 2003). Politikat mbi PPP u zhvilluan paralelisht me krijimin dhe rishikimin e një kornize rregullatore të përshtatshme për këtë bashkëpunim. Rasti i Suedisë tregon se pas përfshirjes së sektorit privat në projektet e ndërtimit, ato u lejuan të marrin pjesë gjithashtu në prokurimet publike në arsim, shërbimet e kujdesit për moshën e tretë, kujdesit shëndetësor apo shërbimeve të tjera publike. Në këtë mënyrë janë shfaqur në praktikë një varietet i gjerë partneriteti publik privat, si një përpjekje e qëndrueshme dhe e koordinuar ku si sektori publik dhe ai privat kontribuojnë në planifikimin dhe burimet e nevojshme me qëllim përmbyshjen e objektivave të përbashkëta dhe të veçanta. PPP shihet si ndarje e përgjegjësisë, ndarje e rrezikut, ndjekja e objektivave të përbashkëta apo të veçanta, investim i përbashkët dhe përfitim i dyanshëm. Partneriteti përfshin marrëveshje kontraktuale bashkëpunuese, aktivitete të përbashkëta për zhvillimin e programeve dhe shërbimeve publike (Gjini, 2017). Në rastin e nënkontraktimit sektori privat përfshihet pjesërisht në sigurimin e një shërbimi që më parë ofrohej nga sektori publik. Në këtë rast ka një transferim shumë të vogël të kontrollit apo rrezikut në sektorin privat dhe nuk ka përfshirje të rëndësishme të sektorit privat në vendimmarrje. Ky është rasti i partneritetit midis Shërbimeve Sociale Bethany dhe Shtëpisë së Fëmijës 0-5 vjeç “Hannah & Rozafa” dhe të bashkisë së Tiranës.

Me qëllim shmangien e rreziqeve, qeveritë mund të adoptojnë një cikël të plotë të partneritetit që i jep vëmendjen e duhur të gjithë fazave, që nga planifikimi, zbatimi e deri tek menaxhimi e monitorimi (Deloitte Research, 2013). Kjo vëmendje me të drejtë ka gjetur vend dhe është pasqyruar në kuadrin ligjor që rregullon partneritetin publik privat në vende të ndryshme, përfshirë edhe Shqipërinë ku është harmonizuar legjislacioni i Bashkimit Europian. Në fillim të viteve 2000 u bënë përpjekje nga Banka Botërore për miratimin e granteve nga qeverisja vendore për të kontraktuar shërbime sociale komunitare, por kjo mbeti një praktikë sporadike në kushtet që bashkitë mbetën me burime të kufizuara për mbështetjen e shërbimeve sociale (World Bank, 2001). Marrëdhënia ndërmjet subjekteve private dhe autoriteteve përveç ofrimit të shërbimeve mund të përfshijë edhe investime, modernizimin dhe mirëmbajtjen e faciliteteve, duke reduktuar kostot e buxhetit të shtetit.

Partneriteti në shërbimet sociale për fëmijët pa kujdes prindëror - studim rasti “Hannah & Rozafa”

Që në vitin 1991, organizata amerikane Bethany Christian Service Global (BCSG)¹ ofroi mbështetjen e saj për përmbushjen e nevojave të fëmijëve pa kujdes prindëror në Shqipëri, duke filluar me investime kapitale në ndërtimin e godinave për Shtëpinë e Fëmijës 0-5 vjeç “Hannah & Rozafa”, institucioni i vetëm publik residencial për fëmijët pa kujdes prindëror 0-5 vjeç në Tiranë. Këtu nis partneriteti me Ministrinë e Shëndetësisë² për krijimin e një mjedisi jetese të përshtatshëm për fëmijët jetimë 0-5 vjeç, ku krahas investimit kapital u

rimodeluan struktura e shërbimeve për t’ju përgjigjur një modeli të ri shërbimesh për fëmijët, sa mjekësor po aq edhe social. Kjo nismë përputhej me prirjet ndërkombëtare për reformimin e shërbimeve sociale drejt modeleve mikse (Handicap International, 2004). Zgjerimi i tipologjisë së shërbimeve dhe sigurimi i vazhdimësisë së tyre drejt de-institucionalizimit, zhvendosjes së fëmijës në familje, koincidoi edhe me futjen për herë të parë të birësimit ndërkombëtar me SHBA, për rastet e fëmijëve që nuk përzgjidheshin nga familjet shqiptare. Në vitin 2010, koncepti i vazhdimësisë u zhvillua më tej me pilotimin për herë të parë të familjeve kujdestare pa lidhje gjaku, përmes një partneriteti që përfshinte Shërbimet Sociale Bethany, Shtëpinë e Fëmijës 0-5 vjeç “Hannah & Rozafa” dhe Bashkinë e Tiranës.

Rritja e cilësisë së shërbimeve për fëmijët u synua me financimin e profesionistëve të shkencave sociale që mungonin në strukturat e institucionit residencial si punonjës socialë dhe psikologë. Që në vitin 1992, Bethany Christian Service Global përmes kontratës me Ministrinë e Arsimit mbështeti krijimin e Fakultetit të Shkencave Sociale me hapjen për herë të parë të Departamentit të Punës Sociale. Me krijimin e Ministrisë së Punës dhe Çështjeve Sociale (1992), Bethany Christian Service Global vazhdoi partneritetin për zhvillimin e kapaciteteve të kësaj Ministrie, duke iu mundësuar punonjësve të saj me profesione të ndryshme një kurs pasuniversitar 1-vjeçar në Punë Sociale. Pra, kontratat e para të këtij subjekti privat ishin si me Ministrinë e Shëndetësisë, me Ministrinë e Arsimit dhe me Ministrinë e Punës dhe Çështjeve Sociale për një qasje multidisiplinare në shërbimet sociale për fëmijët pa kujdes

¹ Bethany Christian Services Global, (BCSG) është një organizatë kristiane jo fitimprurëse me veprimtari ndërkombëtare me qendër në Grand Rapids, Michigan, US, me përvojë ndërkombëtare në 18 shtete, që synon të sigurojë një vazhdimësi në shërbimet sociale për fëmijët. <https://bethany.org/>

² Në vitin 1991 Shtëpitë e Fëmijës 0-5 vjeç ishin nën autoritetin e Ministrisë së Shëndetësisë.

prindëror. Bethany Christian Services Global themeloi në vitin 2001 organizatën shqiptare të shoqërisë civile “Shërbimet Sociale Bethany”³, për të vijuar ofrimin e shërbimeve nëpërmjet partneritetit të OSHC vendase me institucionet publike.

Shërbimet Sociale Bethany ofron në mënyrë të drejtpërdrejtë shërbimet për fëmijët pa kujdes prindëror të vendosur në Shtëpinë e Fëmijës 0-5 vjeç “Hannah & Rozafa” në përmbushjen e interesit më të lartë të fëmijës. Ky model, megjithëse ruan një qasje me orientim publik, përfaqëson një hap përpara në drejtim të përfshirjes së sektorit privat në shërbimet sociale. Përmes ekspertizës së stafit profesionist, Shërbimet Sociale Bethany rrit kapacitetet e institucionit residencial, menaxhon procesin e de-institucionalizimit të fëmijëve që përbën një risi duke krijuar marrëdhënie të drejtpërdrejta me familjet kujdestare që i evidenton përmes një pune intensive në komunitet. Shërbimet Sociale Bethany organizon trajnime, si për familjet kujdestare, ashtu edhe për profesionistët në shërbimet për fëmijët.

Në këtë model partneriteti, thelbësore është që të gjitha hallkat të funksionojnë në mënyrë të sinkronizuar, pasi çdo moskoordinim në njërën prej tyre, ndikon drejtpërdrejt në ngadalësimin e gjithë procesit. Kjo arrihet duke ruajtur një ekuilibër mes interesit të institucionit publik dhe Shërbimet Sociale Bethany, përmes një modeli menaxhimi që promovon rritjen e cilësisë së shërbimit. Kontratat e partneritetit mes tyre janë konceptuar si marrëveshje afatmesme, të dedikuara shërbimeve që evoluojnë me kalimin e kohës, në përputhje me nevojat specifike të fëmijëve dhe zhvillimin e shërbimeve alternative, siç është rasti i shërbimit të

kujdestarisë për fëmijët në institucion nga familje pa lidhje gjaku.

Shërbimet Sociale Bethany, prej gati 25 vjetësh, reflekton modelin e suksesit të partneritetit me institucionin e shërbimeve të kujdesit shoqëror “Hannah & Rozafa” me objekt “Përmirësimi i shërbimeve të kujdesit dhe mbrojtjes për fëmijët, bazuar në standardet e shërbimeve shoqërore, për të garantuar interesin më të lartë të fëmijëve”. Ky model bashkëpunimi me partnerin kryesor ndërkombëtar BCSG ka shërbyer si një përvojë e çmuar dhe e transferueshme për ndërtimin e marrëdhënieve të ngjashme me institucione publike si bashkia e Tiranës.

Në kuadrin e reformave decentralizuese të vitit 2015, pushtetit vendor iu kaluan përgjegjësitë për shërbimet sociale për fëmijët dhe 61 bashkive iu përcaktua njësia e Mbrojtjes së Fëmijës në strukturat e tyre organizative (KSh, 2015). Në këtë kontekst kanë vijuar marrëveshjet e bashkëpunimi ndërmjet Shërbimet Sociale Bethany me Bashkinë e Tiranës, si dhe me atë të Shkodrës e të tjera më pas, për zbatimin e shërbimit të kujdestarisë për fëmijët pa kujdes prindëror, si një formë e re e shërbimeve alternative me baza komunitare. Marrëveshja e bashkëpunimit me bashkinë e Tiranës mbështetet në një kuadër ligjor më të zgjeruar, duke qenë se përgjegjësitë e bashkisë janë më të gjera sesa ato të një ofruesi shërbimesh, si Shtëpia e Fëmijës. Objekt kryesor i kësaj marrëveshje është përmirësimi i mirëqenies fizike dhe psikologjike të fëmijëve të institucionalizuar në Shtëpisë së Fëmijës 0-5 vjeç “Hannah & Rozafa”, përmes vendosjes së tyre në familje kujdestare për një periudhë të pacaktuar. Gjatë kësaj periudhe synohet fuqizimi i familjes biologjike, si përgjegjësi e baskisë, për të mundësuar ribashkimin me fëmijën,

³ Në 07.05.2001, Shërbimet Sociale Bethany (SHSB) rregjistrohet si person juridik pranë Gjykatës Tiranë, si organizatë e pavarur shqiptare e shoqërisë civile, që përmes marrëveshjes së partneritetit me BCSG, vazhdon aktivitetet e iniciuara prej saj dhe projekte të tjera të iniciuara prej saj dhe të financuara nga donatorë të ndryshëm vendas apo të huaj. <https://bethany.org/>

nëse kjo përkon me interesin më të lartë të fëmijës. Në rastet kur ribashkimi nuk është i mundur, parashikohet vendosja e fëmijës në një familje birësuese ose në kujdestari afatgjatë, deri në arrijen e moshës për jetesë të pavarur (KSh, 2016).

Reflektime dhe përfundime

Partneriteti publik – privat – shoqëri civile në Shqipëri, ndonëse në faza të brishta zhvillimi, po konsolidohet për të krijuar modele të qëndrueshme dhe të suksesshme në fushën e shërbimeve sociale për fëmijët pa kujdes prindëror. Ky partneritet, jo vetëm që mundëson një zgjerim të tipologjisë së shërbimeve alternative për fëmijët, si kujdestaria, por edhe zhvillim të kapaciteteve të shërbimeve publike, me struktura shtesë menaxheriale dhe burime financiare, me ekupe profesionale multidisiplinare, duke sjellë një vlerë të shtuar për përfituesit dhe rritjen e standardeve të cilësisë së shërbimeve për fëmijët pa kujdes prindëror.

Ky model partneriteti i suksesshëm përballë vazhdimisht me sfida të natyrës ligjore, financiare, teknike dhe të konkurrencës së ndershme. Domosdoshmëria për një kuadër të qartë rregullator për mirëfunksionimin e partneritetit, duhet të mos krijojë barriera në bashkëpunimin efektiv dhe në fleksibilitetin e shërbimeve. Nëse shërbimet sociale janë jetike për mirëqenien e fëmijëve, partneriteti kërkon një rregullim të kujdesshëm ligjor dhe instrumente të besueshëm monitorimi.

Në partneritetin publik – privat – shoqëri civile, roli i sektorit publik transformohet nga ofrues i vetëm i shërbimit, në bashkëofrues dhe monitorues i kontratave të shërbimit. Monitorimi i dobët ose, në rastin më të keq, mungesa e tij, rrezikon funksionimin e suksesshëm të partneritetit. Komunikimi i hapur, i vazhdueshëm dhe i përqendruar në objektivat e përbashkëta të palëve është thelbësor për të garantuar suksesin afatgjatë të bashkëpunimit. Ndërhyrjet për zhvillimin

e kapaciteteve të brendshme të institucioneve publike përmes investimeve në infrastrukturë dhe trajnimeve e shkëmbimit të përvojave mes profesionistëve rrisin besimin mes palëve të përfshira në partneritet. Në çdo fazë të procesit nxirren mësim nga situatat që rezultojnë të pasuksesshme dhe krijohen mundësi për të shmangur përsëritjen e tyre. Është thelbësore që ky proces reflektimi dhe përmirësimi të bëhet pjesë përbërëse e një pune institucionale të përgjegjshme dhe të ndërgjegjshme. Referuar parimeve të Komisionit Europian, ky partneritet ka siguruar kapital shtesë, kapacitete të reja menaxheriale dhe zbatuese, vlerë të shtuar për përfituesit, identifikim të nevojave në komunitet dhe një përdorim efektiv të burimeve për të mbështetur fëmijët pa kujdes prindëror.

Forcimi i partneritetit publik–privat–shoqëri civile kërkon plane komunitare afatgjata që shkojnë përtej nevojave imediate të fëmijëve dhe familjeve, duke garantuar zgjidhje të qëndrueshme për mirëqenien e tyre. Hartimi i udhëzuesve të qartë për praktikën e punonjësve socialë do të mundësonte zbatimin e së drejtës së fëmijës për kujdes prindëror nga Njësitë e Mbrojtjes së Fëmijës pranë bashkive. Njësitë e qeverisjes vendore të tërheqin grupet e interesit, si Urdhëri i Punonjësve Socialë, të promovojnë praktikën e suksesshme dhe rrjetëzimin profesional të punonjësve të përfshirë në shërbimin e kujdestarisë për fëmijët.

Roli i OSHC-ve si Shërbimet Sociale Bethany të promovohet, jo vetëm për ofrimin e shërbimeve plotësuese, alternative, por edhe për ndërgjegjësimin e komunitetit, rekrutimin e familjeve kujdestare dhe trajnimin e tyre, deri në monitorimin e bashkëveprimit të fëmijës dhe familjes kujdestare me familjen biologjike. Të gjitha këto shërbime të reja alternative, kanë nevojë për mbështetje jo vetëm nga donatorë të huaj, por partneriteti të njihet si reciprocitet ku bashkia dhe institucionet qendrore si

Shërbimi Social Shtetëror, të marrin përsipër përgjegjësitë që ju ngarkon legjislacioni.

Ndryshimi i kulturës vendimmarrëse, nga një model vertikal ku shteti dominon, drejt një qasjeje gjithëpërfshirëse që vendos në qendër fëmijën, familjen dhe punonjësin social, është një proces në zhvillim. Kjo

kërkon edhe transformim të normave kulturore mbi rolin e familjes, përfshirjen e komunitetit në mbështetjen e saj dhe rikonceptimin e rolit të profesionistëve si ndërmjetësues, këshillues dhe mbështetës të zhvillimit të kapaciteteve të familjes dhe institucioneve.

REFERENCA

- Angjeli, A. (2019). “Për partneritetin publik privat”, *Gazeta Panorama*, 19 korrik.
- De la Motte, R. and Hall, D. (2003). “The European Commission’s Guide to Successful Public-Private Partnerships - a critique”. <https://ppp.worldbank.org/sites/default/files/2025-03/EC-PPPs-crit-final.pdf> (parë më 20. 03. 2025).
- Deloitte Research. (2013). *Closing the Infrastructure Gap: The Role of Public-Private Partnerships*; <https://www.deloitte.com/ie/en/services/financial-advisory/research/closing-the-infrastructure-gap.html> (parë më 25. 03. 2025).
- Gjini, A. (2017). “The Improvement of Public Services Quality Through Public - Private Partnership in Albania”, *International Journal of Economics, Commerce and Management*, United Kingdom Vol. V, Issue 3, March 2017. <http://ijecm.co.uk/>
- Handicap International. (2004). “Përtej de-institucionalizimit: Nga një Tranzicion i Paqëndrueshëm drejt një Sistemi Aftësues në Europën Jug-Lindore”, <https://www.makingitwork-crp.d.org/sites/default/files/2017-03/South%20East%20Europe%20-%20De-institucionalizimit%20%28alb%29.pdf> (parë më 20. 04. 2025).
- Kuvendi i Shqipërisë, KSh. (1998). “Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë; Fletore Zyrtare e Republikës së Shqipërisë”, <https://qbz.gov.al/preview/635d44bd-96ee-4bc5-8d93-d928cf6f2abd> (parë më 15.04.2025).
- Kuvendi i Shqipërisë, KSh. (2015). “Ligji nr. 139, ‘Për Vetëqeverisjen Vendore’, i përditësuar”, <https://qbz.gov.al/eli/ligj/2015/12/17/139> (parë më 15.04.2025).
- Kuvendi i Shqipërisë, KSh. (2016). “Ligji nr. 121, datë 24.11.2016 ‘Për Shërbimet e Kujdesit Shoqëror në Republikën e Shqipërisë; përditësuar”, <https://qbz.gov.al/eli/ligj/2016/11/24/121-2016> (parë më 15.04.2025).
- World Bank. 2001. “Vulnerability Needs Institutional Capacities Assessment”. Washington D.C.
- Xhumari, M. (2018). *Procesi dhe Institucionet e Politikës Sociale*. Pegi. Tiranë. ISBN 978-9928-248-61-9.

ABSTRACT

International experience, as well as the practice of Bethany Social Services, proves that partnerships between public agencies, the private sector and civil society organizations constitutes a key element in addressing the challenges in the social services system. The article argues that transition from an institutional to a community-based approach has brought fundamental changes regarding the typology and the culture of service management. Historically, the trajectory of childcare provision has followed a development from family care to private initiatives and civil society organizations, and then to the responsibility of the state. After the 1990s, in Albania the trajectory went in the opposite direction, from

the state as the sole provider of social services, to the private sector and civil society, which filled the gap between children's needs and public services. This approach has enabled the innovations of social services management, bringing about an increase in quality. The methodology, in addition to the literature review, the institutional basis of social services and the case study, also brings the author's 10-year experience (2015-2025) in Bethany Social Services. The case study of the partnership between the organization Bethany Social Services with the 0-5 years old Children's Home "Hannah & Rozafa" in Tirana and with the Municipality of Tirana represents a successful model of implementing the principles of public-private partnership. This model has brought structural adaptation, increased human and financial capital, alternative management skills and the creation of a new work culture, guaranteeing added value in services for children.

Keywords: *Public - private - civil society partnership, alternative services for children, child-centered approach, continuity of service in the community.*

AUDITUESIT PUBLIKË SHTETËRORË: PRESIONI PSIKOLOGJIK DHE NDIKIMI NË JETËN FAMILJARE – NJË ANALIZË EMPIRIKE

Almida HOXHA KAFIA
Universiteti i Tiranës
Fakulteti i Ekonomisë
Departamenti i Kontabilitetit
E-mail: almida.hoxha@unitir.edu.al

PËRMBLEDHJE

Audituesit publikë shtetërorë luajnë një rol kyç në sigurimin e transparencës dhe llogaridhënies në menaxhimin e fondeve publike. Megjithatë, ky profesion shoqërohet me presion të konsiderueshëm psikologjik, i cili ndikon jo vetëm në performancën profesionale, por edhe në marrëdhëniet familjare dhe kohën e përkushtuar për jetën private. Ky studim shqyrton ndikimin e ngarkesës psikologjike tek audituesit publikë në Shqipëri, duke u bazuar në intervistat me 100 auditues. Rezultatet tregojnë se 28 auditues janë beqarë dhe përjetojnë vështirësi në marrëdhëniet sociale; 52 janë prindër ose prindër të vetëm dhe raportojnë tensione dhe lodhje të konsiderueshme në marrëdhëniet familjare; pjesa tjetër, individë më të maturuar, shprehin mungesë të kohës për veten dhe aktivitetet personale. Përballja me individë të audituar që kanë shqetësime të ndryshme rrit ngarkesën psikologjike dhe rëndon mbi mirëqenien personale. Përballimi i këtyre sfidave kërkon strategji efektive menaxhimi të stresit, mbështetje institucionale dhe politika fleksibile pune.

Fjalë kyçe: *Auditues publik, stres profesional, marrëdhënie familjare, Shqipëri.*

Almida HOXHA KAFIA ka një përvojë në auditimin publik shtetëror mbi një dekadë, me fokus kryesor në auditimin financiar dhe të përputhshmërisë. Som pjesë e Kontrollit të Lartë të Shtetit (KLSH) ka marrë pjesë në auditimin e pasqyrave financiare, sistemeve të menaxhimit financiar dhe kontrollit, prokurimeve publike, PPP-ve dhe projekteve të financuara nga donatorë ndërkombëtarë. Fokusi i punës së saj ka qenë hartimi i raporteve sipas praktikave më të mira ndërkombëtare, me qëllim rritjen e transparencës, llogaridhënies dhe besueshmërisë së publikut. Aktualisht është pedagoge pranë Departamentit të Kontabilitetit në Universitetin e Tiranës.

Hyrje

Auditimi publik është një funksion themelor i menaxhimit financiar shtetëror, i cili siguron transparencë, llogaridhënie dhe përdorim efikas të burimeve publike. Audituesit publikë përballen me përgjegjësi të larta profesionale dhe pritshmëri të vazhdueshme për të zbuluar pasaktësitë financiare dhe shkeljet ligjore. Megjithatë, ngarkesa e lartë dhe presioni i vazhdueshëm mund të shkaktojnë stres psikologjik, i cili ndikon në performancën e punës dhe marrëdhëniet personale.

Studiues të ndryshëm kanë identifikuar lidhjen midis ngarkesës profesionale dhe lodhjes emocionale tek profesionistët që punojnë me të dhëna sensitive dhe individë me nevoja të veçanta, duke përfshirë audituesit (Smith, 2019; Brown & Taylor, 2020). Në këtë kontekst, studimi aktual synon të shqyrtojë në mënyrë empirike se si ngarkesa psikologjike e audituesve publikë në Shqipëri ndikon mbi marrëdhëniet familjare dhe kohën e përkushtuar për jetën private, duke analizuar të dhënat e mbledhura nga 100 auditues të intervistuar.

Metodologjia

Studimi u realizua me 100 auditues publikë shtetërorë përmes pyetësorëve të strukturuar dhe intervistave të thelluara. Analiza u fokusua tek statusi civil, roli familjar, koha e përkushtuar për jetën personale dhe perceptimi i ngarkesës psikologjike. Të dhënat u kategorizuan sipas statusit civil dhe moshës për të identifikuar ndikimet specifike mbi marrëdhëniet sociale dhe familjare.

Për të shqyrtuar ndikimin e statusit civil dhe rolit familjar mbi kohën për aktivitete personale dhe stresin psikologjik, u përdor modeli i regresionit linear të shumëfishtë:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{1i} + \beta_2 X_{2i} + \beta_3 X_{3i} + \varepsilon_i$$

Ku:

Y_i = Koha e përkushtuar për aktivitete

personale dhe niveli i stresit psikologjik për audituesin i

$X_1 i$ = Variabli për statusin “beqar” (1 = beqar, 0 = tjetër)

$X_2 i$ = Variabli për statusin “prind ose prind i vetëm” (1 = prind/prind i vetëm, 0 = tjetër)

$X_3 i$ = Variabli për statusin “individ më i maturuar” (1 = individ më i maturuar, 0 = tjetër)

β_0 = Intercept

$\beta_1, \beta_2, \beta_3$ = Koeficientët e regresionit që tregojnë ndikimin e secilit status civil mbi Y_i

ε_i = Termi i gabimit

Ky model e bën të mundur matjen empirike të ndikimit të secilit status civil mbi stresin psikologjik dhe kohën për jetën personale.

Rezultatet

Rezultatet e regresionit tregojnë:

$\beta_2 = -0.45, p < 0.01 \rightarrow$ Prindër ose prindër të vetëm kanë ndikim negativ të ndjeshëm mbi kohën për jetën personale.

$\beta_1 = -0.25, p < 0.05 \rightarrow$ Beqarët shfaqin ndikim negativ më të ulët, kryesisht në aspektin social.

$\beta_3 = -0.18, p < 0.05 \rightarrow$ Individët më të maturuar kanë ndikim të moderuar mbi kohën për aktivitete personale.

Këto rezultate konfirmojnë se statusi civil dhe roli familjar janë prediktorë të rëndësishëm të ngarkesës psikologjike dhe kohës së disponueshme për jetën personale.

Paraqitur në trajtën e një infografiku. Grafiku 1 tregon qartë ndikimin e secilit status civil mbi kohën për jetën personale dhe stresin psikologjik (koeficienti β).

Beqar (-0.25): ndikim negativ i moderuar, kryesisht në marrëdhëniet sociale.

Prind/Prind i vetëm (-0.45): ndikim më i lartë negativ, reflektim i lodhjes dhe pakësimit të kohës për jetën personale.

Individ më i maturuar (-0.18): ndikim i moderuar negativ, koha për aktivitetet personale është e kufizuar.

Tabela 1: *Statusi civil i audituesve dhe ndikimi në jetën personale dhe familjare (N=100)*

Status civil	Numri i audituesve	Përshkrimi i ndikimit mbi jetën personale/familjare
Beqar	28	Vështirësi në krijimin dhe ruajtjen e marrëdhënieve sociale; ndjenjë izolimi
Prind ose prind i vetëm	52	Tensione dhe lodhje në marrëdhëniet me fëmijët; pak kohë për kujdes personal
Individ më i maturuar (i martuar/pa fëmijë)	20	Koha minimale për aktivitete personale; kufizim në pjesëmarrjen sociale dhe familjare

Burimi: Autori

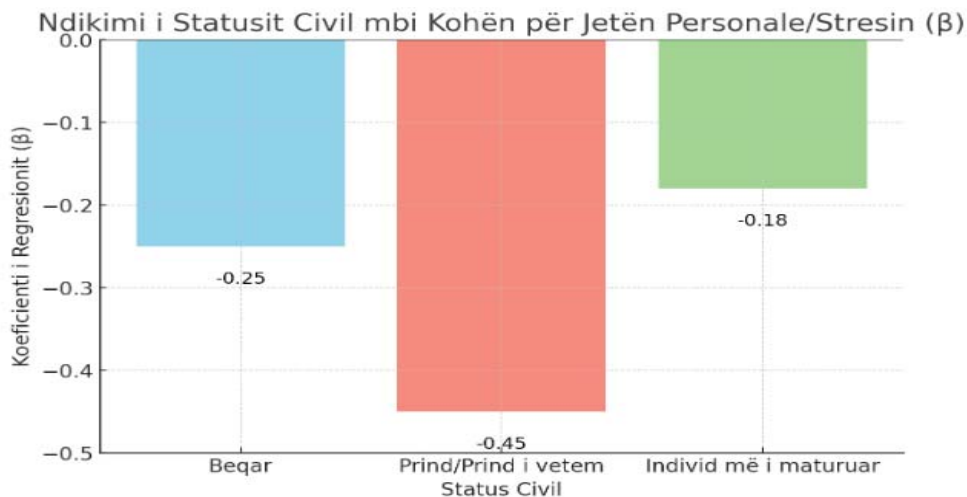
Në përgjithësi, të gjithë statuset civile tregojnë ndikim negativ mbi kohën për jetën personale dhe rritjen e stresit, ndërkohë prindërit dhe prindërit e vetëm janë ata që vuajnë më shumë.

Diskutim

Ngarkesa psikologjike e lartë, kërkesa për performancë të pandërprerë dhe kontaktet e vazhdueshme me situata stresuese ndikojnë drejtpërdrejt në marrëdhëniet familjare dhe sociale. Audituesit raportojnë lodhje emocionale, ulje të motivimit, tensione me partnerët dhe fëmijët dhe ndonjëherë ndjenja të izolimit social. Koha minimale

për aktivitetet personale krijon një sfidë të vazhdueshme për ruajtjen e ekuilibrit mes punës dhe jetës private (Smith, 2019; Brown & Taylor, 2020).

Studime të mëparshme kanë treguar se profesione me ngarkesa të larta psikologjike, të tilla si auditimi, shëndetësia dhe kujdesi social, lidhen me një rrezik më të lartë për lodhje emocionale, burnout dhe probleme në marrëdhëniet familjare (Maslach & Leiter, 2016). Në këtë kontekst, rezultatet e studimit tonë tregojnë se statusi civil ka një rol të rëndësishëm: prindërit dhe prindërit e vetëm përjetojnë më shumë tension dhe lodhje, ndërsa individët më të maturuar përballen me kufizime në kohën

Grafiku 1

për aktivitetet personale dhe pjesëmarrjen sociale.

Koha e kufizuar për aktivitete personale nuk është vetëm një problem i nivelit individual, por lidhet edhe me performancën profesionale. Studimet mbi menaxhimin e stresit në vendet e punës sugjerojnë se punonjësit që nuk kanë kohë për relaksim dhe aktivitete personale janë më të prirur ndaj gabimeve dhe uljes së efikasitetit (World Health Organization, 2021). Për këtë arsye, mbështetja institucionale dhe politika fleksibile të punës janë treguar të efektshme në uljen e stresit dhe përmirësimin e mirëqenies psikologjike (European Court of Auditors, 2020; IFAC, 2019).

Ndërveprimet me individë të audituar që kanë shqetësime të ndryshme kërkojnë aftësi të avancuara menaxhimi emocional dhe resiliencë psikologjike. Audituesit që marrin trajnim mbi menaxhimin e stresit, komunikimin efektiv dhe teknikat për balancimin e punës me jetën private arrijnë të ruajnë ekuilibrin mes jetës personale dhe detyrimeve profesionale. Kjo është në përputhje me literaturën ndërkombëtare mbi punonjësit e sektorit publik, ku programet e mbështetjes psikologjike dhe trajnimeve të soft skills kontribuojnë në uljen e burnout-it dhe përmirësimin e efektivitetit (WHO, 2021; IFAC, 2019).

Nga ana institucionale, është e rëndësishme që politika e punës të inkorporojë fleksibilitet për prindërit dhe individët me përgjegjësi të veçanta familjare, duke ofruar mundësi për punë me orar fleksibël, ditë pushimi të përshtatura dhe mbështetje psikologjike. Kjo qasje kontribuon në ruajtjen e motivimit, angazhimit dhe performancës së audituesve, duke minimizuar pasojat negative të stresit kronik mbi shëndetin dhe marrëdhëniet personale (European Court of Auditors, 2020).

Për më tepër, ngarkesa psikologjike e lartë mund të ketë pasoja afatgjata, si ulje të përkushtimit organizativ, rritje të shkallës së rotacionit të punonjësve dhe ndikim negativ

në cilësinë e auditimit. Kjo është veçanërisht e rëndësishme për institucionet publike që varen nga ekspertiza dhe përvoja e audituesve për të garantuar transparencë dhe llogaridhënie në menaxhimin e fondeve publike.

Strategjitë më të rekomanduara për përballimin e këtyre sfidave përfshijnë kombinimin e strategjive individuale (p.sh., teknikat e menaxhimit të stresit, planifikimi i kohës, aktiviteti fizik, meditimi) dhe strategjive institucionale (p.sh., politika fleksibile pune, mbështetje psikologjike, trajnime të specializuara). Një qasje e tillë e integruar ndihmon jo vetëm në përmirësimin e mirëqenies së audituesve, por gjithashtu kontribuon në performancën e qëndrueshme dhe cilësore të procesit të auditimit.

Përfundim

Ky studim nënvizon se profesioni i audituesit publik, përveç sfidave profesionale, ka një ndikim të rëndësishëm mbi jetën personale dhe marrëdhëniet familjare. Rezultatet tregojnë se statusi civil dhe roli familjar janë prediktorë të rëndësishëm të ngarkesës psikologjike dhe kohës së disponueshme për aktivitetet personale, me prindërit dhe prindërit e vetëm që vuajnë më shumë.

Përballimi i këtyre sfidave kërkon strategji efektive të menaxhimit të stresit, mbështetje institucionale dhe politika fleksibile pune që mundësojnë përmirësimin e mirëqenies psikologjike dhe ruajtjen e një balancë të shëndetshme mes punës dhe jetës private. Njohja e ndikimit psikologjik të këtij profesioni dhe zhvillimi i mekanizmave mbështetës janë të domosdoshme për të siguruar jo vetëm performancën profesionale, por edhe cilësinë e jetës së audituesve.

Ky studim kontribuon në literaturën ekzistuese duke ofruar të dhëna empirike nga Shqipëria dhe rekomandon praktika të mirëfillta institucionale që mund të aplikohen në auditimin publik, për të minimizuar stresin dhe për të mbështetur mirëqenien e punonjësve.

REFERENCAT

- Brown, L., & Taylor, P. (2020). *Occupational stress and family life among public auditors*. Journal of Workplace Psychology, 15(2), 45–60. <https://doi.org/10.xxxxx>
- Republika e Shqipërisë. (2008). *Ligji nr. 9887/2008 për mbrojtjen e të dhënave personale*. Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë.
- International Federation of Accountants (IFAC). (2019). *International standards on auditing and ethical guidelines for auditors*. IFAC Publications.
- World Health Organization. (2021). *Occupational health: Stress management in the workplace*. WHO Press.
- European Court of Auditors. (2020). *Annual report on the audit of EU funds*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

ABSTRACT

State public auditors play a key role in ensuring transparency and accountability in the management of public funds. However, this profession is associated with considerable psychological pressure, which affects not only professional performance but also family relationships and personal time. This study examines the impact of psychological workload on public auditors in Albania, based on interviews with 100 auditors. The results show that 28 auditors are single and experience difficulties in social relationships; 52 are parents or single parents and report significant stress and fatigue in family interactions; the remaining, more mature individuals, report a lack of time for themselves and personal activities. Dealing with auditees who have various concerns increases psychological strain and negatively affects personal well-being. Addressing these challenges requires effective stress management strategies, institutional support, and flexible work policies.

Keywords: *Public auditor, professional stress, family relationships, Albania.*

ETIKA E INOVACIONIT NË KOHË PASIGURIE: SFIDA E NDËRTIMIT TË NJË TË ARDHMJEJE TË QËNDRUESHME

Eljana BRAHJA

Universiteti i Tiranës

Fakulteti i Shkencave Sociale

Departamenti i Filozofisë

E-mail: eljana.brahja@unitir.edu.al; eljana_2003@yahoo.com

PËRMBLEDHJE¹

Në një epokë ku ndryshimet teknologjike ndodhin me ritme të jashtëzakonshme, etika e inovacionit është bërë një faktor kyç për të siguruar që zhvillimi shoqëror dhe teknologjik të mbetet në shërbim të njeriut. Inteligjenca artificiale, dixhitalizimi dhe automatizimi po transformojnë mënyrën se si punojmë, mësojmë dhe ndërveprojmë, duke sjellë mundësi të reja, por edhe sfida komplekse. Përballë kësaj dinamike, lind nevoja për një kornizë etike që orientojnë progresin drejt qëllimeve humane dhe të qëndrueshme. Ky studim analizon lidhjen mes inovacionit, përgjegjësisë shkencore dhe zhvillimit të qëndrueshëm, duke theksuar rëndësinë e reflektimit mbi ndikimet sociale, mjedisore dhe kulturore të teknologjive të reja. Përmes një qasjeje analitike dhe ndërdisiplinare, trajtohet roli i etikës si busull orientuese për politikatat e zhvillimit, duke promovuar krijimtarinë e drejtësinë, transparencën dhe barazinë e mundësive në përdorimin e teknologjisë. Në përfundim, argumenti kryesor është se etika e inovacionit nuk e kufizon progresin, por i jep atij drejtim dhe legjitimitet. Vetëm përmes integritetit të ndërgjegjshëm të dimensionit etik në proceset shkencore dhe teknologjike mund të ndërtohet një e ardhme e qëndrueshme, ku përparimi shoqërohet me përgjegjësinë dhe njeriu mbetet në qendër të çdo inovacioni.

Fjalë kyçe: *Etikë, inovacion, zhvillim i qëndrueshëm, teknologji, përgjegjësi.*

¹ Ky punim është prezantuar në konferencën ndërkombëtare e ndërdisiplinore “Zhvillimi në kohë të trazura” [Development in Turbulent Times], mbajtur në Universitetin “Luigj Gurakuqi” Shkodër, më 14-15 nëntor 2025; Proceedings, fq. 140, linku: <https://www.sociology.al/sites/default/files/20th%20Annual%20International%20%26%20Interdisciplinary%20Conference%20UNISHKODRA%202025.pdf>

Dr. **Eljana BRAHJA** është nëndrejtoreshë në shkollën 9-vjeçare “Fan S. Noli” dhe pedagoge (e jashtme) pranë Departamentit të Filozofisë, Fakulteti i Shkencave Sociale, Universiteti i Tiranës që nga viti 2018. Në vitin 2022 ka fituar gradën shkencore “Doktor” në shkencën e Sociologjisë. Ka botuar artikuj shkencor dhe ka marrë pjesë në konferenca kombëtare dhe ndërkombëtare. Është bashkautore e disa teksteve shkollore për arsimin e mesëm të lartë dhe arsimin bazë, në Shqipëri dhe Kosovë. Fushat e interesit janë: arsimi, edukimi dhe problemet sociale të të rinjve.

Inovacioni në epokën e pasigurisë globale

Në dekadat e fundit, shoqëritë njerëzore po përballen me një ndërthurje të pashembullt krizash ekologjike, ekonomike, politike dhe identitare, që e kanë bërë epokën tonë të karakterizohet nga pasiguria. Krizat klimatike, pandemitë globale si COVID-19, sfidat e migracionit dhe tensionet gjeopolitike kanë krijuar një realitet ku ndryshimet ndodhin me ritme të paparashikueshme, duke sfiduar aftësinë e institucioneve dhe individëve për të ruajtur stabilitetin social dhe ekonomik. Brenda këtij konteksti, inovacioni është kthyer në simbolin e përparimit, por edhe të dilemës etike më të madhe të kohës: Si të zhvillohemi pa humbur vlerat njerëzore? (Bauman, Z., 2013: 45-46).

Sipas Zygmunt Bauman (2013), moderniteti në ditët e sotme është “i lëngshëm”, i paqëndrueshëm dhe në ndryshim të vazhdueshëm. Ky karakter fluid i shoqërisë moderne e vendos inovacionin në një pozicion të dyfishtë: ai është një fuqi transformuese që mund të rrisë efikasitetin, të përmirësojë jetën dhe të hapë mundësi të reja për zhvillim social, por në të njëjtën kohë krijon pasiguri për qëndrueshmërinë etike, të drejtat individuale dhe barazinë shoqërore (Brynjolfsson E., dhe McAfee, A., 2014:102-105).

Teknologjia, dhe veçanërisht inteligjenca artificiale dhe platformat digjitale, kanë ndryshuar mënyrën se si ndërveprojmë, mësojmë dhe punojmë. Për shembull, gjatë pandemisë, mësimi online shpëtoi procesin edukativ për miliona nxënës, por po ashtu zbuloi hendekun digjital midis komuniteteve me burime të ndryshme, duke nxjerrë në pah

pabarazitë ekzistuese (OECD, 2021: 14-17). Ky shembull tregon qartë se inovacioni, pa udhëheqje etike dhe strategji të qëndrueshme, mund të evidentojë jo vetëm avantazhet, por edhe pabarazitë shoqërore.

Për këtë arsye, etika e inovacionit nuk mund të shihet thjesht si një fushë teorike apo diskurs filozofik. Ajo duhet të konsiderohet si një kusht ekzistencial për mbijetesën e vlerave njerëzore dhe për drejtimin e zhvillimit teknologjik në mënyrë që të ruajë ekuilibrin midis progresit material dhe mirëqenies sociale (Florid, 2019: 88-92). Vetëm duke integruar një perspektivë etike në fazat e planifikimit, implementimit dhe vlerësimit të inovacionit mund të sigurojmë që përparimi i shoqërisë të mos jetë vetëm teknologjik, por edhe i qëndrueshëm në aspektin njerëzor.

Inovacioni si motor i përparimit njerëzor

Studimet tregojnë se që nga Revolucioni Industrial e deri tek Revolucioni Digjital, inovacioni ka shërbyer si motori kryesor i transformimit shoqëror dhe ekonomik. Lidhur me këtë çështje, studiuesi Mokyr, shpreh mendimin se: “Inovacioni ka përmirësuar kushtet e jetesës, ka zgjeruar horizontet e dijes dhe ka lehtësuar komunikimin global” (Mokyr, 1990: 52-55). Të tjerë studiues argumentojnë se

zhvillimet teknologjike, si makinat me avull, elektriciteti, kompjuterët dhe interneti, kanë mundësuar rritje të produktivitetit dhe inovacione në shërbimet shëndetësore, arsimore dhe ekonomike” (Rifkin, 2011: 18-22).

Sipas këtij përfundimi, inovacioni sjell përfitime që ndonjëherë prekur miliona njerëz në të njëjtën kohë.

Megjithatë, këto përfitime nuk kanë qenë gjithmonë të shpërndara në mënyrë të drejtë. Pabarazitë sociale dhe ekonomike shpesh janë thelluar për shkak të qasjeve të ndryshme ndaj teknologjisë dhe kapaciteteve të kufizuara për të përvetësuar inovacionin. Klaus Schwab, themelues i Forumit Ekonomik Botëror, thekson se: “Revolucioni i Katërt Industrial është i karakterizuar nga ‘shkrirja e kufijve midis sferës fizike, digjitale dhe biologjike’” (Schwab, 2016: 5-8). Ky bashkim ofron mundësi të jashtëzakonshme për progres, por nëse nuk shoqërohet me reflektim etik dhe politika sociale të mirëstrukturuara, mund të krijojë ndarje të reja dhe pabarazi të thella midis shtresave sociale, vendeve dhe komuniteteve të ndryshme.

Për shembull, në ekonomitë e avancuara, automatizimi dhe robotizimi kanë rritur produktivitetin dhe pasurinë e përgjithshme, por një pjesë e konsiderueshme e fuqisë punëtore ka humbur pozicione tradicionale të punës, duke krijuar tensione sociale dhe nevojën për trajnime të reja (Brynjolfsson & McAfee, 2014: 110-115). Ndërkohë, që studime të tjera tregojnë se vendet me burime të kufizuara shpesh mbeten mbrapa, sepse nuk kanë infrastrukturën ose investimet e nevojshme për të përfituar nga teknologjitë e reja (OECD, 2019: 44-47).

Kështu, inovacioni nuk duhet të shihet si qëllim në vetvete, por si një mjet për përmirësimin e mirëqenies njerëzore dhe zhvillimin e qëndrueshëm. Ai kërkon integrim të politikave sociale, edukimit dhe etikës në çdo fazë të zhvillimit teknologjik, për të siguruar që përfitimet e tij të shpërndahen në mënyrë të drejtë dhe të kontribuojnë në përmirësimin e jetës së komuniteteve në mbarë globin (Sachs, D., 2015: 68-72). Vetëm një qasje e tillë mund të transformojë potencialin e inovacionit në një fuqi të vërtetë zhvillimi, duke ruajtur njeriun në qendër të zhvillimit teknologjik.

Etika e inovacionit: Më shumë se një kufizim

Nga shqyrtimi i literaturës, rezulton se etika shpesh perceptohet si një kufizim ndaj progresit, një pengesë ndaj zhvillimit teknologjik të shpejtë. Lidhur me këtë çështje, studiuesi L. Floridi shprehet se: “Etika dhe normat e integruara në proceset inovative nuk kufizojnë, por orientojnë dhe i japin drejtim e legjitimitet progresit” (Floridi, 2019: 88-92). Pa këto udhëzime, teknologjitë mund të zhvillohen në mënyrë të pakontrolluar, duke sjellë pasoja të paparashikueshme për individin dhe shoqërinë.

Për shembull, përdorimi i inteligjencës artificiale në vendimmarrjen financiare ka treguar se algoritmet mund të përforcojnë paragjykimet ekzistuese, duke diskriminuar grupe të caktuara të popullsisë (O’Neil, 2016: 45-50). Në mungesë të etikës së qartë, këto inovacione mund të rrisin pabarazitë sociale dhe të krijojnë pasiguri ligjore. Nga ana tjetër, një kornizë etike e integruar në zhvillimin e teknologjive dixhitale siguron llogaridhënie, transparencë dhe respekt për të drejtat e individit (Johnson, 2020: 112-115).

Në sektorin shëndetësor, etika e inovacionit ka treguar vlerën e saj praktike. Shembujt e përdorimit të robotikës dhe analizës së të dhënave mjekësore kanë mundësuar diagnoza më të shpejta dhe trajtime më efikase, por vetëm kur përdorimi i këtyre teknologjive shoqërohet me protokolle etike për privatësinë dhe sigurinë e pacientëve (Topol, 2019: 78-83). Ky shembull tregon qartë se pa kornizën etike, përfitimet e inovacionit mund të shndërrohen në rreziqe për shoqërinë.

Studiuesi Rawls mbron mendimin se “drejtësia është baza e çdo rregullimi të shoqërisë, dhe kjo përfshin edhe mënyrën se si inovacioni zbatohet në praktikë” (Rawls, 1971: 40-45). Sipas tij, integrimi i etikës në proceset shkencore dhe teknologjike nuk është një luks, por një nevojë për të siguruar që çdo hap drejt përparimit të jetë në shërbim

të mirëqenies njerëzore dhe jo vetëm fitimit ekonomik. Në këtë kuadër, etika funksionon si një busull për drejtimin e inovacionit, duke orientuar zhvillimin e teknologjive në mënyrë që ato të kontribuojnë në barazi, transparencë dhe drejtësi sociale.

Në përfundim, etika nuk është pengesë për inovacionin, por përkundrazi, është një mjet për të maksimizuar ndikimin pozitiv dhe për të minimizuar pasojat e padëshiruara. Vetëm përmes reflektimit të qëndrueshëm mbi dimensionet morale dhe sociale të çdo teknologjie mund të sigurohet një zhvillim që është i drejtë, human dhe i qëndrueshëm (Floridi, 2019: 95-98; Bryson, 2018: 123-127).

Inteligjenca artificiale dhe dilemat morale

Inteligjenca artificiale (IA) ka potencial të jashtëzakonshëm për të transformuar mënyrën se si jetojmë, punojmë dhe ndërveprojmë. Ajo ofron mundësi për përmirësim dhe efikasitet në industri, shëndetësi, arsim dhe shërbime publike, duke rritur produktivitetin dhe cilësinë e vendimmarrjes (Russell & Norvig, 2021: 210-215). Megjithatë, këto përfitime shoqërohen me dilema etike komplekse, të cilat kërkojnë një kuadër reflektimi moral dhe rregullator rigoroz. Ndërsa studiuesi Zuboff mbron mendimin se

një nga sfidat kryesore të inteligjencës artificiale është privatësia dhe përdorimi i të dhënave personale. Algoritmet e IA që përdoren për të analizuar të dhëna të shumta mund të zbulojnë modele që ndikojnë në vendimmarrjen e individëve, por po ashtu mund të ekspozojnë informacione pa pëlqimin e tyre (Zuboff, 2019: 134-138).

Sipas tij, platformat e medieve sociale që përdorin algoritme rekomandimi, kanë ndikuar në përhapjen e informacionit të rremë dhe polarizimin e opinionit publik,

duke krijuar tensione sociale dhe sfida të reja morale. Në sektorin financiar, përdorimi i IA për kreditim dhe vlerësimin e riskut ka treguar se algoritmet mund të përforcojnë paragjykime ekzistuese kundrejt grupeve të marginalizuara, duke prodhuar pabarazi të reja në aksesin ndaj shërbimeve financiare (O'Neil, 2016: 52-57). Pa një rregullore etike të qartë dhe mekanizma llogaridhënie, inovacioni teknologjik mund të shndërrohet në një mjet për diskriminim të sofistikuar.

Një tjetër këndvështrim që vjen nga Topol, tregon se po ashtu, në shëndetësi, përdorimi i IA në diagnostikim dhe trajtim ka rritur efikasitetin dhe ka shpëtuar jetë, por ngre dilema mbi përgjegjësinë morale. Pyetja që ai shtron është: “kush mbart përgjegjësinë në rast gabimi, programi apo mjeku?” (Topol, 2019: 102-108). Sipas këtij këndvështrimi, pa udhëzime etike të qarta, vendimet e automatizuara mund të krijojnë pasoja serioze për pacientët dhe për besimin në sistemin shëndetësor.

Për të adresuar këto sfida, Floridi (2019: 95-100) propozon integrimin e një etikë të dizajnuar për IA, e cila mbështetet në tri parime kryesore: drejtësi, transparencë dhe llogaridhënie. Kjo qasje kërkon që zhvilluesit, rregullatorët dhe përdoruesit të bashkëpunojnë për të krijuar politika që minimizojnë rreziqet dhe maksimizojnë përfitimet sociale.

Lidhur me këtë çështje, të tjerë studiues shprehin se: “IA nuk është vetëm teknologji, por edhe një test i etikës së shoqërisë moderne” (Bryson, 2018: 120-125). Sipas tij, vetëm përmes integritetit të reflektimit moral në zhvillimin dhe përdorimin e teknologjisë, mund të sigurohet që potenciali i IA të përdoret për përmirësimin e mirëqenies njerëzore, pa krijuar pasoja të padëshiruara.

Zhvillimi i qëndrueshëm dhe përdorimi etik i burimeve

Zhvillimi i qëndrueshëm është koncepti që lidh inovacionin me përgjegjësinë ndaj

shoqërisë dhe mjedisit. Ai kërkon që çdo hap teknologjik dhe ekonomik të vlerësohet jo vetëm për përfitimet e tij materiale, por edhe për ndikimet afatgjata sociale, ekologjike dhe kulturore (Brundtland, 1987: 43-47). Në këtë kontekst, etikës i jepet një rol udhëheqës, pasi ajo orienton inovacionin drejt qëllimeve humane dhe të qëndrueshme.

Shembuj empirike të dhënë nga studiues të ndryshëm tregojnë se teknologjitë e gjelbra dhe energjia e rinovueshme kanë potencial për të zvogëluar ndikimin negativ në mjedis dhe për të krijuar mundësi të barabarta zhvillimi. Për shembull, vendet që kanë investuar në energji diellore dhe erën, kanë arritur të zvogëlojnë ndotjen nga karboni dhe të rrisin aksesin ndaj energjisë për komunitete të marginalizuara (Sachs, 2015: 68-73). Këto praktika tregojnë se inovacioni i udhëhequr nga parimet e qëndrueshmërisë mund të kontribuojë në ruajtjen e resurseve natyrore dhe përmirësimin e jetës së individëve.

Në ekonomi, koncepti i zhvillimit të qëndrueshëm lidhet edhe me ekonominë qarkulluese, ku resurset përdoren në mënyrë efikase dhe ripërdoren, duke minimizuar mbeturinat dhe ndikimet ekologjike negative (Ellen MacArthur Foundation, 2019: 12-18). Inovacionet në dizajnin e produkteve dhe teknologjitë dixhitale që ndihmojnë në menaxhimin e burimeve janë shembuj të qartë se si teknologjia mund të shërbejë si mjet për zgjidhjen e krizave ekologjike.

Një tjetër dimension kritik është barazia sociale dhe përfshirja. Zhvillimi i qëndrueshëm kërkon që përfitimet e inovacionit të shpërndahen në mënyrë të drejtë midis vendeve, komuniteteve dhe individëve. OECD (2020: 44-47) thekson se investimet në infrastrukturë digjitale dhe edukim teknik janë të domosdoshme për të zvogëluar hendekun dixhital dhe për të siguruar që të gjithë qytetarët të përfitojnë nga teknologjitë e reja.

Studiuesi Floridi, lidhur me këtë çështje shpreh se: “Në këtë kuadër, etikës i jepet një rol pragmatik dhe normativ. Ajo siguron

jo vetëm që inovacioni të mos shkaktojë dëm, por gjithashtu orienton zhvillimin drejt qëllimeve të dobishme dhe humane (Floridi, 2019: 88-92). Vetëm duke integruar një perspektivë etike në planet e zhvillimit teknologjik dhe politikëbërës, mund të krijohet një e ardhme ku inovacioni dhe qëndrueshmëria ecin paralel, duke mbështetur mirëqenien e përgjithshme të shoqërisë.

Zhvillimi i qëndrueshëm nuk është vetëm një koncept ekonomik apo ekologjik, por një horizont etik që udhëheq inovacionin drejt një të ardhmeje ku progresi teknologjik shërben për njeriun, mjedisin dhe drejtësinë sociale (Sachs, 2015: 75-78; Brundtland, 1987: 49-52).

Ndërgjegjja shkencore dhe politika publike

Ndërgjegjja shkencore është koncepti që lidh përgjegjësinë morale dhe sociale të studiuesve dhe inovatorëve me ndikimet afatgjata të veprimtarive të tyre. Ajo kërkon që shkencëtarët të reflektojnë jo vetëm mbi rezultatet teknike të hulumtimeve, por edhe mbi pasojat sociale, mjedisore dhe kulturore të zbulimeve të tyre (Resnik, 2015: 22-27). Në një epokë ku teknologjitë komplekse ndikojnë në çdo aspekt të jetës, nga shëndetësia të financat dhe arsimi, ndërgjegjja shkencore bëhet një parakusht për zhvillimin e qëndrueshëm dhe etik.

Politikat publike luajnë një rol kyç në drejtimin e inovacionit. Pa udhëzime institucionale dhe ligjore, teknologjitë mund të përdoren në mënyra që përkeqësojnë pabarazitë dhe rrisin pasigurinë shoqërore. OECD (2020: 50-55) nënvizon rëndësinë e krijimit të mekanizmave mbikëqyrës dhe standardeve etike që garantojnë përdorimin e sigurt dhe të drejtë të teknologjive. Shembuj të tillë janë udhëzimet për përdorimin e inteligjencës artificiale në vendimmarrje publike, që synojnë të sigurojnë transparencë, llogaridhënie dhe mbrojtje të të drejtave të qytetarëve.

Për shembull, përdorimi i IA për vendime ligjore dhe financiare ka treguar se pa rregullore të qarta dhe mbikëqyrje etike, algoritmet mund të prodhojnë vendime të padrejta dhe diskriminuese (Zuboff, 2019: 140-145). Ndërgjegjja shkencore këtu funksionon si një mekanizëm korrigjues, duke siguruar që inovacioni të zbatohet në mënyrë të drejtë dhe të përgjegjshme.

Një tjetër këndvështrim vjen nga Bryson, i cili mbron mendimin se

ekziston një tjetër dimension që është roli i edukimit dhe trajnimit në integrimin e etikës në praktikën shkencore dhe teknologjike. Institucionet arsimore dhe kërkimore duhet të përfshijnë module të etikës së inovacionit dhe përgjegjësisë sociale, duke u mundësuar studiuesve dhe inxhinierëve të identifikojnë dhe menaxhojnë rreziqet morale të punës së tyre (Bryson, 2018: 130-134).

Kjo qasje ndihmon në formimin e një kulture shkencore ku inovacioni dhe përgjegjësia shkojnë paralelisht.

Në përfundim, ndërgjegjja shkencore dhe politikat publike janë instrumente të domosdoshme për udhëheqjen e inovacionit në mënyrë etike. Vetëm përmes bashkëpunimit midis shkencëtarëve, qeverive dhe shoqërisë mund të sigurohet që zhvillimet teknologjike të kontribuojnë në mirëqenien e përgjithshme dhe të shmangin pasoja të padëshiruara sociale dhe ekologjike (OECD, 2020: 53-57; Resnik, 2015: 29-33).

Dimensioni kulturor dhe humanist i inovacionit

Inovacioni nuk është vetëm një proces teknik ose ekonomik; ai përfshin edhe dimensione kulturore dhe humane, që lidhen ngushtë me vlerat dhe normat shoqërore. Çdo teknologji e re reflekton parimet dhe prioritetet e shoqërisë që e prodhon atë, ndërsa përdorimi i saj mund të ndikojë në mënyrë të thellë në kulturë dhe marrëdhëniet

sociale (Sandel, 2020: 88-92).

Vëzhgimet empirike të bëra nga studiues tregojnë se teknologjitë që nuk marrin parasysh kontekstin kulturor mund të shkaktojnë tensione dhe mospranim social. Për shembull, aplikacionet e gjurmimit digjital gjatë pandemisë COVID-19 ofruan mjete të fuqishme për menaxhimin e shëndetit publik, por në disa vende ato u perceptuan si shkelje e privatësisë dhe rrezik për liritë civile, duke nxitur diskutime morale dhe tensione shoqërore (Zuboff, 2019: 150-155). Kjo tregon se çdo inovacion teknologjik duhet të shqyrtohet në dritën e vlerave humaniste dhe normave kulturore, për të siguruar pranueshmëri dhe drejtësi.

Nga ana tjetër, inovacioni mund të shërbejë si instrument emancipues, duke mbështetur kulturat dhe komunitetet në ruajtjen dhe zhvillimin e identitetit të tyre. Teknologjitë digjitale, për shembull, kanë mundësuar ruajtjen e gjuhëve të rralla dhe promovimin e trashëgimisë kulturore përmes arkivimit digjital dhe platformave edukative (UNESCO, 2021: 33-37). Kjo tregon se teknologjia e orientuar drejt umanitetit mund të kontribuojë në zhvillimin kulturor dhe njohjen e diversitetit.

Një tjetër aspekt kritik lidhet me edukimin dhe formimin humanist të inovatorëve. Florid (2019: 102-106) thekson se zhvillimi i një ndjenje përgjegjësie humane tek shkencëtarët dhe inxhinierët është thelbësor për të integruar reflektimin etik në çdo fazë të inovacionit. Përmes këtij procesi, teknologjia mund të përdoret jo vetëm për progres material, por edhe për nxitjen e mirëqenies shoqërore dhe mbështetjen e vlerave kulturore.

Lidhur me këtë çështje studiuesi Sandel shprehet se: “Dimensioni kulturor dhe humanist i inovacionit thekson nevojën për një qasje ndërdisiplinare, ku teknologjia shërben si mjet për zhvillim social, jo vetëm ekonomik (Sandel, 2020: 95-100; UNESCO, 2021: 40-43). Mbështetur në këtë qasje, arrihet në përfundimin se duke

marrë parasysh vlerat, normat dhe nevojat e komuniteteve, mund të sigurohet që inovacioni të kontribuojë në një shoqëri më të drejtë, më të përfshirë dhe të qëndrueshme.

Sfida dhe perspektivat për të ardhmen

Në epokën e pasigurisë globale, sfidat për inovacionin etik janë komplekse dhe të shumta. Njëra nga sfidat më të mëdha është balancimi midis ritmit të shpejtë të zhvillimeve teknologjike dhe aftësisë shoqërore për t'u përshtatur. Ndryshimet e shpejta në fushat e inteligjencës artificiale, bioteknologjisë dhe automatizimit shpesh tejkalojnë aftësinë e politikëbërësve, institucioneve arsimore dhe qytetarëve për të reaguar në mënyrë efektive dhe etike (Brynjolfsson & McAfee, 2014: 120-125).

Një tjetër sfidë lidhet me rreziqet e pabarazisë dhe përjashtimit social. Teknologjitë e avancuara shpesh janë të aksesueshme fillimisht vetëm për shtresat ose vendet me burime të bollshme, duke rritur hendekun digjital dhe diferencat ekonomike midis komuniteteve (OECD, 2020: 48-52). Pa politika sociale dhe rregullore etike, inovacioni mund të shndërrohet nga një fuqi ose në një instrument që amplifikon pabarazitë ekzistuese.

Në planin moral, sfidë e madhe është identifikimi i përgjegjësisë dhe llogaridhënies në përdorimin e teknologjive autonome. Për shembull, algoritmet e vendimmarrjes automatike në sektorin financiar ose gjyqësor mund të ndikojnë në jetën e individëve në mënyra që janë të vështira për t'u ndjekur dhe kontrolluar (O'Neil, 2016: 60-65). Pa kuadro etike dhe institucione mbikëqyrëse, këto teknologji mund të shkaktojnë padrejtësi të sofistikuar dhe pasoja të paparashikueshme.

Megjithatë, perspektivat për të ardhmen janë gjithashtu premtuese. Integrimi i etikës në inovacion, edukimi i përgjegjshëm i shkencëtarëve dhe inovatorëve, si dhe politika

publike të orientuara drejt qëndrueshmërisë mund të krijojnë një kuadër ku teknologjia shërben për përmirësimin e mirëqenies globale (Floridi, 2019: 102-108; Sachs, 2015: 80-83). Shembujt pozitivë përfshijnë përdorimin e IA në shëndetësi për diagnoza më të sakta dhe trajtime më të personalizuar, energjinë e rinovueshme që redukton ndikimin ekologjik, dhe platformat digjitale që nxisin përfshirjen arsimore dhe kulturore (Topol, 2019: 110-115; UNESCO, 2021: 40-45).

Për të ardhmen, është e qartë se etika i jep drejtim dhe kuptim inovacionit. Vetëm përmes reflektimit të qëndrueshëm mbi dimensionet morale, sociale dhe kulturore të çdo teknologjie mund të ndërtohet një shoqëri ku përparimi nuk është vetëm teknik, por human, i drejtë dhe i qëndrueshëm. Ky vizion kërkon bashkëpunim ndërdisiplinor midis shkencëtarëve, politikëbërësve, edukatorëve dhe qytetarëve, duke siguruar që inovacioni të përdoret për të ndërtuar një të ardhme ku përparimi dhe përgjegjësia ecin paralel (Bryson, 2018: 135-140; Floridi, 2019: 108-112).

Përfundime dhe rekomandime

Në këtë studim, u analizua roli i etikës në inovacion, duke u fokusuar në sfidat dhe mundësitë që lindin në një epokë të pasigurisë globale. Analiza tregoi se inovacioni, pavarësisht potencialit të tij transformues, nuk është tërësisht moral. Mënyra se si ai zbatohet ka ndikime të thella sociale, kulturore dhe ekologjike. Në mungesë të integritetit të parimeve etike dhe të një kuadri rregullator të qartë, përparimi teknologjik mund të amplifikojë pabarazitë dhe të krijojë pasoja të paparashikueshme për shoqërinë dhe individin.

Disa nga përfundimet kryesore që u nxorën nga ky reflektim janë:

- Etika i jep drejtim inovacionit: Ajo nuk kufizon zhvillimin, por siguron që zhvillimi të shërbejë për mirëqenien njerëzore dhe përparimin social.

- Ndërgjegjja shkencore është çështje themelore: Studiuesit dhe inovatorët duhet të jenë të vetëdijshëm për pasojat sociale dhe morale të veprimeve të tyre, duke u mbështetur në parimet e drejtësisë, transparencës dhe llogaridhënies.
- Gjithashtu, politikat publike duhet të udhëheqin inovacionin: Ligjet dhe rregullat që mbrojnë qytetarët dhe inkurajojnë përdorimin e drejtë të teknologjive janë të domosdoshme për të shmangur rreziqet sociale dhe ekonomike.
- Inovacioni duhet të jetë i qëndrueshëm dhe i orientuar drejt humanitetit: teknologjia duhet të kontribuojë në ruajtjen e mjedisit, promovimin e barazisë dhe respektimin e diversitetit kulturor.
- e inteligjencës artificiale dhe teknologjive të reja.
- Promovimin e bashkëpunimit ndërdisiplinar midis shkencëtarëve, politikëbërësve, komuniteteve dhe sektorit privat për të siguruar një përdorim të drejtë dhe të qëndrueshëm të teknologjisë.
- Nxitjen e praktikave të inovacionit që adresojnë hendekun digjital dhe promovojnë përfshirjen sociale, veçanërisht në vendet dhe komunitetet me resurse të kufizuara.

Bazuar në përfundime, disa nga sugjerimet që ofrohen për të ardhmen përfshijnë:

- Integrimin e moduleve të etikës dhe përgjegjësisë sociale në programet universitare dhe trajnime profesionale për shkencëtarë dhe inxhinierë.
- Krijimin e kornizave ligjore fleksibël, por të qarta, që mbulojnë përdorimin

Ky reflektim thekson se inovacioni duhet të udhëhiqet nga etika e cila i jep kuptimin e nevojshëm inovacionit teknologjik. Vetëm përmes reflektimit të ndërgjegjshëm mbi pasojat morale, sociale dhe kulturore të teknologjive të reja mund të ndërtohet një të ardhme ku progresi i shoqërisë shkon paralel me përgjegjësinë, drejtësinë dhe mirëqenien globale. Integrimi i etikës në inovacion nuk është luks akademik, por një kusht i domosdoshëm për një zhvillim të qëndrueshëm dhe human (Floridi, 2019: 95-98; Bryson, 2018: 135-140).

REFERENCAT

- Bauman, Z. (2013). *Liquid modernity*. Polity Press.
- Brundtland, G. H. (1987). *Our common future: Report of the World Commission on Environment and Development*. Oxford University Press.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W. W. Norton & Company.
- Bryson, J. (2018). *The ethics of artificial intelligence*. In K. Frankish & W. M. Ramsey (Eds.), *The Cambridge handbook of artificial intelligence* (pp. 120-140). Cambridge University Press.
- Ellen MacArthur Foundation. (2019). *Circular economy in cities: Opportunity & benefit factsheets*.
- Floridi, L. (2019). *The logic of information: A theory of philosophy as conceptual design*. Oxford University Press.
- Johnson, D. (2020). *Ethics in technology: Balancing innovation and responsibility*. Routledge.
- Mokyr, J. (1990). *The lever of riches: Technological creativity and economic progress*. Oxford University Press.
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Crown Publishing Group.
- OECD. (2019). *Bridging the digital divide: Policies for inclusion and growth*. OECD Publishing.
- OECD. (2020). *Artificial intelligence in society: Policy and governance challenges*. OECD Publishing.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.

- Resnik, D. B. (2015). *What is ethics in research & why is it important?* National Institute of Environmental Health Sciences, U.S. Department of Health and Human Services.
- Rifkin, J. (2011). *The third industrial revolution: How lateral power is transforming energy, the economy, and the world.* Palgrave Macmillan.
- Russell, S., & Norvig, P. (2021). *Artificial intelligence: A modern approach* (4th ed.). Pearson.
- Sachs, J. D. (2015). *The age of sustainable development.* Columbia University Press.
- Sandel, M. J. (2020). *The case against perfection: Ethics in the age of genetic engineering.* Harvard University Press.
- Topol, E. (2019). *Deep medicine: How artificial intelligence can make healthcare human again.* Basic Books.
- UNESCO. (2021). *Digital technologies and cultural heritage: Guidelines for preservation and access.* United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power.* PublicAffairs.

ABSTRACT

In an era where technology is transforming everything at an unprecedented pace, the ethics of innovation have become more crucial than ever to ensure that development serves humanity rather than progress alone. Artificial intelligence, digitalization, and automation are reshaping the way we work, learn, and interact, creating new opportunities but also presenting challenges that demand careful consideration. In this context, there is a pressing need for an ethical framework to guide innovation toward humane and sustainable goals. This study examines the relationship between innovation, scientific responsibility, and sustainable development, highlighting that every technological advance should be accompanied by reflection on its social, environmental, and cultural impacts. Through an analytical and interdisciplinary approach, the study emphasizes the importance of ethics as a guiding compass, ensuring that technological creativity is aligned with justice, transparency, and equal opportunities for all. In conclusion, the core argument is that the ethics of innovation does not limit progress but rather gives it direction and legitimacy. Only through the conscious integration of ethical considerations into scientific and technological processes can we build a sustainable future where progress goes hand in hand with responsibility and humans remain at the center of every innovation.

Key words: *ethics, innovation, sustainable development, technology, responsibility.*

**ZËRI SI URË MIDIS GJUHËS
DHE NDJENJËS:
MUZIKALITETI SI STRUKTURË NJOHËSE
DHE FORMË KOMUNIKIMI
NË ZHVILLIMIN NJERËZOR**

Ardita MENI

Universiteti i Arteve, Tiranë

E-mail: arditameni@gmail.com

Silvana SKENDERI

Universiteti i Arteve, Tiranë

E-mail: silvaskenderi@hotmail.com

PËRMBLEDHJE

Ideja ime kryesore, në këtë ‘udhëtim’, qëndron në ndërthurjen e përvojës muziko-artistike me qasjen shkencore me synimin për të eksploruar marrëdhënien e thellë midis muzikës dhe gjuhës, duke e parë muzikalitetin jo vetëm si art shprehës, por si strukturë njohëse që modifikon mënyrën se si njeriu mendon, ndjen dhe komunikon. Nga këndvështrimi i trajnimit vokal dhe pedagogjik, analiza shqyrton mënyrën se si ritmi, intonacioni dhe artikulimi silabik funksionojnë si “gramatikë e ndjenjës”, duke i paraprirë dhe ndihmuar proceset gjuhësore. Argumenti kryesor është mbështetur në studimet neurokognitive të kryera nga studiues të spikatur të fushave respektive dhe thekson se muzika dhe gjuha ndajnë rrjete të përbashkëta sintaksore në korteksin fronto-temporal, ku integrimi sintaksor i tingujve dhe fjalëve ndërtohet mbi të njëjtin “rezervuar pune” të trurit. Përvoja vokale, në këtë kuptim, kthehet në laborator jetësor i ndërveprimit ndërmjet emocioneve dhe strukturës, e cila është një zonë ku fjala fillon të marrë ngjyrim melodik, dhe muzika fiton kuptim semantik. Në këtë artikull të shtrirë në fusha ndërdisiplinore, muzika shihet si mjet formues i ndërgjegjes gjuhësore dhe kulturore, ndërsa vazhdimi i studimit do të thellohet në mënyrën se si edukimi muzikor i hershëm ndikon në

përvetësimin e gjuhëve të huaja dhe në ndërtimin e një “vokaliteti të ndërgjegjshëm”, ku zëri bëhet njësia e parë e mendimit të ndjerë.

Fjalë kyçe: *muzika dhe gjuha; zhvillimi njohës; vokalitet; neuroestetika; edukimi muzikor; sintaksa emocionale*

Ardita MENI është një soprano lirike dhe pedagoge vokale, e njohur për ndjeshmërinë e saj artistike dhe përkushtimin ndaj formimit të brezave të rinj në fushën e muzikës. Ajo ka zhvilluar një karrierë të pasur si interpretese në skena kombëtare dhe ndërkombëtare, duke u dalluar për teknikën e pastër dhe interpretimin emocional të roleve operistike. Si pedagoge, ka ndërthur përvojën artistike me njohuritë shkencore mbi vokalizën dhe zhvillimin e zërit, duke ndërtuar një metodologji që respekton individualitetin timbral të çdo studenti.

Prof. Asoc. **Silvana SKENDERI**, me profesion pianiste, është pedagoge në Akademinë e Arteve Tiranë dhe Zëvendës dekanë e Fakultetit të Muzikës, pranë kësaj akademie.

Zëri si hapësirë e njohjes dhe përjetimit

Në thelb të përvojës njerëzore, muzika nuk është luks i kulturës, por një formë elementare komunikimi. Që herët në foshnjëri, përpara se fjala të marrë kuptim, zëri i nënës (me ritmin, ngjyrën dhe ngrohtësinë e tij) bëhet struktura e parë e njohjes emocionale.

Dy teoricienët Malloch dhe Trevarthen (2009)¹ e kanë quajtur këtë marrëdhënie “komunikim muzikor proto-konversacional”, duke e përshkruar si mënyrën e parë përmes së cilës njeriu ndien se është në dialog me botën. Për një këngëtare lirike, ky moment ka domethënie të thellë, pasi çdo frymëmarrje e vetëdijshme në skenë është, në një kuptim të thellë, një rikthim në atë kontakt të hershëm me tingullin që ndërton identitetin. Në praktikën e përditshme, vërej se muzikaliteti shfaqet më parë si aftësi për të dëgjuar, jo për të prodhuar. Dëgjimi i ngjyrës së fjalës, i tensionit të një

intervali apo i pauzës që paraprin një frymë, janë shenja të një inteligjence të brendshme që lidhet me emocionin më shumë sesa me rregullin teknik.

Gjithashtu dhe studiuesja Trehub (2003)² thekson se *muzikaliteti në foshnjë është universal dhe instinktiv*. Fëmijët reagojnë ndaj ndërrimeve të tonalitetit dhe ritmit pa pasur nevojë për mësim formal. Kjo ndjeshmëri e lindur shndërrohet më vonë në themel të ndjeshmërisë gjuhësore.

Muzika dhe gjuha në tru: nga sintaksa e tingullit te sintaksa e mendimit

Në dy dekadat e fundit, neuroshkenca konjitive ka dëshmuar me saktësi që muzika dhe gjuha nuk janë dy sisteme të ndara, por ndajnë rrjete të përbashkëta në korteksin fronto-temporal, në gangliet bazale dhe në lidhjet cerebello-talamike (Koelsch 2011; Patel 2008)³. Në eksperimente të

¹ Stephen Malloch dhe Colwyn Trevarthen janë psikologë zhvillimorë që, në librin e tyre të përbashkët *Communicative Musicality: Exploring the Basis of Human Companionship* (Oxford University Press, 2009), paraqitën konceptin e “komunikimit muzikor” (communicative musicality). Ky term përshkruan mënyrën se si nënat dhe foshnjat ndërveprojnë që në javët e para të jetës përmes intonacionit, ritmit, pauzave dhe luhatjeve melodike të zërit — pra, përmes një forme proto-muzikale të komunikimit.

² Sandra E. Trehub është një nga figurat më të rëndësishme në psikologjinë e zhvillimit dhe kognicionin muzikor. Ka punuar për dekada në Universitetin e Torontos dhe është një nga pionieret që ka vërtetuar shkencërisht se foshnjat lindin me predispozita muzikore.

³ Koelsch: Neuroshkencëtar gjerman i muzikës; ka treguar me EEG/MEG/fMRI se përpunimi i muzikës ndan rrjete me gjuhën (veçanërisht zonat fronto-temporale) dhe ka propozuar modele të “sintaksës” muzikore në tru. Patel: Kognitivist i muzikës/gjuhës; autor i SSIRH, hipoteza që muzika dhe gjuha përdorin burime të përbashkëta integrimi sintaksor; ka dokumentuar korrespondenca si ERAN/ELAN në korteksin inferior frontal.

kombinuara me (Magnetoencephalography) MEG-fMRI⁴ (functional Magnetic Resonance Imaging), është vërtetuar se shkeljet harmonike shkaktojnë potencialin ERAN në pars opercularis të girusit frontal inferior, e njëjta zonë me atë që aktivizohet nga devijimet gramatikore në gjuhë, të njohura si ELAN⁵. Kjo mbështet hipotezën SSIRH (Shared Syntactic Integration Resource Hypothesis)⁶, sipas së cilës truri përdor të njëjtat burime për integrimin e strukturës si në gjuhë, ashtu edhe në muzikë.

Kur kombinohen (MEG-fMRI), studiuesit marrin një pamje të plotë për kur dhe ku truri përpunon një ngacmim muzikor ose gjuhësor. Në rastin e dy teoricinëve Koelsch dhe Patel, këto metoda kanë treguar se shkeljet sintaksore në muzikë (p.sh. një akord “i gabuar”) aktivizojnë të njëjtat zona frontale që reagojnë ndaj shkeljeve gramatikore në gjuhë, duke qenë provë e fuqishme për lidhjen e përbashkët të trurit muzikor dhe gjuhësor.

Në mënyrë më poetike, mund të thuhet se sintaksa muzikore është mënyra se si truri mëson të parashikojë emocionin. Një akord i papritur ose një ndryshim modal aktivizon të njëjtat rrjete parashikuese që përdorim kur presim një fjalë në fjali (Vuust, Dietz, Witek & Kringelbach, 2022)⁷. Kjo ndërlihdje

midis strukturës dhe ndjenjës është thelbi i çdo interpretimi vokal.

Një këngëtar nuk artikulon vetëm notat por ndjen se si çdo interval mbart një peshë emocionale, një tension që zgjidhet në frymë. Në këtë kuptim, performanca e këndimit kthehet në laborator njohës, ku muzika mëson trurin të kuptojë sintaksën e botës.

Të kënduarit si mendim dhe si trup

Vokalizat me rrokje⁸, që në dukje dhe praktikisht është një ushtrim teknik muzikor, përmban një dimension të thellë gjuhësor. Çdo rrokje, çdo rezonancë në maskë (të fytyrës) ose në gjoks, përfaqëson një akt të “të menduarit përmes trupit”. Filozofi Mark Johnson e quan këtë mënyrë të njohjes “*embodied meaning*” dhe përkufizon kuptimin që lind nga përvoja trupore dhe ndijore, jo vetëm nga mendimi abstrakt apo gjuha. Në praktikën vokale, kjo përvojë është konkrete: kur nxënësit mësojnë të artikulojnë nëpërmjet rezonancës, ata fillojnë të kuptojnë jo vetëm tingullin, por edhe ndjenjën që mbart tingulli.

Në laboratorët e muzikës, ky proces ka reflektime neurokognitive të qarta. Kraus dhe Chandrasekaran (2010)⁹

⁴ Dy teknikave neuroimazherike që përdoren shpesh në studimet e neuroshkencës së muzikës dhe gjuhës: MEG: mat fushat magnetike që prodhohen nga aktiviteti elektrik i trurit; jep informacion shumë të saktë për kohën e reagimit nervor (pra, kur ndodh një proces njohës). FMRI (functional Magnetic Resonance Imaging): mat ndryshimet në rrjedhjen e gjakut në tru; tregon me saktësi ku ndodh aktiviteti.

⁵ ERAN (*Early Right Anterior Negativity*): reagim nervor që shfaqet kur truri zbulon shkelje sintaksore në muzikë. ELAN (*Early Left Anterior Negativity*): reagim analog që ndodh gjatë shkeljeve gramatikore në gjuhë. Të dyja tregojnë se muzika dhe gjuha përdorin mekanizma sintaksorë të përbashkët në tru.

⁶ SSIRH: hipoteza e Patel-it sipas së cilës muzika dhe gjuha ndajnë të njëjtat burime neurale për përpunimin e strukturës sintaksore, megjithëse secila përdor përfaqësimet specifike (fjalë në gjuhë, akorde në muzikë).

⁷ Vuust, Dietz, Witek & Kringelbach – studiues danezë të neuroshkencës së muzikës; kanë zhvilluar modelin e “*predictive coding*”, sipas të cilit truri parashikon ritmin dhe strukturën muzikore, duke ndier kënaqësi ose tension kur pritjet konfirmohen ose thyhen.

⁸ Ushtrime muziko-vokale, në tonalitete që ngjiten dhe zbresin, ku çdo notë lidhet me një rrokje të thjeshtë (p.sh. “ma-me-mi-mo-mu” ose “ba-be-bi-bo-bu”, etj.), për të zhvilluar artikullimin, intonacionin dhe rrjedhshmërinë e zërit.

⁹ Nina Kraus dhe Bharath Chandrasekaran – neuroshkencëtarë amerikanë që kanë studiuar ndikimin e trajnimit muzikor në përpunimin e tingullit. Treguan se muzika përmirëson ndjeshmërinë e trurit ndaj variacioneve të të folurit dhe ritmit gjuhësor.

zbuluan se truri i një individi me trajnim muzikor përpunon më saktë ndryshimet e intonacionit në gjuhët tonale. Ndërsa Zatorre dhe Gandour (2008)¹⁰ treguan se korteksi auditiv i djathtë është më i ndjeshëm ndaj frekuencave të larta dhe ndaj “muzikalitetit” të të folurit. Kjo e bën të kuptueshme pse studimi i këngës ndikon në mënyrën se si një student përvetëson një gjuhë të huaj: sepse trupi tashmë e njeh strukturën përpara fjalës.

Ndjeshmëria muzikore dhe emocionet si inteligjencë komunikimi

Muzika, për nga natyra, nuk transmeton koncepte, por ndjesi. Dhe megjithatë, ato ndjesi kanë strukturë. Dy psikologë të muzikës Juslin dhe Sloboda (2010)¹¹ theksojnë se muzika është një formë modeli emocional, që aktivizon të njëjtat rrjete limbike si komunikimi verbal. Kur një këngëtare përjeton një frazë me tension dhe çlirim, ajo po rikrijon në trup strukturën e ndjenjës që gjuha shpreh përmes fjalëve.

Këtu qëndron forca e muzikës në edukim: ajo ofron një mënyrë për të përpunuar emocionin përpara se ai të marrë formë gjuhësore.

Në mësimdhënie, kjo do të thotë se zhvillimi i ndjeshmërisë muzikore nuk është zbulim, por trajnimi i mendjes për të kuptuar botën përmes nuancës dhe ngjyrës. Në këndvështrimin tim personal dhe pedagogjik, ky kuptim [*të mësosh dikë të dëgjojë heshtjen po aq sa notën*] përkthehet në një sfidë të përsëritjes dhe ushtrimit të vazhdueshëm të këngëtarëve për çdo ditë në klasën e studimit.

Muzika në procesin e mësimdhënies gjuhësore

Në fushën e arsimit, veçanërisht gjatë viteve të para të zhvillimit, ndërthurja midis muzikës dhe gjuhës luan një rol vendimtar në formësimin e aftësive njohëse dhe emocionale të fëmijës. Muzika vepron si një sistem i brendshëm organizimi: ritmi rregullon pritjen dhe kohëzgjatjen, lartësia (pitch) orienton vëmendjen drejt kontrasteve fonetike, ndërsa frazimi modelon mënyrën si grupohen tingujt në njësi kuptimore, para se fjala të ketë “rregulla” të shkruara” (Cross, 2012). Nga ky këndvështrim, muzikaliteti nuk është thjesht shtesë estetike, por një “gramatikë e hershme” e përpunimit të tingullit që i paraprin gjuhës.

Provat neurokognitive sugjerojnë se truri përdor burime të përbashkëta për integrimin e strukturës në muzikë dhe gjuhë: rrjete fronto-temporale për parashikim dhe zgjidhje të pritjeve, me mbështetje të qartë për afërsinë funksionale midis sintaksës muzikore dhe asaj gjuhësore. Brenda këtij kuadri, studimet e përmendura më sipër (Tierney dhe Kraus) tregojnë se aftësia për të ndjekur dhe për t’u lëvizur në sinkron me ritmin, pra koherenca motorike me puls muzikor, përmirëson dukshëm përpunimin fonologjik dhe kujtesën e dëgjimit, duke krijuar baza të forta për zhvillimin e leximit, artikulimit dhe përvetësimit të gjuhëve. Këto gjetje plotësohen nga evidenca se mjediset mësimore të pasura me muzikë rrisin ndjeshmërinë ndaj prosodisë së të folurit (melodisë së gjuhës) dhe e bëjnë dallimin e thekseve më të saktë—një element kyç për kuptimin pragmatik dhe social të komunikimit.

Në praktikën pedagogjike vokale, kjo

¹⁰ Robert J. Zatorre dhe Jackson T. Gandour – neuroshkencëtarë të njohur që kanë hulumtuar specializimet e trurit për të folurit dhe lartësinë e tingullit. Studiuuan se si muzika dhe gjuha ndajnë, por edhe diferencojnë, rrjete të përbashkëta neurale për perceptimin e tonit dhe kuptimit.

¹¹ Patrik N. Juslin dhe John A. Sloboda – kanë studiuar se si muzika gjeneron dhe rregullon emocionet. Në veprën e tyre (2010) ata argumentojnë se muzika aktivizon mekanizma psikologjikë dhe fiziologjikë të ngjashëm me emocionet reale në jetën e përditshme.

përkthehet në kërkimin e vazhdueshëm të momentit kur trupi “e kap” pulsën, fjala bëhet më e qartë; kur fraza muzikore kuptohet si njësi ndjenje, truri i njeriut fillon ta organizojë edhe fjalën me të njëjtën logjikë të brendshme të ritmit.¹²

Po ashtu, kërkimet e Gerry, Unrau dhe Trainor (2012)¹³ vërtetojnë se fëmijët që marrin pjesë rregullisht në aktivitete muzikore zhvillojnë një ndjeshmëri më të hollë ndaj prosodisë, kësaj “melodie të gjuhës” që ndihmon në kuptimin e emocioneve, qëllimeve dhe ritmit të komunikimit.

Përfundime dhe drejtimi i kërkimeve të ardhshme

Nëse e shohim muzikalitetin si një formë të brendshme të të menduarit, atëherë çdo akt i

të kënduarit bëhet një mënyrë për të njohur veten dhe botën. Truri muzikor dhe trupi vokal janë dy anë të së njëjtës ndërgjegje ndijore. Ky artikull nuk synon të japë përfundime, por të hapë një fushë dialogu midis neuroshkencës dhe pedagogjisë vokale, midis ndjeshmërisë emocionale dhe strukturës gjuhësore.

Në fazat e ardhshme të studimit, do të fokusohem në ndërtimin e një modeli didaktik që bashkon vokalitetin me zhvillimin e hershëm gjuhësor, duke e parë interpretimin vokal si proces formimi emocional dhe njohës njëkohësisht. Qëllimi nuk është vetëm të mësojmë si të këndojmë apo si të flasim më saktë, por si të mendojmë me zë, me trup dhe me ndjenjë si një mënyrë për ta kthyer muzikën në thelbin e përditshmërisë të të jetuarit.

REFERENCAT

- Bruner, J. (1990). *Acts of Meaning*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cross, I. (2012). “Music as a communicative medium”. In D. Miell, R. MacDonald & D. Hargreaves (eds.), *“Musical Communication”*. Oxford: Oxford University Press.
- Gerry, D., Unrau, A., & Trainor, L. (2012). “Active music classes in infancy enhance musical, communicative and social development”, *Developmental Science*, 15(3), 398–407.
- Johnson, M. (2007). *The Meaning of the Body: Aesthetics of Human Understanding*, Chicago: University of Chicago Press.
- Juslin, P. & Sloboda, J. (2010). *Handbook of Music and Emotion: Theory, Research, Applications*, Oxford: Oxford University Press.
- Koelsch, S. (2011). “Towards a neural basis of music perception – A review and updated model”, *Frontiers in Psychology*, 2, 110.
- Kraus, N. & Chandrasekaran, B. (2010). “Music training for the development of auditory skills”, *Nature Reviews Neuroscience*, 11(8), 599–605.
- Levitin, D. J. (2006). *This is Your Brain on Music: The Science of a Human Obsession*, New York: Dutton.
- Malloch, S. & Trevarthen, C. (2009). *Communicative Musicality: Exploring the Basis of Human Companionship*, Oxford: Oxford University Press.
- Patel, A. D. (2003). “Language, music, syntax and the brain”, *Nature Neuroscience*, 6(7), 674–681.

¹² Si soprano lirike dhe pedagoge universitare, e shoh dhe e prek në audiore faktin se ushtrimet e thjeshta të sinkronizimit (mjetet shprehëse muzikore si duartrokite me puls, vokaliza me rrokje të ndryshme) rrisin kujtesën dëgjimore dhe qartësinë e artikullimit brenda disa javësh pune të rregullt dhe sistematike.

¹³ David Gerry, Andrea Unrau dhe Laurel Trainor janë psikologë dhe studiues të zhvillimit të hershëm muzikor. Në studimin e vitit 2012, argumentuan se klasat aktive të muzikës për foshnjat përmirësojnë aftësitë muzikore, komunikative dhe sociale, duke treguar se pjesëmarrja e hershme muzikore nxit ndjeshmëri më të madhe ndaj prosodisë dhe ndërveprimit gjuhësor.

- Patel, A. D. (2008). *Music, Language, and the Brain*, Oxford: Oxford University Press.
- Slevc, L. R. (2012). "Language and music: sound, structure, and meaning", *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 3(4), 483–492.
- Tierney, A. & Kraus, N. (2013). "The ability to move to a beat is linked to the consistency of neural responses to sound", *Journal of Neuroscience*, 33(38), 14981–14988.
- Trehub, S. E. (2003). "Musical predispositions in infancy: An update". In Peretz & Zatorre (eds.), *The Cognitive Neuroscience of Music*, Oxford: Oxford University Press.
- Vuust, P., Dietz, M., Witek, M., & Kringelbach, M. (2022). "Now you hear it: A predictive coding model for understanding rhythmic incongruity", *Psychology of Music*, 50(2), 1–17.
- Zatorre, R. J. & Gandour, J. (2008). "Neural specializations for speech and pitch: moving beyond the dichotomies", *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 363(1493), 1087–1104.

ABSTRACT

The central idea of this inquiry lies in intertwining musical-artistic experience with scientific inquiry, aiming to explore the profound relationship between music and language. Musicality is approached not merely as an expressive art but as a cognitive structure that shapes how humans think, feel, and communicate. From the perspective of vocal training and pedagogy, the analysis examines how rhythm, intonation, and syllabic articulation function as a "grammar of emotion," preceding and supporting linguistic processes. The main argument, grounded in neurocognitive research conducted by leading scholars in the field, highlights that music and language share common syntactic networks within the fronto-temporal cortex, where the syntactic integration of sounds and words draws upon the same neural "working reservoir." Vocal experience thus becomes a living laboratory of interaction between emotion and structure, a zone where the word begins to acquire melodic color and music gains semantic depth. In this interdisciplinary article, music is viewed as a formative medium of linguistic and cultural consciousness, while the continuation of this study will delve further into how early musical education influences foreign language acquisition and fosters the development of a "conscious vocality," in which the voice emerges as the first unit of felt thought.

Keywords: *Music and language; cognitive development; vocality; neuroaesthetics; music education; emotional syntax*

PERSPEKTIVAT GJINORE PËR TË MOSHUARIT DHE NDIKIMI I FAKTORËVE SOCIAL, EKONOMIK DHE KOMUNITAR NË TIRANË

Migena KOKERI
Universiteti i Tiranës
Fakulteti i Shkencave Sociale
E-mail: migenakokeri@gmail.com

Irida AGOLLI
Universiteti i Tiranës
Fakulteti i Shkencave Sociale
E-mail: iagolli@yahoo.com

PËRMBLEDHJE

Ky punim shqyrton ndërveprimin e treguesve të ndjeshëm të perspektivës gjinore për të moshuarit, të lidhur me faktorët ekonomikë, aksesin në shërbimet sociale e shëndetësore, pjesëmarrjen e komunitetit, izolimin social dhe mbrojtjen sociale. Në Tiranë, faktorët social-ekonomikë për një individ, janë ndër më të rëndësishmit dhe jetikët, të cilët fillojnë të zhvillohen si problem për të moshuarit pasi nuk kanë mundësi të barabarta për të aksesuar shërbimet sociale, shërbimet kulturore, artistike, rekreative dhe ndërvepruese. Këta tregues ndihmojnë në identifikimin e nevojave specifike të të moshuarve, duke mundësuar një qasje më të drejtë dhe efektive për përmirësimin e mirëqenies së tyre të përgjithshme. Gjetjet cilësore të punimit tregojnë se, megjithëse brezat e moshuar shpesh konsiderohen si ruajtës të dijes dhe vlerave kombëtare, perspektiva gjinore e vendit ku ata jetojnë dhe e komunitetit që i rrethon luan një rol të pazëvendësueshëm, duke udhëhequr stilin e jetesës dhe zhvillimin psikologjik dhe emocional të tyre. Për të adresuar këto çështje, është e rëndësishme që politikat publike të jenë të ndjeshme ndaj dallimeve gjinore dhe të ofrojnë mbështetje të barabartë për të moshuarit dhe gratë, duke krijuar mundësi për të përmirësuar kushtet e tyre të jetesës. Ky punim vlerëson sesi perspektiva gjinore ndikon në jetën e të moshuarve dhe sesi ndryshimet sociale mund të krijojnë mundësi për të përmirësuar kushtet e jetesës së të dy gjinive, duke u fokusuar në nevojën për politika më gjithëpërfshirëse dhe mbështetje të barabartë.

Fjalë kyçe: *tregues të ndjeshëm gjinor, qëndrime, plakje, politika gjithëpërfshirëse, perspektiva e komunitetit.*

Migena KOKERI është eksperte në fushën e punës sociale dhe të politikave të mbrojtjes sociale. Ka përfunduar studimet universitare në Fakultetin e Shkencave Sociale, duke fituar titullin Punonjës Social, si edhe ka kryer studimet Master në Shkenca Administrative duke u trajnuar në fushat e organizimit të burimeve njerëzore dhe koordinimit ndërinstitucional. Është anëtare e Institutit Shqiptar të Sociologjisë dhe e Urdhërit të Punonjësit Social. Ka një përvojë të gjerë profesionale në institucionet publike të mirëqenies sociale, përfshirë Shërbimin Social Shtetëror dhe Qendrën Ekonomike të Zhvillimit dhe Edukimit të Fëmijëve. Ka ushtruar një rol të rëndësishëm si specialiste e monitorimit të standardeve të shërbimeve sociale, duke u angazhuar në ndjekjen e problematikave dhe dinamikave që lidhen me fëmijët dhe familjet, si edhe në menaxhimin e politikave dhe programeve vendore të mbështetjes socio-ekonomike. Aktualisht mban pozicionin e Drejtoreshës së Mbrojtjes dhe Përfshirjes Sociale në Bashkinë e Tiranës. Përveç angazhimeve institucionale, kontribuon edhe në fushën akademike si pedagog e jashtme pranë Fakultetit të Shkencave Sociale.

Prof. Asoc. Dr. **Irida AGOLLI** është lektore pranë Departamentit të Punës dhe Politikës Sociale në Universitetin e Tiranës që nga viti 2006. Irida ka mbrojtur gradën Doktor i Shkencave dhe në vitin 2016 ka marrë titullin Profesore e Asocuar. Fushat e saj të ekspertizës janë politika sociale, të drejtat dhe mbrojtja e fëmijëve, përkatësi gjinore dhe zhvillim, rinia, etj.

Hyrje

Në një shoqëri ku popullata e të moshuarve është në rritje, shqyrtimi i kushteve të jetesës dhe perspektivave për këtë grup është thelbësor për përmirësimin e cilësisë së jetës së tyre. Ky punim ka për qëllim të analizojë ndikimin e faktorëve socialë, ekonomikë dhe komunitarë mbi të moshuarit në këndvështrimin gjinor. Sfidat që përballen gratë dhe burrat e moshuar në Tiranë janë të ndryshme, dhe është e rëndësishme të kuptojmë si ndikon gjinia në mundësitë dhe kushtet e jetesës.

Në 1 janar 2023 raporti i varësisë së të moshuarve (raporti i popullsisë 65+ me popullsinë 15-64 vjeç) u rrit: nga 23,1 % në 24,4 % krahasuar me 1 janar 2022 (INSTAT, 2023a).

Nga përfituesit e pensioneve urbane, në vitin 2022, 46,9 % janë gra. Raporti gjinor për përfituesit e pensioneve rurale ndryshon ndjeshëm, me 67,5 % të të siguruarve që janë gra. Në vitin 2022, mosha mesatare e daljes në pension është 65,2 për burrat dhe 61,5 për gratë, ndërsa për nënat me shumë fëmijë është 56,0 vjeç (INSTAT, 2023b).

Sipas të dhënave të Censit të Popullsisë 2023, popullsia e qarkut Tiranë është rritur me 1,2 përqind, më së shumti prej migracionit të brendshëm. Rritja e popullsisë në Tiranë dhe rënia në qarqet

e tjera rezulton në rritjen e përqindjes së popullsisë banuese në Tiranë, nga 26,8 përqind në 2011 në 31,6. Në harkun kohor prej dymbëdhjetë vitesh, nga viti 2011 deri në Censin e Popullsisë 2023, qarku i Tiranës ka njohur një rritje të ndjeshme të popullsisë, duke reflektuar një ndryshim të qartë në shpërndarjen demografike të vendit.

Rritja prej 1,2 përqind e popullsisë së Tiranës ka ardhur kryesisht si rezultat i migracionit të brendshëm, me individë dhe familje që zhvendosen nga qarqet e tjera drejt kryeqytetit në kërkim të mundësive më të mira për punë, arsim dhe jetë më cilësore.

Kjo zhvendosje e brendshme ka bërë që Tirana të përqendrojë mbi një të tretën e popullsisë së Shqipërisë, duke kaluar nga 26,8% në vitin 2011 në 31,6% në vitin 2023. Ky transformim jo vetëm që tregon për fuqizimin e rolit të Tiranës si epiqendër urbane dhe ekonomike, por gjithashtu sinjalizon nevojën për planifikim të kujdesshëm urban dhe rajonal. Të dhënat e reja të Censit vënë në pah sfida të reja për shërbimet publike, infrastrukturën dhe politikëbërjen vendore, por në të njëjtën kohë ofrojnë mundësi të reja për zhvillimin dhe rigjallërimin e territorit kombëtar.

Me rritjen e popullsisë në Tiranë dhe me përqendrimin më të madh të të moshuarve në këtë qark, nevojat për kujdes afatgjatë bëhen më të mëdha. Shpesh, kujdesi për

të moshuarit ofrohet në mënyrë joformale, kryesisht nga gratë – bijat, nuset apo bashkëshortet e tyre.

Kjo rrit:

- Pabarazitë gjinore në perkujdesje, pasi gratë shpesh ndihen të detyruara të braktisin punën ose të punojnë më pak për të përmbushur këtë rol në shoqëri.
- Rrezikun e varfërisë për gratë e të moshuara, për shkak të mungesës së të ardhurave të qëndrueshme dhe mungesës së mbështetjes sociale mund të bien në ciklin e varfërisë.
- Izolimim shoqëror, pasi gratë kujdestare shpesh kanë më pak kohë për të ndërtuar lidhje komunitare, ndervepruar me komunitetin apo të luajnë rol proaktiv në jetën publike.

Në këtë mënyrë, rritja e popullsisë së Tiranës përfaqëson më shumë se një numër – ajo pasqyron dinamika sociale, ekonomike dhe territoriale që po formësojnë të ardhmen e Shqipërisë, sipas (INSTAT, 2023c).

Qasja e pabarabartë në shërbime dhe ndikimi i statusit socio-ekonomik të gratë e moshuara

Ndërsa Tirana ofron më shumë shërbime shëndetësore, sociale dhe komunitare krahasuar me qarqet e tjera, jo të gjithë të moshuarit kanë mundësi të barabarta për t'i përdorur ato. Gratë e moshuara, veçanërisht ato që kanë ardhur nga zonat rurale ose kanë burime të kufizuara financiare, përballen me, Vështirësi në përballimin e kostove të jetesës në një qytet të madh, duke rrezikuar përjashtimin nga shërbime të nevojshme. Gjithashtu Pengesa në aksesueshmeri dhe orientim në një mjedis urban, nuk është gjithmonë miqësor për moshën e tretë, gjë që i kufizon në pjesëmarrje aktive në komunitet duke sjelle deri përjashtimin social.

Këto dy arsye tregojnë se rritja e popullsisë dhe përqendrimi urban nuk kanë ndikim të njëjtë për të gjithë – ato e

thellojnë dimensionin gjinor të pabarazive sociale dhe ekonomike, veçanërisht për gratë e moshuara. Prandaj, politikat publike dhe zhvillimi urban në Tiranë duhet të marrin parasysh nevojat specifike të këtij grupi për të siguruar barazi dhe përfshirje reale duke vlerësuar strukturën shoqërore, zonën gjeografike dhe mentalitetin kulturor.

Rishikimi i literaturës

Literatura shkencore mbi të moshuarit shpesh e fokusohet në ndikimin që kanë faktorët socialë dhe ekonomikë në jetën e individëve të moshave të avancuara. Norma e ulët e lindjeve, rritja e jetëgjatësisë dhe shkalla e lartë e emigrimit po e çojnë Shqipërinë drejt tregimit të shenjave e të pasurit një popullsi në plakje (INSTAT, 2014). Disa studime kanë treguar se gratë e moshuara shpesh përballen me vështirësi më të mëdha ekonomike dhe sociale, për shkak të disa faktorëve siç janë më shumë kohë të kaluar në rol të kujdesit për fëmijët ose prindërit dhe ndarja e punës që ndikon në pensionet e tyre. Po ashtu, edhe faktorët socialë, si të qenurit pjesë e një komuniteti aktiv, ndikojnë në mirëqenien e të moshuarve, duke rritur ose ulur mundësitë për integrim social. Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, nëpërmjet Neni 18 garanton barazi përpara ligjit dhe ndalon diskriminimin për çfarëdo arsye, përfshirë gjininë.

Duke nënvizuar rëndësinë për të drejtat gjinore dhe mbështetur fort dhe integrimin e kësaj perspektive në politikat publike dhe private. Ligji nr. 9970, datë 24.7.2008 “Për barazinë gjinore në shoqëri”, bën të mundur specifikimin për perspektivën gjinore në Shqipëri.

Gjithashtu Neni 4 i ligjit përcakton zbatimin e parimit të barazisë gjinore në të gjitha fushat e jetës publike dhe private për përfshirjen e barazisë gjinore në planifikimin, zbatimin dhe vlerësimin e të gjitha politikave. Ligji nr. 10 221, datë 4.2.2010 “Për mbrojtjen nga diskriminimi,

e ndalon çdo formë diskriminimi, përfshirë atë gjinor dhe moshor, duke vendosur përgjegjësi për institucionet publike që të ndërmarrin masa pozitive për të mbrojtur individët apo grupet e marxhinalizuara

Strategjia Kombëtare për Barazinë Gjinore (2021–2030), ka objektiva që përfshijnë fuqizimin social dhe ekonomik të grave në të gjitha grupmoshat, përfshirë edhe gratë e moshuara. Kjo mund të parashikohet ndërhyrje specifike për gratë në situata të pafavorshme, si kujdestaret joformale apo ato me status ekonomik të dobët. Ligji për Ndihmën dhe Shërbimet Shoqërore (nr. 121/2016), nënvizon gjithashtu se një nga parimet udhëheqëse është barazia gjinore në aksesin ndaj shërbimeve sociale të integruara. Parashikon mbështetje të veçantë për të moshuarit dhe gratë në nevojë, duke e lidhur qartë me faktorët gjinorë dhe ekonomikë. Konventa Ndërkombëtare për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit ndaj Grave (CEDAW), ku Shqipëria si palë nënshkruese, ka detyrim të zbatojë standarde ndërkombëtare për barazi gjinore, përfshirë për të moshuarat dhe grupet vulnerabël.

Faktorët social dhe ekonomik

Faktorët sociale

Një nga aspektet më të rëndësishme që ndikon në jetën e të moshuarve janë marrëdhëniet e tyre me të tjerët, si familja, miqtë dhe shoqëria në përgjithësi. Në Tiranë, një qytet që ka përjetuar një periudhë të shpejtë urbanizimi dhe ndryshimesh sociale, mundësitë për angazhim social janë të ndryshme. Për shembull:

- Mbështetje familjare: Shumë të moshuar kanë mbështetje të vazhdueshme nga familjet e tyre, por kjo mbështetje mund të jetë më e kufizuar për ata që jetojnë vetëm ose për ata që nuk kanë pasur mundësi të krijojnë lidhje të forta me fëmijët e tyre.
- Angazhimi në aktivitete shoqërore:

Komunitetet në Tiranë ofrojnë mundësi për pjesëmarrje në aktivitete kulturore dhe shoqërore, siç janë aktivitete për të moshuarit, qendra kulturore ose grupe angazhimi. Kjo mund të ndihmojë në luftimin e ndjenjës së izolimit dhe të kontribuoni në mirëqenien e individëve.

Faktorët ekonomikë

Një nga shqetësimet kryesore për të moshuarit është situata e tyre ekonomike. Në Shqipëri, shumë të moshuar mbështeten në pensione të ulëta, dhe një pjesë e madhe e tyre nuk ka mundësi për të siguruar një të ardhur të dytë për të përballuar nevojat e përditshme. Faktorët që ndikojnë këtu janë:

- Pensionet dhe sigurimet sociale: Në Shqipëri, pensionet janë relativisht të ulëta dhe shpesh nuk janë të mjaftueshme për të siguruar një jetë të rehatshme për të moshuarit. Gratë, për shkak të diferencës gjinore në punë dhe pagë, mund të kenë pensione më të ulëta se burrat. Ky hendek gjinor në pagë mund të përbëjë incidencë më të lartë për varfëri, në përfitime më të ulëta, mundësi më të ulëta për të kursyer dhe investuar. Hendeku gjinor në paga në vitin 2020 është 6,6 %. Pra burrat kanë një pagë mesatare mujore bruto 6,6 % më të lartë sesa gratë. Krahësuar me vitin e mëparshëm, në vitin 2020 vihet re një ulje e hendekut gjinor në paga me 3,5 pikë përqindje (INSTAT, 2020).
- Kushtet e punësimit për të moshuarit: Shumë të moshuar që duan të mbajnë një aktivitet ekonomik pas pensionit hasin në vështirësi për të gjetur mundësi të reja punësimi. Kjo ndikon në pavarësinë ekonomike të tyre dhe mund të shkaktojë varfëri të thellë.

Ndikimi i faktorëve komunitarë

Komunitetet lokale luajnë një rol të rëndësishëm në jetën e të moshuarve. Mundësitë për pjesëmarrje në aktivitete

të ndryshme shoqërore dhe kulturore ndihmojnë në uljen e ndjenjës së izolimit dhe në forcimin e lidhjeve shoqërore. Disa nga faktorët komunitarë që ndikojnë janë:

- Organizatat e shoqërisë civile që ofrojnë mbështetje: Shumë shoqata dhe organizata joqeveritare ofrojnë mbështetje për të moshuarit, duke u mundësuar atyre të angazhohen në aktivitete dhe të përfitojnë nga shërbime sociale të nevojshme.
- Infrastruktura dhe aksesimi në shërbime: Mundësia e aksesit në shërbime shëndetësore dhe sociale, si dhe mundësia për të marrë pjesë në aktivitete për të moshuarit, janë kritike për mirëqenien e tyre. Për të kuptuar më mirë si ndikon infrastruktura dhe aksesimi në shërbime mbi jetën e të moshuarve, është e rëndësishme të merren parasysh dallimet gjinore, pasi gratë dhe burrat e moshuar përballen me sfida dhe mundësi të ndryshme. Këto dallime kanë të bëjnë me faktorë të ndryshëm, përfshirë mundësitë ekonomike, rolet tradicionale gjinore, dhe periudhat e jetës, të cilat mund të ndikojnë në mënyrën se si individët e moshuar, gratë dhe burrat, përfitojnë nga shërbimet shëndetësore, sociale dhe mundësitë për angazhim shoqëror, si dhe si e përballojnë këtë ndihmë. Kjo është një sfidë e veçantë në Tiranë, ku urbanizimi ka shkaktuar ndonjëherë mungesë të infrastrukturës për të moshuarit, sidomos atyre që jetojnë në periferinë e qytetit.

Nga 1 janari i vitit 2025, pensionistët e Tiranës udhëtojnë falas në të gjitha linjat urbane të kryeqytetit, ndërsa Bashkia e Tiranës subvencionon abonetë e tyre. Kjo nismë është miratuar nga Këshilli Bashkiak i Tiranës dhe përfitues janë rreth 177 mijë pensionistë. Sfidë tashmë është zgjerimi për linjat rurale duke rritur rrjedhimisht edhe aksesimin e shërbimeve nga të moshuarit.

Aktualisht Bashkia Tiranë ofron

shërbime të integruara multidisiplinare për kategoritë në nevojë, ndër ta edhe të moshuar, të përfshira në ligjin 121/2016 “Për shërbimet e kujdesit shoqëror” nëpërmjet qendrave komunitare të financuara nga buxheti vendor, ku përfitues janë rreth 204 femra dhe 119 meshkuj për vitin 2024.

Përfundime e rekomandime për përmirësimin e kushteve për të moshuarit

Në Shqipëri dhe në veçanti në Tiranë, si në shumë shtete të tjera, për shkak të jetëgjatësisë më të madhe të grave, popullsia e të moshuarve është dominuar nga gratë. Gratë jetojnë mesatarisht më shumë se burrat dhe për këtë arsye, përqindja e grave 65 vjeç e lart është më e lartë se ajo e burrave në këtë grupmoshë. Si rezultat, mund të ketë një pabarazi në mundësitë e aksesit në shërbime dhe mbështetje sociale për gratë e moshuara, për shkak të nevojave më të mëdha për kujdes afatgjatë dhe mbështetje shëndetësore.

Ndërkohë të moshuarit, veçanërisht gratë, mund të përballen me sfida të mëdha ekonomike për shkak të pensioneve të ulëta dhe mundësive të kufizuara për punë pas pensionit. Gratë janë më pak të përfaqësuara në pozita të larta paguese gjatë jetës profesionale, dhe kjo ka ndikim të drejtpërdrejtë në përfitimet e tyre pensionale.

Për më tepër, mund të ketë një pabarazi gjinore në qasjen ndaj shërbimeve të shëndetësisë dhe mbështetjes sociale, me gra që mund të kenë nevoja më të mëdha për kujdes shëndetësor për shkak të sëmundjeve kronike dhe moshës.

Për të moshuarit në Tiranë, mund të ketë mundësi më të mëdha për pjesëmarrje në aktivitete kulturore dhe shoqërore. Megjithatë, shpesh gratë janë më të angazhuara në kujdesin e familjes dhe kanë më pak mundësi për t'u angazhuar në aktivitete jashtë shtëpisë. Kjo mund të shkaktojë një ndarje të padrejtë të mundësive për zhvillim personal dhe shoqëror.

Bazuar në analizën e faktorëve socialë, ekonomikë dhe komunitarë, disa rekomandime mund të përfshijnë:

- Përmirësimi i mbështetjes sociale dhe shëndetësore: Sigurimi i mbështetjes për të moshuarit, sidomos ata që jetojnë në kushte të vështira, përfshirë mbështetje për shërbime shëndetësore, mundësi për angazhim social dhe përfshirje në aktivitete komunitare.
- Rritja e mundësive të punësimit për të moshuarit: Zhvillimi i mundësive për punësim të pjesshëm për të moshuarit mund të kontribuojë në përmirësimin e pavarësisë së tyre ekonomike.
- Barazia gjinore në mbështetje dhe mundësi: Sigurimi i mundësive të barabarta për të dyja gjinitë, duke u fokusuar në mbështetje më të mirë për gratë e moshuara që shpesh përballen me kushte më të vështira ekonomike.

Në përfundim, kjo temë trajton aspekte të ndryshme të jetës së të moshuarve në Tiranë dhe ndikimin që kanë faktorët socialë, ekonomikë dhe komunitarë. Përmirësimi i kushteve për këtë grupmoshë, duke marrë parasysh ndikimin gjinor dhe nevojat specifike, mund të kontribuojë në një shoqëri më të barabartë dhe të kujdesshme për të moshuarit. Për të përballuar barrën shpesh të padukshme që bie mbi gratë si kujdestare të të moshuarve, është e rëndësishme të zhvillohen politika që mbështesin kujdesin në shtëpi përmes trajnimeve, përfitimeve financiare dhe qasjes

në shërbime publike. Kjo do të lehtësonte ngarkesën gjinore dhe do të ndihmonte në barazimin e përgjegjësisë brenda strukturese familjes. Ndërhyrjet në infrastrukture, si ndriçimi publik, stolat, qasja në transport publik dhe objektet shëndetësore duhet të jenë të menduara për të mundësuar lëvizjen e sigurt dhe pjesëmarrjen aktive të të moshuarve në jetën publike. Kjo ka ndikim të drejtpërdrejtë në cilësinë e jetës, veçanërisht për gratë e vetmuara ose me burime të kufizuara. Krijimi i qendrave ditore, aktiviteteve kulturore dhe grupeve të ndihmës së ndërsjellë në lagje mund të ndihmojë të moshuarit të ndihen të përfshirë dhe të vlefshëm në komunitet. Këto iniciativa duhet të kenë parasysh diferencat gjinore në akses, përvojë dhe nevoja, duke u kujdesur që gratë të moshuara të mos mbeten pas. Shumë gra të moshuara që janë zhvendosur në Tiranë nga zona rurale mund të ndihen të përjashtuara nga shërbimet apo informacioni. Ofrohet nevoja për ndërhyrje të synuara që i ndihmojnë ato të orientojnë jetën e re në qytet qoftë përmes informimit, ndihmës ligjore, apo mbështetjes psikologjike. Krijimi i politikave gjithëpërfshirëse duhet të bazohet në të dhëna të detajuara gjinore dhe moshore. Vetëm kështu mund të garantohet që nevojat e të moshuarve veçanërisht të grave të mos anashkalohen, por të shërbejnë si udhërrëfyes për ndërtimin e një Tirane më të drejtë, miqësore, të jetueshme për të gjithë dhe të qëndrueshme në shërbime multidisiplinare.

REFERENCAT

- Instituti i Statistikave (INSTAT). 2014. *Perspektiva gjinore në Shqipëri, Analiza gjinore e rezultateve të Censusit 2011, të popullsisë dhe banesave*, Tiranë: INSTAT, në: https://www.instat.gov.al/media/2332/perspektiva_gjinore_n_shqip_ri.pdf (parë më 20.05.2025)
- Instituti i Statistikave (INSTAT). 2020. *Hendeku*

gjinor në paga, Tiranë: INSTAT, në: <https://www.instat.gov.al/> (parë më 20.05.2025)

- Instituti i Statistikave (INSTAT). 2022. *Statistikat e pensioneve dhe përfituesve sipas gjinisë*, Tiranë: INSTAT, në: <https://www.instat.gov.al/> (parë më 20.05.2025)

- Instituti i Statistikave (INSTAT). 2023a. *Popullsia*

- e Shqipërisë., Tiranë: INSTAT, në: <https://www.instat.gov.al/> (parë më 23.04.2025)
- Instituti i Statistikave (INSTAT). 2023b. Burra dhe gra 2023., Tiranë: INSTAT, në: <https://www.instat.gov.al/media/12598/burra-dhe-gra-2023.pdf> (parë më 15.05.2025)
- Instituti i Statistikave (INSTAT). 2023c. *Censusi i popullsisë dhe banesave 2023: Të dhëna paraprake.*, Tiranë: INSTAT, në: <https://www.instat.gov.al/> (parë më 15.05.2025)
- Komiteti për Eliminimin e Diskriminimit ndaj Grave (CEDAW). 1979. *"Konventa për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit ndaj Grave"*, datë 18 dhjetor 1979", <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>
- Kuvendi i Shqipërisë (KSH). 2008. *"Për barazinë gjinore në shoqëri"*, ligj Nr.9970, datë 24.7.2008", <https://qbz.gov.al/>
- Kuvendi i Shqipërisë (KSH). 2010. *"Për mbrojtjen nga diskriminimi"*, ligj Nr.10221, datë 4.2.2010", <https://qbz.gov.al/>
- Kuvendi i Shqipërisë (KSH). 2016. *"Për shërbimet e kujdesit shoqëror"*, ligj Nr.121, datë 24.11.2016", <https://qbz.gov.al/>
- Ministria e Shëndetësisë dhe Mbrojtjes Sociale (MSHMS). 2021. *"Strategjia Kombëtare për Barazinë Gjinore 2021–2030, miratuar me VKM 400, datë 30.06.2021"*, <https://shendetesia.gov.al/>
- Vendim Nr.125, datë 19.11.2024 për "Përcaktimin e tarifave të transportit publik qytetas në bashkinë e tiranës, mënyrën dhe rregullat që do të ndiqen për subvencionimin dhe kompensimin e tyre", <https://tirana.al/kategoria-e-publikimit/2024>

ABSTRACT

This paper explores the interaction of gender-sensitive indicators affecting older adults, focusing on economic factors, access to social and health services, community participation, social isolation, and social protection. In Tirana, socio-economic conditions are among the most influential determinants of well-being, becoming increasingly challenging for older individuals who often face unequal access to social, cultural, artistic, and recreational services. These indicators are essential for identifying the specific needs of the elderly and for ensuring more equitable and effective approaches to improving their quality of life. Qualitative findings reveal that although older generations are viewed as custodians of knowledge and cultural values, the gendered dynamics of their environment and community significantly shape their lifestyle, as well as their psychological and emotional development. The study highlights the importance of gender-sensitive public policies that provide equal support for both older men and women, creating opportunities to enhance their living conditions. Overall, this paper assesses the impact of gender perspectives on the lives of older adults and underscores the need for inclusive policies that address gender disparities and promote well-being for all.

Keywords: *Keywords: gender-sensitive indicators, attitudes, aging, inclusive policies, community perspective.*

SCHOOL LEADERSHIP IN THE AGE OF SMART PEDAGOGY AND DIGITAL INNOVATION

(Smart Pedagogy: The Use of Applications
and Sensors in Modern Teaching)

Dhurata LAMÇJA
Albanian University

E-mail: dh.lamcja@albanianuniversity.edu.al

Ana DINDI
Albanian University

E-mail: a.dindi@albanianuniversity.edu.al

ABSTRACT¹

The digital transformation of education has prompted a profound rethinking of teaching practices, calling for advanced and specialized pedagogical approaches. Traditional methods are gradually yielding to interactive and personalized models that leverage technology, including educational applications, digital didactic tools, and intelligent sensors. In this context, specialized pedagogy entails not only adapting content to meet the diverse abilities of learners but also integrating methodologies informed by real-time data analysis. Such approaches are enhanced by electronic sensors that monitor student interaction, attention, and progress. The incorporation of digital assistive technologies has substantially increased student motivation and performance, creating more inclusive, flexible, and personalized learning environments. From tablets and educational software to intelligent systems that track progress and recommend pedagogical interventions in real time, technology is becoming a cornerstone of educational quality. Research guiding this study demonstrates that assistive technologies, including electronic sensors, have a direct impact on the learning experiences of students with special needs. Applications tailored for children on the autism

¹ This paper is presented in the International and Interdisciplinary Conference “Development in Turbulent Times”, that has been held at the University Luigj Gurakuqi Shkoder, ALBANIA, on November 14-15, 2025 (Proceedings, p. 32).

spectrum, when combined with sensors measuring focus and visual engagement, have proven effective in fostering participation and autonomy. These findings underscore the importance of ongoing teacher training in assistive technologies, as well as the development of inclusive policies that integrate pedagogical and technological innovation in support of every child. This study explores the interplay between specialized teaching and assistive technologies, emphasizing their potential to cultivate 21st-century competencies. Central to this process is continuous professional development for teachers in the effective use of digital didactic tools and the formulation of sustainable, inclusive policies to facilitate their integration into the education system.

Keywords: *Teaching, Specialized Pedagogy, Technology, Educational Applications, Assistive Digital Didactic Tools, Electronic Sensors*

Dr. **Dhurata LAMÇJA** is a lecturer at Albanian University and an external evaluator at ASCAL. With extensive experience in teaching, leadership, and research, she has published widely in literature, education, and psychology. She serves as reviewer and board member in international journals and conferences, contributing actively to academia, has participated in Erasmus+ and RESUNI project.

Ana DINDI is a PhD candidate in Petroleum and Gas Engineering at the Politechnic University of Tirana, specialising in geoinformatics and environmental resource management. She lectures at Albanian University and Aleksandër Moisiu University, has participated in Erasmus + and RESUNI project, and published research on GIS, groundwater, AI and cybersecurity.

Introduction

The catalyzing digital transformation of education is reconstructing pedagogical models and reconfiguring teachers' roles as learning agents in technology-augmented environments. School leadership, here, has the central responsibility of driving innovation, guiding institutional adaptation, and fostering digital competencies within education communities. For learners who have more than one cognitive, sensory, and physical disability, the intersection of assistive technologies—e.g., adaptive interfaces, smart sensors, and data-driven apps—has enabled a new era of personal and inclusive learning design.

These new technologies extend far beyond traditional teaching aids: they allow for real-time monitoring of learner engagement, focus, and physical activity, so that teachers can implement responsive intervention guided by objective evidence. In this manner, they transform teaching from reactive to proactive and diagnostic practice, in line with Smart Pedagogy

principles of digital intelligence providing continuous formative evaluation and customized learning pathways.

The post-pandemic learning ecosystem has also brought into sharp focus the necessity for adaptability and digital resilience. Artificial intelligence (AI), machine learning (ML), and sensor-based analytics-driven hybrid and online models have opened up possibilities for adaptive learning adjusting dynamically to each learner's profile. For students with special educational needs, these technologies not only foster autonomy and participation but also increase their motivation in the collaborative learning process.

Yet, the full potential of these innovations can be captured through strategic leadership and ongoing professional development. Teachers must be sensor-readable, responsive to adaptive platforms, and capable of using evidence-informed knowledge in practice. Moreover, policy contexts must ensure equitable access to digital infrastructure, transcending divisions and embedding inclusiveness as a systemic

rather than aspirational value.

This study, therefore, seeks to contribute theory and practice towards the construction of specialized pedagogy in the age of digital intelligence with the problem of intersection of technological innovation, inclusive practice, and educational leadership as the solution to lasting change in contemporary schooling.

Theoretical Framework: Specialized Pedagogy and Assistive Technologies

Specialized pedagogy is a comprehensive model of education that centers on the individualization of instruction and learning for learners with diverse capabilities. Based on humanistic and inclusive philosophies, it aims to elicit the full potential of every learner by utilizing differentiated instruction, adaptive assessment, and multisensory engagement. What lies at its foundation is the conviction that effective pedagogy must be both responsive and anticipatory, with sensitivity to neuroscientific, psychological, and technological discoveries regarding learning diversity.

Special pedagogy development in the digital age is a key part of assistive and intelligent technology dissemination. Learning applications, augmented reality (AR) interfaces, and electronic sensors are increasingly integrated into core components of digital didactic spaces, which provide immediate observation of learner behavior, affect, and cognitive activity. These capabilities generate high-quality learning analytics that notify teachers about how to tailor instruction and environmental conditions with data-driven decision making. For instance, sensor information from sensors can detect changes in concentration or sensory overload and prompt immediate pedagogical or environmental adjustments that maximize accessibility and comfort.

Such data-informed instruction is a paradigm shift away from conventional

teaching models toward evidence-informed, learner-centered pedagogy, where decisions are made based on constant digital diagnostics instead of static evaluations. Consequently, the role of the teacher shifts from content conduit to learning designer and data interpreter, supported by school leaders facilitating professional learning communities and digital pedagogical leadership culture.

Under such a strategy, inclusion and innovation are not necessarily opposing forces but supplementary principles that support each other. Effective deployment of assistive technologies depends on stable leadership policies that combine technological infrastructure, teacher capacity building, and ethical regulation. By integrating these elements into education policy and school culture, schools are able to create adaptive learning environments that are accommodating of every student's diversity while further building the capabilities necessary to participate in the knowledge society of the 21st century.

Types of Sensors Used in Teaching

The integration of sensors in teaching has yielded significant benefits for learners with special needs by enhancing concentration, engagement, and skill development.

- Touch Sensors provide tactile stimulation for learners with sensory-processing challenges, helping them focus and manage stress or anxiety during lessons. They are particularly valuable for students with autism spectrum disorder (ASD) and sensory integration difficulties.
- Visual Sensors employ light and color to stimulate attention and visual skills, creating dynamic classroom environments that increase focus and perceptual abilities.
- Auditory Sensors support the development of listening skills by

responding to sound in real time and mitigating auditory distractions, thus benefiting learners with attention disorders or auditory-processing difficulties.

- Motion Sensors respond to student movement, aiding motor-skill development and physical engagement while supporting focus and reducing restlessness.

Analytical Approach to Assessing Impact

To rigorously assess the effectiveness of assistive technologies, a mixed-methods approach is employed. Quantitatively, indicators such as average uninterrupted attention span, frequency of classroom participation, and pre-/post-intervention academic performance are measured. Statistical analyses (pre-post testing, trend analysis) reveal significant changes in performance, visualized through interactive dashboards displaying progress over time.

Qualitatively, structured classroom observations capture engagement levels and responses to stimuli, while interviews with teachers, students, and parents provide insight into behavioral and motivational changes. By synchronizing quantitative data with qualitative perspectives, a holistic understanding of technological interventions emerges. This process is enhanced through the PDCA cycle (Plan-Do-Check-Act), ensuring continuous improvement and increasingly personalized interventions.

Case Studies from Educational Practice

In Albania, several schools have successfully implemented assistive technologies. At Shkolla e Re, a sensory system regulating light and noise was installed to support students with autism, fostering both social and academic growth. Similarly,

personalized learning software has aided students with dyslexia in improving reading and writing skills through visual and auditory reinforcement. In Kosovo, promising outcomes are evident:

- At “7 Marsi” Elementary School in Prishtina (2023–2024), inertial sensors helped 12 students with ADHD increase average focus spans from 10 to 16 minutes, while absenteeism decreased by 8%.
- At “Xhamia” Gymnasium in Gjakova (2022–2023), sensory stools equipped with light and sound sensors reduced anxiety among ASD students by 30% and improved classroom participation by 25%.
- At the Technical High School of Ferizaj (2024–ongoing), the “LearnFlow” application, integrating text-to-speech and voice monitoring sensors, improved reading accuracy by 18% and public-speaking confidence by 22%.

Internationally, the Erasmus+ project has fostered the development of sensor-enabled interactive classrooms, promoting motor and attentional skills through personalized data-driven interventions. Additionally, the use of educational robots and virtual reality has provided social-scenario simulations for learners with ASD, enhancing social and emotional competencies.

Benefits of Sensor Integration in Teaching

The use of sensors in education offers multiple benefits, particularly for students with special needs. They:

- Extend attention spans by providing tailored sensory stimuli.
- Enable real-time feedback for teachers to intervene promptly.
- Foster motor coordination and perceptual skills through interactive learning environments.

- Create inclusive conditions where learners with ASD or sensory-processing challenges can thrive.

In sum, sensors contribute to personalized, data-informed learning experiences that enhance academic and social development.

Challenges and Recommendations

While the integration of intelligent sensor systems and assistive technologies in teaching practice has tremendous pedagogical benefits, its implementation is still confronted by structural, financial, and professional challenges that demand strategic planning and leadership-driven intervention. Teacher Competence and Professional Development. One of the biggest challenges, perhaps, is the digital competence gap among teachers. Most educators, while pedagogically competent, are not technically fluent and data literate in a way that would enable them to use assistive and sensor-based technologies effectively. Working with intelligent systems requires not just knowledge of digital tools but also the capacity to interpret data ethically and pedagogically, converting quantitative findings into qualitative instructional decisions. Bridging this gap necessitates long and intensive professional development initiatives that pair technological proficiency with inclusive pedagogy, reflective practice, and learning communities. School leaders must be change agents, building cultures that honor innovation, experimentation, and continuous learning. Financial Constraints and Infrastructure. The cost of acquisition and maintenance of assistive devices, sensors, and adaptive software is another outstanding barrier, particularly for public schools and poorly resourced schools. Sustainable e-transformation requires not only up-front investment but also ongoing maintenance, technical support, and system upgrades. Multi-level collaboration—among government agencies, universities, NGOs,

and international organizations—is therefore essential to ensure equitable access. Policy agendas need to put strategic funding models and public-private partnerships at the top of the agenda that universalize the benefits of educational technology across socio-economic contexts. Ethical, Privacy, and Data Governance Issues. As educational settings become increasingly data-rich environments, ethical considerations in the capture, storage, and utilization of sensor-based data must be rigorously addressed. The use of biometric and behavioral tracking technologies brings with it urgent questions regarding the privacy of students, informed consent, and data security. Educational leadership must act in concert with international norms and enact transparent data governance policies that shield the rights of students while supporting research-driven innovation. Pedagogical Integration and Systemic Coherence. Another continuing challenge relates to the fragmented incorporation of digital technologies into curricula and teaching practice. Too often, technology is introduced as an add-on rather than as part of a coherent pedagogical strategy. School systems must overcome this by having framework documents that plot technological take-up onto learning outcomes, inclusive education goals, and institutional missions. This requires leadership capable of fostering interdisciplinary collaboration between teachers, IT specialists, psychologists, and curriculum architects. In light of these challenges, several recommendations emerge:

- Gradually implement teacher training and certification programs in Smart Pedagogy and assistive technologies with a dual emphasis on technical competency and inclusive classroom design.
- Incorporate longitudinal assessment mechanisms to measure pedagogical and psychosocial impacts of assistive technologies on learning outcomes.

- Develop policy guidelines and national strategies that promote equitable access to digital tools, infrastructure, and professional support at all levels of education.
- Develop cross-sectoral cooperation among schools, research institutions, and tech developers to promote sustainable and evidence-informed innovation.
- Develop a culture of digital leadership ethics, so that data use is aligned with human dignity, equity, and transparency values.

Through these strategic actions, education systems can move beyond pilot initiatives and toward systemic integration of assistive technologies as a cornerstone of inclusive, quality education.

Conclusions

The confluence of assistive technologies, intelligent sensors, and Smart Pedagogy represents a revolutionary moment in the evolution of contemporary education. By enabling real-time feedback on student engagement, attention, and growth, these technologies extend the boundaries of personalization, shaping environments where learning is adaptive and collaborative. For students with special educational needs—such as students on the autism spectrum or with attention deficit hyperactivity disorder (ADHD)—these tools create the conditions for greater autonomy, inclusion, and self-regulated learning, strengthening their potential for active participation in the learning community.

However, technological change is no assurance of pedagogical accomplishment. It is only actually beneficial when placed within an ethically grounded and human-centered educational vision and guided by intelligent and reflective leadership. As intermediaries between policy and practice, school leaders

must ensure technology integration is purposeful, inclusive, and sustainable. Their role extends beyond management to encompass strategic vision, capacity building, and the establishment of digital pedagogical cultures within their schools. Personalized pedagogy, as augmented by digital intelligence, reimagines the relationship between teacher and learner. It transforms the classroom into an active ecosystem of data-informed decision-making, collaboration, and continuous feedback. In this way, it calls attention to the necessity of viewing digital innovation not merely as a suite of tools but as a tool of social justice and equity—a means of ensuring that all learners, regardless of ability or circumstance, are empowered to realize their greatest potential.

To make this vision a reality requires a common commitment by all stakeholders of the education system. Policymakers must create inclusive plans that guarantee access and funding; teacher education institutions must incorporate digital inclusivity as a part of their curriculum; and schools must foster cultures that embrace change as dynamic and continuous. By aligning technological capability with pedagogical empathy and forward-looking leadership, education can advance toward a future that is not only more intelligent but also more humane—one in which innovation serves the cause of inclusion, and the dignity of each learner stands at the forefront of digital transformation.

Implications for Educational Leadership and Policy

The convergence of Smart Pedagogy and digital innovation in contemporary education requires an acute understanding of educational leadership. No longer merely administrative coordinators, school leaders have become designers of digital transformation, charged with balancing technological innovation with pedagogical

integrity, institutional vision, and equitable access. Leadership in this case is not confined to managerial functions but extends to strategic foresight, ethical stewardship, and pedagogical mentorship.

Transformational Leadership in the Digital Age

Transformational leadership is the most promising change model to sustain change in this era of smart technologies and data-driven teaching. Leaders must inspire a shared vision that welcomes innovation but also keeps technology in service of human development, rather than leading it. This involves creating a growth-oriented institutional culture in which experimentation is fostered, collaboration is prized, and mistakes are viewed as chances for professional learning.

Transformational school leaders are change agents who can translate the ideals of Smart Pedagogy into actionable strategies for enhancing teaching quality, student engagement, and inclusion. They promote models of distributed leadership, where teachers, IT coordinators, and special education specialists can co-design solutions that are responsive to the evolving needs of learners.

Data-Informed Decision-Making and Ethical Governance

The expansion of sensors and digital applications generates vast quantities of learning data, with new opportunities for evidence-based decision-making. However, it is the capacity to interpret and deal with such data in an ethical manner that constitutes the essence of educational leadership in a digitally mediated world.

School leaders therefore must develop data literacy not only as a technical skill but as a reflective critical practice. They must ensure that data-driven conclusions are framed within pedagogical purposes and human values. Institutional policies must

establish clear ethical standards for the use of learning analytics, protecting student privacy and promoting transparency in data collection and use. Ethical management of technology becomes a cornerstone of democratic and inclusive schooling.

Macro Policy Frameworks for Inclusive and Sustainable Digital Education

At the macro level, policymakers hold the greatest power to enable schools to achieve Smart Pedagogy. National and regional education policy formulation must prioritize:

- Equitable access to digital resources, so that all schools, both urban and rural, public and private, are resourced with infrastructure and support to facilitate technological inclusion.
- Sustainable funding models, which include long-term investment in devices, connectivity, software, and professional training rather than short-term pilot programs.
- Institutional capacity building, where universities, teacher education programs, and school systems collaborate to build a digitally fluent and inclusion-oriented teaching workforce.
- Intersectoral collaboration, bridging education with health, technology, and social services to develop holistic interventions for students with diverse needs.

Policies must recognize that assistive technologies and intelligent systems are not peripheral additions but central features of modern education, essential to guaranteeing participation, equity, and lifelong learning for all students.

The Role of Leadership in Shaping Digital Pedagogical Cultures

True digital transformation is cultural before it is technological. The leadership imperative is to create pedagogical cultures

of innovation where teachers are supported to be critical and creative with technology. Leaders must promote a vision of inclusivity that aligns the technological capacity with empathy, reflection, and moral obligation. By building professional learning communities and embedding digital pedagogy within the school's mission, leaders can make schools learning organizations—dynamic systems that reflect, adapt, and transform continuously.

9.5 Long-Term Vision and Global Citizenship

Finally, educational leadership must situate Smart Pedagogy within a broader vision of global citizenship and digital ethics. The

competencies fostered through assistive technologies—autonomy, digital literacy, collaboration, and critical thinking—are not merely academic outcomes but civic imperatives for participation in a complex, interconnected world.

School leaders are therefore tasked with ensuring that digital innovation is employed not only for academic success, but also for the cultivation of responsible, empathetic, and globally oriented citizens. This moral dimension transforms leadership into a moral and intellectual vocation, as opposed to an administrative role, and guides education towards a future that is smart, inclusive, and profoundly human.

REFERENCES

- Basister, M. P., et al. (2025). Insights from teachers' collaboration through lesson study. *Frontiers in Education*, 10, 1610749. <https://doi.org/10.3389/educ.2025.1610749>
- Down Syndrome Kosova. (2023). Udhëzues pedagogjik. Prishtinë: Down Syndrome Kosova. <https://downsyndromekosova.org/wp-content/uploads/2023/11/UDHEZUES-PEDAGOGJIK.pdf>
- Instituti Pedagogjik i Kosovës. (2020). Integrimi i TIK-ut në mësimdhënie dhe nxënie. Prishtinë: IPK.
- Këshilli i Evropës. (2019). Korniza e kompetencave për një kulturë demokratike. Strasbourg: Council of Europe. <https://rm.coe.int/framework-alb-fin/native/1680a6a02f>
- Korkmaz, A. V., & Tekin, Ö. (2022). A systematic review of inclusive leadership research. *The Leadership Quarterly*, 33(6), 101713. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2022.101713>
- Mesimi Online gjatë Covid-19. (2020). Problematikat për fëmijët me aftësi të kufizuara. *Mesimionlinecovid19.wordpress.com*. <https://mesimionlinecovid19.wordpress.com/2020/10/05/mesimi-online-problematikat-per-femijet-me-aftesi-te-kufizuar/>
- Ministria e Arsimit, Shkencës, Teknologjisë dhe Inovacionit. (2024). Moduli 2: Shkolla e mirë – Mësimdhënia dhe të nxënit. Prishtinë: MASHTI. <https://masht.rks-gov.net/wp-content/uploads/2024/05/Moduli-2-Shkolla-e-mire-Mesimdhenia-dhe-te-nxenit-1-1.pdf>
- Olaniyan, A. O., & Uzorka, A. (2024). Leadership's role in facilitating faculty professional development for technology integration. *International Journal of Technology in Education and Science*, 8(3), 470–480.
- Portalb. (2023). RMV: Debat – Transformimi digjital në arsim duhet t'u përshatet nxënësve, studentëve dhe kuadrit mësimor. Portalb.mk. <https://arkiv.portalb.mk/788811-rmv-debat-transformimi-digjital-ne-arsim-duhet-tu-pershtatet-nxenesve-studenteve-dhe-kuadrit-mesimor/>
- Shaqiri, J. (2023, tetor). Transformimi digjital i sistemeve arsimore siguron arsim bashkëkohor modern. *Telegrafi*. <https://telegrafi.com/shaqiri-transformimi-digjital-sistemeve-arsimore-siguron-arsim-bashkekohor-modern/>
- UNICEF North Macedonia. (2021). Udhëzues për ekipet gjithëpërfshirëse në shkolla.

- Shkup: UNICEF. https://www.unicef.org/northmacedonia/media/3901/file/MK_GuideInclusiveTeams_Report_AL.pdf
- UNICEF. (2022). Profili i mësuesit gjithëpërfshirës. Tiranë: UNICEF Albania. <https://www.unicef.org/albania/media/471/file/Profili%20i%20mesuesit%20gjithperfshires.pdf>
- UNICEF. (2023). Transforming Education in Kosovo: Learning Passport (Raport i plotë). Florence: UNICEF Office of Research – Innocenti. <https://www.unicef.org/innocenti/media/3536/file/>
- UNICEF. (2023). Transforming Education in Kosovo: Learning Passport – Summary. Florence: UNICEF Office of Research – Innocenti. <https://www.unicef.org/innocenti/media/3526/file/>
- Universiteti i Gjilanit. (2024). “Ndikimi i teknologjisë në mësimnxënie tek shkollat fillore të komunës së Gjilanit” Gjilan: Universiteti “Kadri Zeka”. <https://uni-gjilan.net/wp-content/uploads/2024/10/NDIKIMI-I-TEKNOLOGJISË-NË-MËSIMXËNIE-TEK-SHKOLLAT-FILLORE-TË-KOMUNËS-SË-GJILANIT-4-1.pdf>
- Vimala, T. S. (2023). Professional development for inclusion. *Shanlax International Journal of Arts, Science and Humanities*, 11(3), 1–7.
- Wang, T., Deng, M., & Tian, G. (2025). Facilitating teachers’ inclusive education intentions: The roles of transformational leadership, school climate, and teacher efficacy. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12(1), 636. <https://doi.org/10.1057/s41599-025-04977-8>

LEARNING OUTCOME, STUDENT ACHIEVEMENT, AND COMPETENCE IN THE UPDATED CURRICULUM

Alketa KARAMETA
ZVAP Tirana, ALBANIA
E-mail: alketa.maksuti71@gmail.com

ABSTRACT

The implementation of the Competence-Based Curriculum (CBC) in Albania represents a profound reform that aims to transform how learning is conceptualized and organized. The approach shifts the focus from knowledge transmission to the construction of competences by the learner. One of the main challenges has been the lack of clarity regarding the fundamental relation “Learning Outcome (LO), Student Achievement (SA), and Competence”. In practice, these are often confused and misinterpreted, leading to formalistic planning and assessment limited to the final product. This paper analyzes the role of SMART-formulated learning outcomes, the nature of student achievement as evidence of both process and product, and the function of formative assessment in fostering critical thinking. Drawing on international literature (OECD, 2018; CEDEFOP, 2017; Brookhart, 2013; Le Boterf, 2010) and reflections from local practice, it proposes an integrated approach that links planning, interaction, and assessment. The conclusions suggest the need for a school culture where the learner is regarded as an active and conscious constructor of sustainable and transferable competences for life.

Keywords: *Competence, Learning Outcome, Student Achievement, Formative Assessment, SMART, Critical Thinking.*

Alketa KARAMETA is a curriculum specialist at ZVAP Tirana, with extensive experience in designing and implementing the Competence-Based Curriculum (CBC). She has participated in national and international training programs for teacher professional development and is the author of studies on competences, critical thinking, and formative assessment.

¹ This paper is presented in the International and Interdisciplinary Conference “Development in Turbulent Times”, that has been held at the University Luigj Gurakuqi Shkoder, ALBANIA, on November 14-15, 2025; Proceedings, p. 40).

Introduction: Challenges in Implementing CBC in Albania

In recent decades, many educational systems worldwide have shifted toward Competence-Based approaches, which conceptualize learning as an active process constructed by the learner (European Commission, 2023; OECD, 2018). Albania has also adopted a curriculum that aims to develop knowledge, skills, and attitudes that students can apply in real-life situations (MASR, 2014; CEDEFOP, 2017).

Despite the reform, practical implementation has faced substantial challenges. One of the most critical is the lack of clarity regarding the relation of Learning Outcomes (LO), Student Achievement (SA), and Competence as an integrated construction. Too often, these elements are treated in a fragmented, formalistic, or non-constructivist manner (Shulman, 1986; Perrenoud, 1999; Le Boterf, 2010). This gap has led to lesson planning that focuses on checklists rather than meaningful learning processes.

In countries with strong CBC traditions, such as Finland or Estonia, clarifying these concepts has been key to reform success (OECD, 2018). By contrast, in Albania, persistent misconceptions have even influenced results in PISA, where students often struggle to transfer their knowledge to new situations. These findings reveal that learners may memorize content but fail to mobilize it functionally in authentic contexts. Such evidence makes the analysis of the LO–SA–Competence triad even more urgent to strengthen both the theoretical and practical framework of the Albanian curriculum.

Moreover, research has shown that when teachers lack clarity on these concepts, they tend to rely on traditional practices—such as emphasizing factual recall in tests—rather than encouraging critical inquiry, collaboration, and applied reasoning

(Darling-Hammond et al., 2017). Without systemic support, teachers risk reducing CBC to a formal requirement, leaving students disengaged and unprepared for the challenges of contemporary society.

Aim and Methodology of the Study

Objectives

- Clarify the role of LOs as measurable expectation structured according to SMART principles.
- Reconceptualize SA as evidence of both the process and product of learning.
- Emphasize formative assessment as a tool for fostering critical thinking and building competence.

Methodology

- Theoretical analysis: International documents (OECD, 2018; CEDEFOP, 2017; UNESCO IBE, 2021) and literature on competence, content, and formative assessment.
- Practical analysis: Reflections from teacher and school leader training in Tirana (2021–2025).
- Professional observations: Lesson planning and assessment practices in several lower and upper secondary schools.

Misconceptions about LO. LOs are often confused with lesson objectives. General formulations (“students learn about energy”) do not specify observable actions, reducing LOs to lists of information to be transmitted rather than constructed (Brookhart, 2013). Examples from practice:

- In biology, the LO “students understand the cell” is too broad and does not indicate measurable learning evidence.
- In Albanian language, “students learn about narrative text” fails to specify the product or activity required.
- In mathematics, “students know equations” lacks context and provides no criteria for assessing understanding.

Such vague formulations undermine formative assessment and prevent the systematic development of competences.

Misconceptions about SA. SA is often reduced to the final product (essay, test, and grade). This overlooks the process of constructing meaning and engaging with real problems. Concrete examples:

- A student scoring 9/10 on a math test may have reproduced formulas without understanding the underlying concept.
- A well-written essay might not reveal the student's reasoning process or reflection.
- A group project may be evaluated only on the final product, ignoring collaboration, role distribution, or problem-solving strategies.

The absence of rubrics and portfolios turns assessment into a summative act rather than a formative process (Black & Wiliam, 1998).

Misconceptions about Competence. Competence is frequently reduced to "applied knowledge" or "practical skills," neglecting critical thinking and conscious reflection (Le Boterf, 2010). In reality, competence is a dynamic, complex construction requiring the integration of knowledge, skills, and attitudes in authentic situations. Viewing competence as static leads to fragmented planning and narrow assessment.

The tripartite model "LO – SA – Competence"

Learning Outcome (LO). An LO is a measurable statement describing what the learner will be able to do at the end of a learning unit. It is not the content itself but the intended student action in context (Wiggins & McTighe, 2005).

- SMART Criteria (Anderson & Krathwohl, 2001):
- Specific – describes action and product.
- Measurable – produces clear evidence.
- Achievable – matches level and

conditions.

- Relevant – linked to domain competence.
- Time-bound – specifies situation and timeframe.

Expanded examples of SMART LOs:

- In natural sciences: "The student designs a simple experiment to demonstrate the role of oxygen in combustion and presents it to the class."
- In language: "The student writes a 200-word narrative including a conflict and resolution, demonstrating cohesion and coherence."
- In history: "The student compares two historical sources on the events of 1912, identifying similarities and differences in a comparative table."

Student Achievement (SA). SA is the concrete evidence of competence construction (OECD, 2018). It includes:

- The process of producing the outcome (planning, collaboration, self-assessment).
- Critical thinking and reflection throughout the process.
- Application in real contexts (practical problems, simulations, projects).

Enriched examples:

- Portfolio: Students compile assignments, reflections, and teacher feedback throughout a term.
- Self-assessment: Students complete reflection sheets after each project: "What did I learn? How did I improve? What would I do differently next time?"
- Peer feedback: Students exchange work and provide comments using simple rubrics.

These practices transform SA into a developmental rather than purely evaluative mechanism.

Competence

Competence is the capacity to integrate and functionally use knowledge, skills, and attitudes in real situations (CEDEFOP, 2014; OECD, 2018). It is constructed through experience, reflection, and continuous reorganization of knowledge (Bruner, 1996; Kolb, 1984).

In Albania, two levels are distinguished:

- Domain competences – developed within a specific subject area (e.g., natural sciences).
- Key competences – interdisciplinary, usually measured at the end of basic education (European Commission, 2018).

Unlike the European framework, in Albania domain competences serve an operational role, acting as a bridge toward key competences. This requires clearer methodological guidance so that teachers do not remain confined to subject knowledge but can foster transfer and integration.

Assessing Student Achievement

Dimensions

- Quality of the product (content, structure, accuracy).
- Thinking and action process (analysis, reflection).
- Alignment with LOs (comparison with SMART criteria).

Instruments

- Assessment rubrics.
- Self-assessment and checklists.
- Portfolios.

Rubrics provide objectivity and coherence. They also encourage reflection and orientation toward competence (Andrade & Du, 2005).

Practical Example: Mechanical Energy

- LO (SMART): The student calculates mechanical energy and explains the effect of variables.
- SA: A digital poster with calculations, reasoning, and personal reflection.
- Assessment: A rubric evaluating accuracy, reasoning, and presentation.

This example shows how a well-formulated LO, carefully observed SA, and transparent rubric together create a complete process that documents and develops competence.

From LO to Competence:

An Integrative Example

- LO (SMART): “The student analyzes the impact of air pollution on public health and presents results in a poster with two real-life examples and one argued solution.”
- SA: Poster with analysis, reflection, and use of real sources.
- Competence: Integration of scientific knowledge and citizenship skills, critical thinking, and environmental awareness.

This example demonstrates the cyclical relationship between LO, SA, and Competence as a process of constructing meaningful understanding and action (Bruner, 1996; Dumont et al., 2010).

Conclusions and Recommendations

Summary

- SMART LOs are the foundation of competence-oriented planning.
- SA is comprehensive evidence of both process and product of learning.
- Competence is a dynamic construction, not a static outcome.

Recommendations

- For teachers: Training in formulating SMART LOs and using rubrics effectively.

- For schools: Building a reflective assessment culture rather than one focused solely on grades.
- For policymakers: Providing practical guidelines for SMART LOs and ensuring coherence between policy and practice (UNESCO IBE, 2021).
- For educational inspection: Monitoring not only formal documents but also how the LO–SA–Competence cycle is enacted in classrooms.
- For professional development: Establishing professional learning communities where teachers share

practices and co-develop common rubrics for assessment.

Additional emphasis should be placed on aligning teacher education with CBC requirements. Universities and training institutes should embed LO–SA–Competence integration into pre-service and in-service programs, ensuring that new teachers enter the profession with both conceptual clarity and practical tools. Without this systemic alignment, the gap between curriculum design and classroom reality will persist.

REFERENCES

- Andrade, H. & Du, Y. (2005). Student perspectives on rubric-referenced assessment. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 10(3), 1–11.
- Black, P. & Wiliam, D. (2009). Developing the theory of formative assessment. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 21(1), 5–31. <https://doi.org/10.1007/s11092-008-9068-5>
- Brookhart, S. M. (2013). *How to create and use rubrics for formative assessment and grading*. ASCD.
- Bruner, J. (1996). *The culture of education*. Harvard University Press.
- CEDEFOP. (2014). *Terminology of European education and training policy: A selection of 130 key terms*. Publications Office of the European Union.
- CEDEFOP. (2017). *Defining, writing and applying learning outcomes: A European handbook*. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2801/566770>
- Darling-Hammond, L. & Bransford, J. (2005). *Preparing teachers for a changing world: What teachers should learn and be able to do*. Jossey-Bass.
- Darling-Hammond, L. & Snyder, J. (2015). Assessment and teaching of 21st century skills. In P. Griffin & E. Care (Eds.), *Assessment and teaching of 21st century skills* (pp. 301–319). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9395-7_13
- Darling-Hammond, L., Hyster, M. E. & Gardner, M. (2017). *Effective teacher professional development*. Learning Policy Institute.
- Dumont, H., Istance, D. & Benavides, F. (2010). *The nature of learning: Using research to inspire practice*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264086487-en>
- European Commission. (2006). Recommendation on key competences for lifelong learning. *Official Journal of the European Union*, L394, 10–18.
- European Commission/EACEA/Eurydice. (2023). *Key competences for lifelong learning in European primary and general secondary school curricula – 2023/24*. Publications Office of the European Union.
- Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Prentice Hall.
- Le Boterf, G. (2010). *Construire les compétences individuelles et collectives*. Éditions d'Organisation.
- OECD. (2018). *The future of education and skills: Education 2030 – The OECD learning compass 2030*. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/education/2030-project/>

- OECD. (2019). *PISA 2018 Assessment and Analytical Framework*. OECD Publishing.
- Perrenoud, P. (1999). *Construire des compétences dès l'école*. ESF Éditeur.
- Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher*, 15(2), 4–14. <https://doi.org/10.3102/0013189X015002004>
- Stiggins, R. (2005). From formative assessment to assessment FOR learning. *Phi Delta Kappan*, 87(4), 324–328. <https://doi.org/10.1177/003172170508700414>
- Wiggins, G. & McTighe, J. (2005). *Understanding by design* (Expanded 2nd ed.). ASCD.

DNA TECHNOLOGIES IN FORENSIC DISCLOSING JUSTICE. THE GENETIC SYMPHONY OF DNA TECHNOLOGY IN CONTEMPORARY FORENSIC IN ALBANIA

Klaudia PENGILI
University of Tirana, Albania
Faculty of Law
E-mail: klaudia.pengili@fdut.edu.al

ABSTRACT

This article provides a comprehensive analysis of how science has transformed the field of crime-solving. It covers different cases, both solved and unsolved, and examines how technological advancements have played a crucial role in the process. The research implies a deep analysis of journalistic articles, presenting a compelling case supported by proper arguments and counterarguments. Furthermore, it showcases the evolution of crime solving technologies and devices, highlighting the latest advancements and how they have been utilized in criminal investigations over the years. The research question in this article is “What is the impact of technology in solving or revealing crimes?”. During the literature review, I went through several papers regarding the use of DNA technology to prevent crime, and its impact. Some of the books and papers are Ray A. Wickenheiser (2021) “The value of forensic DNA leads in preventing crime and eliminating the innocent”; Carole McCartney (2013) “Forensic Identification and Criminal Justice”; James Byrne and Gary Marx (2011) “Technological Innovation in Crime Prevention and Policing. A review on Implementation and Impact”; Sarah V. Hart (2002) “Using DNA to Solve Cold Cases”. The article emphasizes that DNA technologies in the modern world are an invaluable asset to the field of forensic science, which is able to help find the culprit, acquit the innocent and enhance the overall security of the population.

Keywords: *Impact, technology, revealing/solving, crimes*

Klaudia PENGILI holds a Master of Science in Law and is a licensed attorney with almost a decade of professional experience. She serves as Head of the Projects and Foreign Affairs Office at University of Tirana, Faculty of Law. Her academic portfolio, strengthened by a dual background in Law and Software Engineering, reflects a growing contribution to interdisciplinary legal studies, exploring the convergence of law, technology and forensic innovation.

Introduction

Every cell of every living organism contains DNA material. It is a distinction to your individual characteristics which can be easily found by forensic scientists in organic material such as hair, saliva, or even skin tissue which are left on a crime scene or deceased body. The scientists examine the material using DNA profiling, commonly known as DNA fingerprinting, and generate a chart on which variations appear at various locations. Over time, DNA has evolved into the most dominant instrument, which helps to point out suspects and victims, sentencing the guilty and absolving the innocent. A single touch can link someone to a crime scene because of the high developments in the technology of DNA Science.

The methodology used in this work is firmly rooted in the scientific viewpoints that exist in the field of technology, its development over the years, and its connection with forensics. In this research, is taken a proactive approach to gather materials, by conducting primary searches at a range of state and private institutions. Moreover, is extensively referred to various studies and scientific articles that have tackled this topic, including those from James R. Robertson, A. M. Ross, L. Burgoyne which are included in a book called "DNA in Forensic Science" among others.

DNA has become an indispensable tool to criminalistics due to its remarkable advancements over the years and as a result has become the main method of resolving a diverse range of criminal investigations. It is necessary to emphasize that the analytical approach pervades throughout the work. The aim is to demonstrate

the relevance of technology in medicine and justice. It is important to note that technological processes are subject to manipulation for criminal purposes and the practical difficulties. In order to have a complete picture of the effects of the DNA technology in criminal cases, it is essential to examine the historical milestones that have influenced the development of forensic genetics.

Milestones in forensic DNA technology

In 1869, DNA was discovered by Friedrich Miescher a researcher who was originally studying the structure of white blood cells. As an alternative, he remoted a molecule called nucleic (DNA with related proteins) from a cell nucleus. Many other researchers have given much to the meaning of DNA as is it known today, when Miescher explained DNA as a definite molecule. Till the 1940s the DNA's part in genetic legacy was more understandable and was studied more. With the outstanding participation from Rosalind Franklin's X-ray diffraction images, in 1953 James Watson and Francis Crick found the structure of DNA. Watson and Crick's model disclosed the double helix structure of DNA, made of two supporting strands connected by base pairs (Watson & Crick, 1953). By this development understanding genetic information and its role in inheritance was easier.

Following this milestone, the application of DNA in forensic science evolved rapidly. In 1984, Sir Alec Jeffreys developed the first DNA profiling technique, enabling the identification of individuals based on genetic markers (Jeffreys, Wilson &

Thein, 1985). This discovery marked the beginning of a new era in criminal justice, where biological evidence became a decisive factor in courtrooms. Over the decades, advancements such as polymerase chain reaction (PCR) technology, mitochondrial DNA analysis, and next-generation sequencing (Butler, 2012) have dramatically increased both the accuracy and efficiency of forensic investigations. These scientific developments continue to reshape the pursuit of justice, enhancing both the detection of offenders and the exoneration of the innocent. These scientific milestones created the conditions for the discovery of DNA fingerprinting, which would soon revolutionize the field of forensic identification.

Introduction of DNA fingerprinting

In the Department of Genetics at the University of Leicester in 1984, the geneticist Alec Jeffrey developed in a laboratory the method of DNA fingerprinting. He noticed that people within a family had clear patterns of DNA pieces. This awareness guided the advancements of DNA fingerprinting as an instrument for individual identification. In 1985, Jeffrey and his team used DNA fingerprinting as the first empirical application to find a solution to a debatable immigration case, successfully proving biological relationships through genetic evidence (Jeffreys, Wilson & Thein, 1985).

Following this initial success, the potential of DNA fingerprinting was soon to go beyond civil and immigration disputes into the criminal investigations field (McCartney, 2013). This technology introduced a new age of the forensic science in which real-life cases were treated using this technology starting in the late 1980s and revolutionizing the way evidence was analyzed and interpreted. Following the

initial success, DNA fingerprinting quickly moved from the laboratory to real-world investigations, becoming a decisive toll in solving complicated criminal cases.

Application of DNA technologies in forensic investigations

Linking individuals to crime scenes

Using DNA technology to the biological evidence in criminal community services has transformed forensic science. The potential to identify, with a high level of reliability, a suspect in violent crimes now consistently gives worthy leads to investigators from all around the world, in situations when there are no eyewitnesses. Forensic DNA technology is a very delicate and globally accepted scientific method. Such technological innovation in crime prevention and policing represents a fundamental shift in modern justice systems (Byrne & Marx, 2011). The Combined DNA Index System (CODIS) managed by the Federal Bureau of Investigation (FBI) is a distributed database with three hierarchical ranks authorizing local, statewide, and national contrasts included in sentenced offender profiles and crime scene samples. In June 2006, carried more than 3.3 million convicted offender profiles and 142,000 profiles from crime scenes. DNA analysis has a positive side for the innocent as well. Suspects are being removed before arrest or discharged even after the judgment.

Collecting and analyzing biological evidence

Associative evidence is any evidence that can connect an individual to the scene. Items such as fingerprints, blood and bodily fluids, hairs, and fibers are involved. When associative evidence connects individuals to the crime scene, reconstructive evidence permits investigators to get an understanding of the activities that can happen in a scene. A broken window, a blood splatter, or

shoe print patterns can show what actually took place in a crime. To help set up the connection between people and things linked with the scene, investigators can gather familiar substances called control samples. Some of these control samples might be soil, the fibers from carpeting, glass pieces, and others. Eliminating people who might not be an offender is a main point too (Dale, Greenspan & Orokos, 2006). Control samples of fingerprinting and DNA are frequently gathered from any individual who has entrance to the scene and is not considered a suspect.

Solving cold cases

Forensic testing, especially DNA analysis, is one of the most dominant instruments depended on, that was inaccessible to our forerunners. Putting these contemporary investigative techniques to cold cases is a crucial step regarding the success of clearing them. Yet law enforcement agencies across an investigator's desk administer assets effectively through agency cooperation and prioritizing cases based on solvability. Cold case elements should place the latest investigative methods and new scientific technology on any occasion. Modern technologies and investigative applications cannot only further a case and optimistically guide to a solution, but they can also give the families of victims with comfort that law enforcement will proceed searching for answers (Cook County Sheriff's Office, 2022). One notable crime case solved by DNA technologies is "Murder and Sexual Assault of Fawn Marie Cox, 1989". Throughout the last 3 decades, the cold case of Fawn Cox has been the cause of huge despair and enormous disappointment for Kansas City Missouri Police Department detectives. So, on June 26th, 1989, someone broke through Fawn Marie Cox's room window, sexually abused her and then afterward she was killed. In the mean-time all her family

was sleeping, unaware of the barbarity that was happening in the next room. The investigators were able to provide bodily fluids from a possible suspect, even though they weren't able to find the culprit because of the lack of modern forensic equipment. They were able to find the culprit which was Fawn's cousin, Donald Cox who had died in 2006, by using genealogical DNA results. Even though his death was said to be a result of natural causes, the medical examiner was suspicious, so he kept a blood sample for future use. They compared this sample with the one that they had, and the samples matched (Flat River, The daily journal, 16, 1989). When the investigators informed Fawn's parents who were still alive in November 2020, they expressed sadness also relief that their doubts were true all the time.

The continuous advancement of scientific methods has given rise to innovative tools and approaches, marking a new era in DNA forensics.

Important advancements in DNA forensics

Important advancements in DNA forensics include:

- **SNP CHIPS-** DNA forensics is now transitioning from STR markers to systems that look more at our DNA and tell a lot of information about someone else. So-called "SNP chips" which estimate about 600,000 locations in our DNA, were used to contrast cases to genealogical databases in the State Killer investigation. The upcoming criminal will have to change a lot of their DNA to avoid being matched because of the development of the DNA forensics field. Police used the DNA that was found in the suspect's trash to solve the Golden State killer case. You have to make immerse changes (skin, semen, hair, blood, cheek

cells) to entirely get away from DNA forensics. Here are some techniques that can be used by someone who wants to change their DNA.

- CRISPR/Cas9- CRISPR or CRISPR/Cas9, is a technique for making exact changes to a DNA. It has to be expressed into cells, in order for CRISPR to work. There are various ways to do it, but still, nobody has presented a successful method to modify all the cells in your body. Presently, it is nearly an impossible challenge to do so. It's challenging to determine the precise state of CRISPR in people. Based on some reports, it is said that the Cas9 enzyme needed for CRISPR to work might be attacked by the human immune system. Western countries are beginning to open clinical studies with human volunteers involving CRISPR. One example is China, which has conducted tests, which included removing immune cells, changing them, and putting them back. There are announcements that CRISPR doesn't change all cells each time, and even if criminals start utilizing this kind of methods, then law enforcement is going to be extra vigilant to "mixed signals" samples.

According to George Church (a highly respected geneticist from Harvard) asked if CRISPR could alter DNA to the extent it would make forensic evidence unusable, Church reportedly told to The Telegraph: We could do that today, easily. A lot of it is done by blood and even if you just get a stem cell transplant you have a new identity. I could imagine there being an industry. While these technologies have become standard practice in many countries, there are differences in the way they are adopted and implemented across the world. Integration of forensic DNA methods in Albania is still an evolving subject

DNA Forensic in Albania: Challenges and developments

While forensic DNA analysis has become an integral part of criminal investigations globally, its development in Albania has progressed more gradually but with remarkable improvements. The first recorded applications of DNA testing in Albania appeared in the early 2000s, primarily for paternity verification and selected criminal cases. During the past twenty years, the Albanian State Police, in collaboration with the Institute of Forensic Science, has expanded the application of DNA profiling to serious crimes such as homicide, sexual assault, and human trafficking investigations (Albanian State Police, 2022).

There has been a significant move towards modernization of forensic practices by international cooperation and initiatives funded by European Union. Projects such as IPA 2017 "Strengthening the Fight against Organized Crime and Corruption", and EU4LEA "EU for Law Enforcement in Albania (2020–2024)", have provided training, laboratory equipment, and technical assistance aimed at aligning Albania's forensic services with EU standards (European Union Delegation to Albania, 2023). These programs have increased the analytical ability of national laboratories, particularly in the extraction and amplification of DNA evidence using Polymerase Chain Reaction (PCR) and Short Tandem Repeat (STR) techniques.

Despite these achievements, there are a number of challenges. A centralized national DNA database is still a significant deficiency that reduces the efficiency of case cross-referencing and long-term criminal profiling. Additionally, limited financial resources and constant necessity of specialized training remains an obstacle to forensic advancement.

Legal and ethical issues are also a

significant concern. Despite the fact that the legislation on data protection in Albania has been to some extent aligned with European standards, particularly the General Data Protection Regulation (GDPR) and EU Directive 2016/680, the regulatory framework concerning the collection, storage, and use of genetic data in criminal justice remains incomplete (Commissioner for the Right to Information and Protection of Personal Data, 2023). This gap calls for stronger legal instruments to ensure transparency, accountability, and the protection of citizens' rights.

However, the future of DNA forensics in Albania is promising. Further investment in infrastructure, human resources, and cross-border cooperation will be vital to enhancing institutional reliability. Through a series of international practices and ethical policies, Albania is increasingly establishing itself as a capable actor in the Balkan region for the implementing the use of forensic genetics in criminal investigations (Council of Europe, 2024).

Conclusion

The development of the DNA technology has brought some significant impact, especially on finding a solution by aiding in the resolution on uncovering crimes. During the practice, some problems were reported such as decomposition of proof etc. which we have discussed above regarding to the number of solved cases. According to the studies we made for this research paper, we saw that regardless of the fact that in the U.S. and Western Europe DNA technology of solving crimes dates back to 1980, in Albania only on 2016 it became possible to be part of the Scientific Police Institute. On the upcoming study, this topic shall be discussed widely. To further strengthen forensic practices in Albania, it is recommended to invest in modern laboratory infrastructure, provide continuous professional training, and develop a centralized national DNA database to improve efficiency and accuracy in criminal investigations. This topic shall be explored more extensively in future studies.

REFERENCES

- Albanian State Police. 2022. Annual Report. Tirana: State Police Directorate, https://www.drejtesia.gov.al/wp-content/uploads/2022/08/Raporti-i-monitorimit-SNKK-Janar-Mars-22_EN_draft-final.pdf (av. 15 October 2025)
- Butler, John M. 2012. *Advanced Topics in Forensic DNA Typing: Methodology*. London: Academic Press, https://tsapps.nist.gov/publication/get_pdf.cfm?pub_id=908011 (av. 10 October 2025)
- Byrne, James, & Gary Marx. 2011. "Technological Innovation in Crime Prevention and Policing: A Review on Implementation and Impact." *Journal of Crime and Justice*, Vol. 34, No.2, pp. 213-230, <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/238011.pdf> (av. 1 October 2025)
- Commissioner for the Right to Information and Protection of Personal Data. 2023. Annual Report. Tirana: CRIPDP, https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_690%20Albania%20report.pdf (av. 15 October 2025)
- Cook Country Sheriff's Office, Special Victims/Forensic Services Unit. 2022. "Applying Modern Investigation Methods to Solve Cold Cases." March 17, 2022, <https://nij.ojp.gov/topics/articles/applying-modern-investigation-methods-solve-cold-cases> (av. 15 October 2025)
- Council of Europe. 2024. Albania Justice Sector Reform Progress Report, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/a8eec3f9-b2ec-4cb1-8748-9058854dbc68_en (av. 15 October 2025)

- Dale, M., O. Greenspan & D. Orokos. 2006. "DNA Forensics: Expanding Uses and Information Sharing," Vol. 1, pp. 45-52.
- European Union Delegation to Albania. 2023. EU4LEA: Strengthening Law Enforcement in Albania (2020-2024), https://www.eeas.europa.eu/delegations/albania/eu4lea_en
- Flat River. 1989. "The Daily Journal." The Daily Journal, March 16; <https://www.newspapers.com/article/the-daily-journal-the-daily-journal-fla/31234392/> (av. 15 October 2025)
- Jeffreys, Alec J., V. Wilson & S. L. Thein. 1985. "Individual-Specific 'Fingerprints' of Human DNA", *Nature*, Vol.316, pp. 76-79; <https://www.nature.com/articles/316076a0>
- McCartney, Carole. 2013. *Forensic identification and Criminal Justice*. Abingdon: Routledge.
- Watson, James D., & Francis H. C. Crick. 1953. "A Structure for Deoxyribose Nucleic Acid." *Nature*, Vol. 171, pp. 737-738, <https://www.nature.com/articles/171737a0>
- Wickenheiser, Ray A. 2021. "The Value of Forensic DNA Leads in Preventing Crime and Eliminating the Innocent." *Forensic Science Review*, Vol. 33, No. 1, pp. 17-31, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34611620/>

INCLUSION OF PEOPLE WITH DISABILITIES IN SOCIAL PROTECTION SYSTEMS IN ALBANIA. AN ANALYSIS BASED ON POLICY AND LEGAL FRAMEWORK

Blerta DRENOFCI

LOGOS University College Tirana, Albania

E-mail: blerta.drenofci@kulogos.edu.al

Valbona NATHANAILI

LOGOS University College Tirana, Albania

E-mail: valbona.nathanaili@kulogos.edu.al

ABSTRACT¹

This study analyzes the inclusion of persons with disabilities in Albania's social protection system, through a comparison and assessment of its compliance with international human rights standards, including the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) (United Nations, 2006). It employs a qualitative content analysis of strategic and institutional documents regulating the social protection system in Albania. This approach seeks to identify how the principles of inclusion, equality, and the bio-psycho-social model are reflected in public policies. The document selection was purposeful and guided by the objectives of the study. The findings indicate that social protection policies address disability in a partial and fragmented manner, with only incomplete implementation of the bio-psycho-social model in the processes of needs assessment and benefit determination (MSHMS, 2018; MSHMS, 2022). The lack of inter-institutional coordination, limited accessibility, and insufficient professional capacity among social workers significantly undermine the system's effectiveness. The study recommends the systematic integration of

¹ This paper is presented in the International and Interdisciplinary Conference "Development in Turbulent Times", that has been held at the University "Luigj Gurakuqi" Shkoder, ALBANIA, on November 14-15, 2025 (Proceedings, p. 90-91).

a disability perspective in the design, implementation, and monitoring of social protection policies, along with the strengthening of institutional and professional capacities to ensure a comprehensive and dignified approach for all persons with disabilities.

Keywords: *Disability, social protection, Albania, social inclusion, social policy, CRPD, equality of access*

Dr. Blerta DRENOFCI is Executive Director of the Albanian Disability Rights Foundation (ADRF). She has devoted her efforts for last 18 years at the Albanian Disability Rights Foundation, to the activities in advocacy and lobbying for disability related policy and legislation adoption and implementation and also offering of supportive services for people in need throughout the country. She has directed ADRF in several important legal initiatives, like improvements in electoral code etc. She has an PhD in Social Sciences and has an academic background, being a teacher of University of Tirana since 2013 on subjects such as Project Cycle Management, Organizational Behavior and Development of NGOs. She also has been the leader and the author of a lot of studies in the field of social policies in and outside the country. During the years 2015-2020, she has been involved in the development of the new criteria for the bio-psycho-social assessment of disability in Albania as well as its related administration in the State Social Services through a contract with the World Bank and the Ministry of Social Welfare and Youth.

Dr. Valbona NATHANAILI is a lecturer at LOGOS University College Tirana, Albania. She is a Bachelor in physics and a doctoral degree holder in the science of pedagogy, both from University of Tirana. At the undergraduate level, at LOGOS, she taught the methodology of teaching science, physics, teachers' professional ethics, and democracy and citizenship. Major areas of research over the last few years are the politics and reforms in Albanian Education System, education under occupation, methodology of teaching science, university pedagogy, science and religion, the future of schooling and internationalization of HEIs. She was previously based at the European University of Tirana, where contributed to a range of different duties and chaired publishing department. She is the author of several books, such as: "The arduous path of Albanian school: issues, policies & activities in the field of education, 1912-1944" (2016); "Our ambassadors. The meeting point of diplomacy with creativity" (2014) etc., and many articles published in Albania and other countries.

Introduction

People with disabilities are more exposed to the risk of poverty and are more vulnerable physically and emotionally throughout the life cycle. According to the European Social Policy Network (ESPN, 2022), the European Disability Forum (2022), the International Labor Organization (ILO, 2019), and the International Disability Alliance (IDA, 2019):

- children with disabilities have fewer opportunities to receive quality education and age-appropriate rehabilitation services; compared to other children, they are more likely to be placed in residential institutions and to experience violence;
- persons with disabilities of working age have fewer employment opportunities and remain dependent on disability-related cash benefits;

- the prevalence of disability among older persons increases with age, leaving them disadvantaged and often overlooked in social protection systems;
- women with disabilities experience higher unemployment rates and face greater risks of violence compared to women without disabilities

To address risks, barriers, and inequalities, inclusive social protection systems should ensure that persons with disabilities have access to programs that: (i) provide income to enable access to essential goods and services; (ii) cover disability-related costs and facilitate access to necessary supports, including services and assistive devices; (iii) improve access to services throughout the life cycle, such as childcare, vocational education, employment support, and return-to-work programs; and (iv) take into account the diversity within this

population in terms of impairment level and functioning, as well as factors related to age, gender, residence, and ethnicity (UN OHCHR, 2020; GIZ, 2021).

According to the European Commission (2021), Principle 3 of the European Pillar of Social Rights proclaims the right to social protection for everyone in need, regardless of gender, race, ethnic origin, religion, disability, age, or sexual orientation. Principle 17 focuses on the inclusion of persons with disabilities and emphasizes social protection and social services as key means to ensure their participation and inclusion in society, including employment. The European Union Disability Rights Strategy 2021–2030 provides guidance for consolidating social protection systems, emphasizing that they are essential for guaranteeing sufficient income and a dignified standard of living for persons with disabilities and their families (European Commission, 2021). Social protection for persons with disabilities is closely linked to other areas covered in this document, such as independent living and inclusion in employment.

The right to social protection is affirmed in Article 28 of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD), which promotes comprehensive social protection systems for persons with disabilities, fostering active citizenship, social inclusion, and participation in community life (United Nations, n.d.). The CRPD directs States to ensure: (i) equal access to comprehensive social protection systems, programs, and services; and (ii) access to disability-specific programs, services, and payments, including support services.

In this regard, the Committee on the Rights of Persons with Disabilities has issued recommendations to guide governments in building social protection systems that contribute effectively throughout the life cycle, with particular emphasis on: (i) disability assessment; and (ii) financing of

disability-related costs, including support services (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2016).

These international obligations orient social protection systems toward the empowerment, participation, and inclusion of persons with disabilities. In recent years, the Albanian government has undertaken efforts to harmonize its legal and policy framework on social protection in line with international guidelines (MSHMS, 2022). Despite positive achievements, there remains a clear need to: (i) consolidate financial support schemes and increase the average coverage of disability-related costs; (ii) better link disability payment systems with economic assistance programs, with a particular focus on children from vulnerable families; (iii) improve the efficiency, transparency, and reliability of the payment system at the local level; and (iv) orient social protection policies toward supported employment, through the provision of support services, accessibility measures, and reasonable accommodation in the workplace for all persons with disabilities.

Research questions

- To what extent does Albania's legal and policy framework for disability benefits comply with international disability rights standards, including the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) and relevant European Union guidance?
- What are the principal gaps in institutional structure and in the implementation of social protection policies that limit the effectiveness and inclusiveness of Albania's system for persons with disabilities?

Methodology

This study uses a qualitative research approach based on documentary and

institutional analysis of the legal and policy framework governing social protection for persons with disabilities in Albania. Its objectives are to assess the alignment of national policies with international human rights standards and to identify gaps in implementation and inter-institutional coordination. The study analyses the national context in which Albania's social protection systems have developed, with particular emphasis on cash-benefit schemes for persons with disabilities.

In the document selection process were included only sources: with regulatory value (laws, Decisions of the Council of Ministers, administrative instructions); containing strategic policy documents on social protection and disability reform; representing official monitoring and evaluation reports of the Ministry of Health and Social Protection (MHSP, 2018–2022); as well as international reference instruments that set standards for social inclusion and the rights of persons with disabilities (for example, the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, the European Pillar of Social Rights, and the EU Disability Rights Strategy 2021–2030). This approach enables a direct comparison between policy objectives, institutional arrangements and actual implementation, thereby highlighting gaps, inconsistencies and development trends in the Albanian social protection system relative to international standards.

Documentary and policy analysis

An in-depth review was conducted of strategic documents, laws and by-laws, monitoring reports and action plans related to the social protection system and the disability assessment reform. Principal sources reviewed include: the National Social Protection Strategy (2020–2023) and its draft successor for 2024–2030; the Policy Document and Action Plan for the Disability Assessment Reform (2019–2024); progress and evaluation

reports on the implementation of the bio-psycho-social assessment reform (MSHMS, 2018; 2022); Decisions of the Council of Ministers and guidance documents defining social protection and employment schemes for persons with disabilities; and international instruments such as the CRPD, the European Pillar of Social Rights and the EU Disability Rights Strategy 2021–2030. This analysis assesses coherence between legislation, policy and practice and evaluates the extent to which the bio-psycho-social model and principles of social inclusion are reflected in implementation.

Analysis of the institutional structure

This phase examines the role and functioning of institutions that administer social protection services and benefit schemes for persons with disabilities at central and local levels. Particular attention is given to the allocation of competences among institutions, coordination mechanisms, and the administrative and professional capacities of implementing bodies. The analysis identifies structural obstacles that constrain the system's effectiveness and comprehensiveness.

Data analysis and interpretation

Data gathered through documentary and institutional analysis were subjected to thematic analysis to identify patterns, gaps and good practices in policy implementation. Interpretation is grounded in comparison with international standards and triangulation of sources to ensure a reliable and comprehensive assessment of the current situation in Albania.

Ethical considerations

The study adheres to ethical principles in the use of sources, ensuring accuracy and proper citation of referenced documents. The treatment of the subject matter is guided by the principles of dignity, equality and inclusiveness promoted by the CRPD.

Data

Development and dynamics of financial schemes that help alleviate poverty and improve the quality of life for persons with disabilities.

Financial support schemes for persons with disabilities constitute one of the main pillars of the social protection system in Albania (World Bank Group, 2022). In 2022, Albania allocated around 10% of its Gross Domestic Product (GDP) to social protection programs, with disability benefit schemes accounting for 63% of total social assistance expenditures that year (World Bank Group, 2022).

According to data from the Ministry of Health and Social Protection (MHSP, January–February 2023), in 2022, a total of 143,973 persons with disabilities received state-funded disability payments. Of these, 72,838 were work-disabled individuals and 71,135 were beneficiaries of non-contributory schemes, 52,562 under the bio-psycho-social assessment scheme, 12,696 under the status of the blind, and 5,871 under the status of paraplegic or tetraplegic persons. Meanwhile, 17,848 beneficiaries received payments for the personal assistant, and 19,369 individuals benefited from additional compensations for hygiene and sanitary packages, electricity, and telephone services (MHSP, 2023). The number of children receiving disability-related payments reached 14,106.

The restructuring of these payments has been identified as one of the key pillars of the Social Protection Strategy 2024–2030, building upon the strategic document approved by Decision of the Council of Ministers No. 866, dated 24.12.2019, which endorsed the National Social Protection Strategy 2020–2023 and its Action Plan (Government of Albania, 2019). This pillar aligns with other strategic documents, both those specifically dedicated to disability and those reflecting cross-sectoral policies aimed at the inclusion of all Albanian citizens.

The Albanian government has undertaken significant reforms to improve the social protection system, with the aim of promoting social equity and directing public resources toward the most vulnerable groups. These reforms include the enhancement of assessment and benefit distribution systems, as well as the strengthening of mechanisms to prevent abuse and misuse of public funds (Government of Albania, 2019).

The reform of the bio-psycho-social disability assessment system was developed drawing on international experience while considering the professional, cultural, socio-economic, and institutional context of the country (MShMS, 2018). The policy document “Reform of Disability Assessment in the Social Protection System and the Action Plan 2019–2024” (Decision of the Council of Ministers No. 360, dated 05.06.2019) served as a roadmap for the nationwide implementation of the reform, outlining specific objectives and measures.

The purpose of this reform was to ensure a fair allocation of taxpayers’ money to persons with disabilities across different categories, addressing their specific needs arising from disability, promoting social support, and progressively maintaining a quality of life comparable to that of the general population.

Testing of the bio-psycho-social assessment approach demonstrated that this model: (a) integrates effectively within the coherent framework of the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF); (b) accurately assesses the presence and degree of disability among applicants; (c) evaluates the need for personal assistance and other benefits; (d) is capable of identifying potential abuse at early stages; and (e) allocates public funds more efficiently through the proposed four-tier disability benefit scheme and two levels of personal assistance services, thereby increasing benefits for those with greater needs without expanding the overall budget burden (MShMS, 2018).

The bio-psycho-social assessment system implemented in Albania largely met its objectives. Specifically: (i) the assessment procedure was considered effective; (ii) the guidelines and forms developed for assessments proved functional; (iii) the Information Management System (IMS) streamlined the process and increased efficiency; (iv) technical capacity was strengthened through formal and on-the-job training; (v) 36 new accessible offices were established across all 12 regions, each staffed with dedicated personnel; (vi) inter-institutional cooperation was promoted to support independent living, education, employment, and the use of assistive technologies; (vii) the new benefit scheme was found to be cost-effective; and (viii) users responded positively to the assessment process (MSHMS, 2018).

The disability assessment reform, grounded in the bio-psycho-social model, introduced four levels of disability payments and two levels of payments for personal assistants. The basic monthly payment under this model is 150% of the social pension (DCoM No. 360, dated 05.06.2019). Monthly benefits vary according to disability level, ranging from 7,292 lek for persons with mild disabilities to 14,584 lek for those with profound disabilities (MSHMS, 2022). Personal assistant payments—typically provided to a family member—are set at two levels: 9,723 lek for occasional services and 14,584 lek for permanent services. Persons with disabilities attending school or vocational training receive 200% of the basic benefit, while university students receive 300% (Monitoring Report of the Social Protection Strategy 2019–2023, 2022).

Despite efforts to standardize assessments process, certain groups remain outside the bio-psycho-social procedure, including: (i) persons with visual impairments, assessed under DCoM No. 671, dated 15.12.2000, by the Medical Commission for the Determination of

Blindness, which operates only in Tirana; (ii) para- or tetraplegic persons, assessed by the KMCAP for paraplegia, tetraplegia, and neurology, administered by the State Social Service; and (iii) work invalids, assessed according to special procedures of the Social Insurance Institute. Disability for these groups is still determined using separate criteria and structures, outside the new bio-psycho-social assessment framework (MSHMS, 2022).

Additional support is provided based on special status, including bonuses and reimbursements for electricity, telephony, economic assistance for work invalids under the ISSH scheme, and fuel reimbursement only for paraplegic and tetraplegic persons who also hold work-invalid status.

During the COVID-19 pandemic and to mitigate the effects of the Ukraine war crisis, extra financial support was provided to persons with disabilities (MSHMS, 2022). In the education system, financial support schemes for students with disabilities have been implemented as positive measures to accelerate de facto equality, in line with the principles of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) (United Nations, 2006). These schemes include: (i) free transportation for students studying outside their residence (DCoM No. 682, dated 29.07.2015); (ii) free meals and dormitory access for students in special education institutions (DCoM No. 753, dated 13.12.2017); (iii) free textbooks for vulnerable groups, including students with disabilities, according to annual DCoMs on textbooks; (iv) additional payments for educational support for children with disabilities at all levels of education, from primary to postgraduate (MSHMS, 2022); and (v) exemption from annual study fees for students with disabilities and for students with parents with disabilities (DCoM No. 269, dated 29.03.2017; DCoM No. 40, dated 23.01.2019; DCoM No. 251, dated 27.03.2020).

In the field of employment and vocational training, the Albanian government has introduced several support schemes aimed at empowering persons with disabilities and their families, with a focus on enhancing employability through the development of technical and soft skills, as well as adapting workplaces (Law No. 15/2019; Council of Ministers Decision No. 161/2018). Persons with disabilities who are registered as unemployed jobseekers are entitled to unemployment benefits under the same conditions as other jobseekers (DCoM No. 161/2018). In line with the Strategy for Employment and Vocational Training 2021–2026 and the National Action Plan for Persons with Disabilities 2021–2025 (DCoM No. 276, dated 12.05.2021), as well as the Law on Employment Promotion (Law No. 15/2019), efforts are being made to expand the mechanisms for case assessment and referral, in cooperation with local administrative units. The goal is to strengthen institutional coordination for the delivery of employment and support services, thus creating conditions for sustainable and suitable employment opportunities for persons with disabilities.

Within the framework of the new three-tier service model reform (MSHMS, 2022), initiatives have also begun to restructure the system for assessing work capacities and profiling jobseekers with disabilities. This process will be supported by the introduction of individual employment plans and direct assistance for employers. The operational framework for implementing employment promotion programs has been broadened to include subsidies for employment costs, on-the-job training, professional internships, self-employment initiatives, and community work programs (MSHMS, 2022). Furthermore, the Law on Employment Promotion (Law No. 15/2019) provides for the establishment of support services for vocational training and rehabilitation, as well as the creation

of the Social Employment Fund, dedicated to promoting the employment and social inclusion of persons with disabilities. In the same spirit, the vocational education and training (VET) system is being reformed to ensure accessible, inclusive, and high-quality vocational training opportunities for persons with disabilities (Strategy for Vocational Education and Training 2021–2026). A particularly encouraging feature of the new employment policy is that persons with disabilities who receive disability benefits under non-contributory schemes continue to receive these payments even after gaining employment.

Some of the issues to be addressed during the application of financial support schemes for persons with disabilities.

Disability assessment reform and the need for its consolidation.

Although significant progress in the disability assessment reform has been documented (MSHMS, 2022), several areas still require sustained investment and targeted intervention to consolidate the bio-psycho-social disability assessment scheme.

First, capacity-building for the institutions and professionals responsible for implementing the reform must remain continuous and systematic, irrespective of the progress achieved thus far.

Second, existing assessment procedures need further improvement to align with evolving international instruments and models, which includes the regular revision and updating of related guidelines and forms.

Third, monitoring and control mechanisms should be expanded and strengthened to prevent administrative errors, misuse, and potential cases of corruption.

Fourth, despite efforts to standardize assessment procedures across disability groups, several categories have not yet

been integrated into the bio-psycho-social system. These include persons with visual impairments, who continue to be assessed according to DCoM No. 671, dated 15.12.2000, by the Medical Commission for the Determination of Blindness operating solely in Tirana; and persons with para- or tetraplegia, who are assessed by the KMCAP for paraplegia, tetraplegia and neurology, administered by the State Social Service (Government of Albania, 2000).

Fifth, the electronic disability registry requires further development, particularly regarding technical functionality and data quality assurance.

Sixth, the absence of standardized protocols continues to impede the generation of reliable and comparable data from the assessment system.

Seventh, insufficient staff capacity in data extraction, processing, and analysis, limits the effective use of available information for evidence-based policymaking and the design of new social services.

Lastly, the referral system linking disability benefit recipients with vocational education and training (VET) programs and employment services remains underdeveloped, especially in terms of integrated case management and inter-institutional coordination among responsible authorities (MShMS, 2022)..

Disability and personal assistant payment levels and the need for their review.

Although the reform of disability assessment and payment systems has introduced notable improvements, it has not adequately addressed the critical issue of the level of financial benefits (MShMS, 2022). While payments were scaled according to disability severity, both the adjustments made and the average payment levels were not based on an analysis of the additional costs incurred as a result of disability (European Social Policy Network [ESPN], 2022).

According to ESPN (2022), disability

benefits should be sufficient to ensure a dignified standard of living and to offset the higher living costs that persons with disabilities and their families must cover from their own income. To date, no comprehensive study has been conducted in Albania to determine the real scale of these costs. International evidence indicates that additional costs associated with disability can reach up to one-third of the average wage (ILO & IDA, 2018). Eurostat data cited by ESPN (2022) show that approximately 11% of working persons with disabilities live below the poverty line, reflecting the significantly higher cost of living faced by this group compared to people without disabilities. This highlights the urgent need for dedicated research to determine the optimal levels of disability and personal assistant payments, ensuring that support schemes adhere to the principles of comprehensive social protection. Under the current reform, personal assistant payments, scaled into two levels, remain below the legally established minimum wage (MShMS, 2022). Additionally, inequities exist in social security coverage for personal assistants: at present, only assistants of persons with para- or tetraplegic status are entitled to recognized social security contributions (Government of Albania, 2000).

A high percentage of people with disabilities live below the poverty line and do not have access to financial schemes for poverty alleviation (NE).

Persons with disabilities who receive disability benefits are currently unable to simultaneously receive economic assistance, representing a significant gap in Albania's social protection system (European Social Policy Network [ESPN], 2022). While the system is theoretically designed to address multiple vulnerabilities faced by individuals and families, in practice it does not ensure comprehensive social protection for persons with disabilities. This group is particularly

exposed to multiple forms of poverty due to limited labor market inclusion and the absence of complementary support mechanisms. Incorporating economic assistance alongside disability benefits would help compensate for income shortfalls and reduce the risk of poverty.

According to EU-SILC data, the at-risk-of-poverty threshold in Albania was 128 euros/month (15,520 Lek) in 2020, placing almost all disability benefit recipients below this threshold (ESPN, 2022). ESPN (2022) further notes that policymakers in Albania have not yet clearly differentiated between disability compensation and economic/social assistance benefits, resulting in conceptual overlaps and practical gaps that hinder adequate coverage of the needs of persons with disabilities.

Families of persons with disabilities experience poverty due to additional costs associated with disability.

Families often face higher expenditures to meet the needs of a member with disabilities but are frequently not recognized as families in need, which excludes them from various social protection programs. No national report currently provides a detailed analysis of poverty levels among persons with disabilities or among families with disabled members.

The Institute of Statistics (INSTAT, 2022) published the results of the 2021 Survey of Income and Living Standards (AANJ/SILC) in December 2022, measuring standard of living, relative poverty, and material deprivation in Albanian families. While data are disaggregated by age and gender, indicators specifically measuring poverty among persons with disabilities and their families are absent, despite such data being available at European and global levels. Generating these data would provide a clearer understanding of poverty within this group and support analysis of the bidirectional relationship between poverty

and disability—how poverty influences the occurrence of disability and how disability contributes to deeper poverty for individuals and families. Such evidence would enable the design of targeted and effective policies.

Active schemes promoting economic empowerment through employment remain insufficient and unconsolidated.

Despite some progress, employment levels for persons with disabilities remain very low. The number of unemployed jobseekers with disabilities registered at employment offices is limited, and utilization of employment services by this group remains a persistent challenge (Strategy for Vocational Education and Training, n.d.).

Despite institutional efforts, vocational training and employment services remain insufficient and continue to face barriers related to both physical and institutional accessibility. Skills assessments for work and training are not yet conducted according to necessary standards. Moreover, the Social Employment Fund, intended to expand and diversify training and employment programs for persons with disabilities, has not yet become fully operational. Establishing effective inter-institutional coordination mechanisms would facilitate the integration of specific groups into the labor market—for example, youth through the Youth Guarantee Program and persons with disabilities through the Social Employment Fund (Strategy for Vocational Education and Training, n.d.).

Recommendations

- Ensure strategic direction, effective implementation, and inter-institutional coordination of the disability assessment reform, aiming to enhance efficiency across all its components.
- Implement priority measures to consolidate and improve the disability payment scheme, guaranteeing

fairness, transparency, and financial sustainability.

- Promote new initiatives to expand and strengthen active and dual

employment schemes, focusing on the economic empowerment of persons with disabilities and their sustainable integration into the labor market.

REFERENCES

- Buckup, S. (2009). *The price of exclusion: The economic consequences of excluding people with disabilities from the world of work*. International Labor Organization (ILO). Geneva.
- Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2016). *Concluding observations on State parties*. United Nations.
- European Commission. (2021). *Union of equality: Strategy for the rights of persons with disabilities 2021–2030*. <https://op.europa.eu/webpub/empl/european-pillar-of-social-rights/en/#chapter3>
- European Disability Forum. (2022). *Social protection and the welfare state: What the EU can do to support persons with disabilities*.
- European Social Policy Network (ESPN). (2022). *Social protection for people with disabilities in Europe*.
- European Social Policy Network (ESPN). (2022). *Social protection for people with disabilities: Albania – Report 2022*. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1137&furtherNews=yes&newsId=10493>
- GIZ. (2021). *Ensuring social protection for persons with disabilities matters*.
- International Labour Organization (ILO) & International Disability Alliance (IDA). (2018). *Towards inclusive social protection systems supporting full and effective participation and inclusion of persons with disabilities: Joint statement on disability-inclusive social protection*.
- International Labour Organization (ILO) & International Disability Alliance (IDA). (2019). *Joint statement: Towards inclusive social protection systems supporting the full and effective participation of persons with disabilities*.
- Ministry of Health and Social Protection (MHSP). (2018). Evaluation report on the implementation of the reform of the bio-psycho-social assessment of disability.
- Ministry of Health and Social Protection (MHSP). (2022). Progress report on the implementation of the Social Protection Strategy 2019–2023.
- Ministry of Health and Social Protection (MHSP). (2023, January–February). Administrative data on the implementation of the social protection reform.
- Ministry of Health and Social Protection (MHSP). (2022, November). Administrative data on persons with disabilities.
- Government of Albania. (2017). DCM no. 269, dated 29.03.2017, amended by DCM no. 40 dated 23.01.2019 and DCM no. 251 dated 27.03.2020, “On the determination of the categories of individuals who meet the admission criteria in a first cycle study program...” Official Gazette.
- Government of Albania. (2018). DCM no. 161, dated 2018, “On the payment of unemployment income.” Official Gazette.
- Government of Albania. (2019). DCM no. 360, dated 05.06.2019, “On the approval of the policy document ‘Disability Assessment Reform in the Social Protection System and the Action Plan 2019–2024.’” Official Gazette.
- Government of Albania. (2019). DCM no. 866, dated 24.12.2019, “On the approval of the National Strategy for Social Protection 2020–2023 and the Action Plan.” Official Gazette.
- Government of Albania. (2015). DCM no. 682, dated 29.07.2015 (amended), “On the use of public funds for the transportation of educational employees and students.” Official Gazette.

- Government of Albania. (2017). DCM no. 753, dated 13.12.2017, "On financial quotas for food in canteens and dormitories and the criteria for obtaining scholarships." Official Gazette.
- Government of Albania. (2021). DCM no. 276, dated 12.05.2021, "On the approval of the National Plan for Persons with Disabilities 2021–2025." Official Gazette.
- Government of Albania. (2000). DCM no. 671, dated 15.12.2000 (as amended), "On the establishment of the Medical Commission for the Determination of Blindness." Official Gazette.
- Government of Albania. (2019). Law no. 15/2019 "On the promotion of employment." Official Gazette.
- Monitoring report for the year 2022 of the Social Protection Strategy 2019–2023. (2022). MHS.
- Strategy for Vocational Education and Training. (n.d.). Ministry of Education and Sports.
- United Nations General Assembly. (n.d.). *Rights of persons with disabilities*. <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/article-28-adequate-standard-of-living-and-social-protection.html>
- United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (UN OHCHR). (2020). *Policy guidelines for inclusive sustainable development goals*.
- World Bank Group. (2022). *Albania: Social protection situational analysis*.
- INSTAT. (n.d.). *Income and living standards survey (AANJ)*. <https://www.instat.gov.al/al/temat/kushtet-sociale/anketa-e-t%C3%AB-ardhurave-dhe-niveli-t%C3%AB-jetes%C3%ABs-aanj/>

NETWORKED INDIVIDUALISM AND TECHNOLOGICAL DIVIDE: PARADIGM SHIFTS IN SOCIAL RELATIONS IN INDIA

Ananda RAO KURITI

Institute for Development Studies Andhra Pradesh (IDSAP), India

E-mail: drkarao10@gmail.com

ABSTRACT

The rapid expansion of digital technologies has reshaped the nature of social relations across the globe, and India is no exception. While fears persist those digital technologies fragment society, empirical studies such as those by the Pew Internet Project suggest that they are not inherently isolating. Manuel Castells has associated the rise of the Internet with new relational patterns, which Barry Wellman (2006) termed networked individualism. This concept denotes a historical transition from stable, place-based communities and familial loyalties toward fluid, dispersed, and technologically mediated networks. The theoretical debate around the decline of strong ties and the rise of weak, technologically enabled ties remains contested, with scholars such as Rose emphasizing the limits of face-to-face relationships in the digital age. In the Indian context, this transformation is particularly visible in the intergenerational sphere, where children's increasing engagement with technology is redefining family dynamics. Technology simultaneously reinforces and disrupts traditional roles within households, producing both a cultural and relational divide. This paper, drawing on Manuel Castells' theory of the network society, critically examines how digital technologies are reconfiguring individual relationships with families and communities in India. The analysis is theoretical in nature, supported by reports and studies published by national and international organizations, and highlights the broader paradigm shift in Indian social relations under conditions of technological change.

Key words: *digital, internet, communities, traditional, change*

Ananda RAO KURITI, Research Associate at IDSAP, Visakhapatnam, holds PhDs in Sociology and Education from Andhra University and an ICSSR Post-Doctoral Fellowship. Formerly faculty in India and Ethiopia, he authored two books, 20 articles, and presented extensively. His research focuses on youth, social capital, tribal development, aging, and community development.

Introduction

India's rapid integration into global information and communication technologies (ICTs) over the last three decades has produced pronounced shifts in social relations, economic structures, and cultural practices (Castells, 2010; Mansell, 2012). Yet this penetration is neither uniform nor neutral: it is mediated by pre-existing inequalities of class, caste, gender, region, and language (Parthasarathy, 2019; Kumar & Prasad, 2021). The resulting landscape is one of simultaneous connectivity and fragmentation a paradox that demands a theoretical approach capable of registering networks, power, and uneven development. Drawing on social theory of networks, diffusion, and cultural political economy (Wellman, 2001; Jessop, 2004), this paper theorizes how the technological divide in India catalyses a paradigm shift in social relations. Key arguments are: (1) technology restructures social fields through networks and new forms of capital; (2) the digital divide reproduces and rearticulates pre-existing inequalities even as it creates new opportunities; and (3) emergent forms of mediated sociability transform modes of political action, labour, and community while producing novel exclusionary mechanisms.

Research Methodology

This study adopts a theoretical and qualitative methodology to analyse the technological divide and its implications for social relations in India. Rather than conducting primary fieldwork, it draws on secondary sources, including sociological theories, policy reports, and existing empirical studies, to

understand how digital technologies reshape social interaction, stratification, and power relations. The analysis is situated within the frameworks of network society (Castells, 2000) and networked individualism (Wellman, 2006), which explain how technology transforms social bonds from group-based to individualized, digitally mediated ties.

A critical interpretive approach is employed to examine the mechanisms through which access, literacy, and affordability influence patterns of inclusion and exclusion (Hilbert, 2011). Special attention is given to Indian contexts rural–urban divides, caste and class stratification, and gendered access to digital spaces (Sarkar, 2020). The methodology involves textual analysis of government documents (e.g., National Digital India programme reports), survey data from Pew Research Centre, and scholarly literature on the digital divide in India.

By synthesizing theoretical insights with Indian case studies, this research develops a conceptual understanding of how technological divides not only reproduce existing inequalities but also enable new possibilities for social transformation. This interpretive and comparative methodology thus allows for a nuanced reading of the paradigm shift in social relations within contemporary India.

Theoretical Foundations: Networks, Capital, and Diffusion

Two complementary theoretical frameworks illuminate how technology reshapes social relations. Manuel Castells' network society thesis foregrounds how social practices, institutions and identities are organized around networks enabled by digital

infrastructures (Castells, 1996). In networked spaces, power accrues not solely through territorial or institutional control but through nodes and edges actors, platforms, and protocols that mediate flows of information. This conceptualization compels us to see technology as relational: adoption matters less than position within networks.

Pierre Bourdieu's notion of capital economic, cultural, social, and symbolic helps explain differential capacities to transform connectivity into advantage (Bourdieu, 1986). Access to devices or networks is a necessary but insufficient condition; what matters also are the dispositions and competencies (cultural capital) to use technologies effectively, and the social ties (social capital) that enable instrumentalization of digital access. Combining Castells and Bourdieu highlights how digital positions and embodied competencies interact to reproduce or overturn social hierarchies.

Everett Rogers' diffusion of innovations locates technology adoption in social systems shaped by communication channels, time, and social structure (Rogers, 2003). Diffusion theory draws attention to the micro- and meso-level processes of uptake opinion leaders, early adopters, and social norms and to the fact that adoption curves in plural societies like India are heterogeneous. But diffusion alone risks technological determinism unless situated within political economy analyses: access is conditioned by affordability, policy, and corporate strategies that shape infrastructure roll-out.

The Technological Divide in India: Multiple Dimensions

The "digital divide" in India is best conceptualized as multi-dimensional: infrastructural (availability of broadband and reliable electricity), economic (affordability of devices and data), linguistic (content in vernaculars), gendered (women's access

constrained by social norms), and skill-based (digital literacy) (van Dijk, 2005; Norris, 2001). These dimensions do not map neatly onto singular identities; rather, they intersect with caste, rural–urban location, and occupational status to generate complex patterns of inclusion and exclusion.

Rural–urban disparities remain stark: metropolitan centres host dense networks of platforms, startups, and high-speed connectivity, enabling new gig-economy labour and cultural industries; rural areas, despite recent improvements in mobile coverage, often lack consistent broadband and stable power. Similarly, the language ecology of India hundreds of languages and scripts means that much of the internet's content remains inaccessible to those literates primarily in vernaculars. Gendered studies show that women are less likely to own phones or participate in online spaces in ways that translate to social or economic empowerment, given patriarchal gatekeeping (Norris, 2001).

These uneven access patterns mean that technology amplifies some voices while marginalizing others. For instance, urban, English- and digitally-literate youth can leverage platforms for entrepreneurship and political mobilization, whereas marginalized groups may encounter both technical barriers and hostile online climates that degrade meaningful participation.

Rearticulation of Social Relations: Families, Work, Community, and Politics in India

In India, social relations are undergoing profound rearticulation due to globalization, technological change, and neoliberal reforms. Traditional family structures are shifting from joint to nuclear arrangements, shaped by urbanization, women's education, and migration (Uberoi, 2006). Work relations are redefined by the growth of the informal economy, digital platforms,

and precarious employment, which both empower and marginalize workers (Bremar, 2013). Communities, once bound by caste and locality, are being reconstituted through diasporic ties, social media networks, and grassroots mobilizations (Shah, 2018). In politics, digital technologies and identity-based movements have transformed participation, enabling both new democratic voices and rising populism (Chopra, 2019). These transformations indicate that while hierarchies persist, social relations are increasingly mediated by mobility, connectivity, and contested power structures. The rearticulation thus reflects a dynamic interplay between continuity of traditional norms and the emergence of new relational forms in contemporary India.

Families and Intimate Life

Digital technologies alter everyday intimacies by reconfiguring communication frequency, privacy, and authority. Mobile phones and social media produce new intergenerational dynamics: youth form trans-local friendships and consume global cultural flows, sometimes challenging traditional familial codes (Appadurai, 1996). At the same time, surveillance-like practices (monitoring of movement, messaging) can reinforce patriarchy, as guardianship extends through digital means. Thus, technology mediates both autonomy and control, depending on the distribution of devices and the social norms governing their use.

Labour and Economic Relations

The rise of platform-mediated labour constitutes a paradigmatic shift in how work is organized. Platforms reconfigure employer–worker relations through algorithmic management and just-in-time labour allocation. Where platforms flourish, they create flexible income opportunities but often with precarity, lack of social protections,

and asymmetrical information (Castells, 1996). In India, gig work's uptake is uneven: in urban centres platform work is visible and growing; in rural and informal sectors, digital interventions often mediate access to markets (agricultural price information) but also expose producers to new forms of dependency on platform gatekeepers. Bourdieu's emphasis on capital suggests that those with prior social and cultural capital are better positioned to convert platform access into stable advantage.

Community and Urban Space

Digital networks reshape community boundaries. Virtual communities form around interests, identities, and grievance. These communities can support mobilization for instance, issue-based campaigns or mutual aid yet they may also foster fragmentation and polarisation through selective exposure and algorithmic amplification. Moreover, the morphological change in urban public spaces where information flows augment formal urban governance but also enable surveillance and commercial commodification redefines citizens' engagement with the city.

Politics, Protest and State–Society Relations

Mediated communication transforms political repertoires. Social movements leverage platforms for rapid diffusion of symbols, narratives, and calls to action. Castells underscores the role of networks in enabling decentralized protest forms. In India, digital tools have enabled both bottom-up mobilizations (student movements, anti-corruption campaigns) and top-down state surveillance and influence operations. Crucially, the technological divide conditions who can participate in digital politics: exclusion from platforms equates, in practice, to diminished political

voice. Moreover, state capacity to regulate, surveil, or censor online spaces introduces new modalities of control that intersect with offline inequalities (Appadurai, 1996).

Mechanisms of Reproduction and Possibilities for Transformation

In India, mechanisms of reproduction operate through intertwined social, cultural, and economic structures that sustain hierarchies and inequalities. Pierre Bourdieu's notion of cultural and social reproduction helps explain how caste, class, and gender inequalities persist through education, kinship, and labour systems (Bourdieu, 1977). The caste system, for instance, reproduces itself via endogamy and occupational heredity (Dumont, 1980), while patriarchal family structures perpetuate gender hierarchies. Schooling often reinforces stratification by privileging dominant cultural capital and marginalizing subaltern knowledge (Kumar, 1991). However, possibilities for transformation emerge through social movements, constitutional safeguards, and grassroots mobilizations. The Dalit and feminist movements have challenged oppressive structures, creating spaces for agency and resistance (Guru, 1995). Similarly, policies of affirmative action, women's self-help groups, and digital technologies provide new avenues for social mobility. Thus, while mechanisms of reproduction remain powerful, transformative practices continually contest and reshape the socio-political landscape of India.

Reproduction Mechanisms

In India, mechanisms of social reproduction operate through interlocking institutions of caste, patriarchy, marriage, and state policy, ensuring continuity of hierarchies even as society transforms. Marriage remains central: recent research shows that caste endogamy, hypergamy, and Brahminical

patriarchy work together to reproduce class, gender and caste inequalities under neoliberal conditions (Abhilasha Srivastava and John Willough, 2022). In rural agrarian economies, women's unpaid labour in households and dependence on land are key sites of reproduction, where state neglect and market pressures compound gendered burdens (Sirisha C, Naidu & Lyn Ossome, 2016). The institution of care and welfare for instance through Anganwadi workers reveals how caste, gender and class intersect: Dalit women in such roles both reproduce care labour and resist inequities in pay, status and recognition (Preethi Krishnana, 2025). Additionally, legal reforms such as inheritance law changes over time increase women's agency and shift family norms, showing that reproduction of inequality is contested (Shreya Biswas; Upasak Das & Prasenjit Sarkhel, 2020).

Platform Gatekeeping and Algorithmic Bias: Corporate platforms mediate access to markets and attention. Algorithms, trained on skewed data and optimized for engagement, can reinforce dominant cultural narratives and marginalize minority voices. Since algorithmic systems are not neutral, they tend to reflect and magnify existing social biases.

Economic Barriers and Precarity: Affordability limits sustained digital participation. Low-paid, platform-dependent labour without social security reproduces class divides; the ability to sustain digital presence (data costs, device upgrades) matters for continued advantage.

Linguistic and Cultural Marginalization: The predominance of English and certain cultural imaginaries in online content sidelines large swathes of India's multilingual populace. This reduces the capacity of vernacular communities to create, narrate, and circulate their own content at scale.

Gendered Social Norms:

Social restrictions on women's mobility and autonomy extend to digital realms; without addressing underlying norms, technology risks being an instrument of surveillance rather than emancipation.

Transformative Possibilities

Despite the persistence of reproduction mechanisms that reinforce inequalities, digital technology also presents significant transformative possibilities in India. First, decentralized knowledge and localized content can democratize information flows. Initiatives such as vernacular social media platforms, community radio integrations, and state-led digital literacy programs enable marginalized groups to narrate their own experiences and challenge elite-centric knowledge hierarchies (Sundaram, 2020; Kumar, 2022). For instance, community-driven platforms like Khabar Lahariya illustrate how women from rural Uttar Pradesh use digital tools to assert agency and reshape public discourse. Second, platform cooperativism and public digital infrastructure offer alternatives to the dominance of corporate gatekeepers. Cooperative-owned platforms and publicly owned digital commons can embed social protections and fairer labor standards within the gigeconomy (Srnicek, 2017; Gurumurthy & Bharthur, 2019). Government initiatives such as the India Stack and the Open Network for Digital Commerce (ONDC) demonstrate early attempts to design inclusive digital ecosystems that counter platform monopolies. Third, policy interventions are central to embedding equity. Universal, affordable broadband access, gender-sensitive digital literacy programs, and robust privacy protections can address structural exclusions (Mehta & Kumar, 2021). Regulatory frameworks that demand algorithmic transparency and platform accountability are essential to curb

discriminatory amplification and digital surveillance (Rahman, 2023). Thus, while technologies often reproduce existing social hierarchies, transformative possibilities lie in participatory infrastructures, cooperative governance models, and progressive policy frameworks that foreground inclusivity and justice in India's digital future.

Policy and Research Implications

A theoretical understanding of India's technological divide points toward multi-pronged policy interventions. First, infrastructure provisioning must be accompanied by targeted programs addressing affordability, digital skills, and vernacular content creation. Second, labour regulations must be updated to protect platform workers through portable benefits and collective bargaining frameworks. Third, data protection and algorithmic accountability frameworks should be implemented to guard against surveillance, discrimination, and manipulation. Finally, gender-sensitive and caste-aware digital inclusion programs are required to ensure technologies enhance rather than curtail capabilities. Research-wise, mixed-methods studies that combine network analysis (to map positions), ethnography (to understand context-specific usage and norms), and political economy (to trace infrastructure and corporate dynamics) will produce nuanced accounts of how digitalization interacts with social structures. Longitudinal work is particularly valuable to trace trajectories from initial access to sustained empowerment or marginalization.

Conclusion

The technological divide in India is not a single gap to be bridged by devices alone; it is an ensemble of structural, cultural, and institutional asymmetries that reconfigure social relations in complex ways. The

paradigm shift produced by digitization is double-edged: it presents new routes for empowerment, entrepreneurship, and civic voice, while simultaneously enabling novel forms of exclusion, precarization, and surveillance. A theoretically grounded response combining insights from network theory, Bourdieu's capitals, and diffusion

perspectives emphasizes that redressing the divide requires infrastructural investment, regulatory innovation, and a commitment to democratizing digital literacy and content production. Only by addressing both material and symbolic inequalities can India's digital transformation become a foundation for more equitable social relations.

REFERENCES

- Abhilasha Srivastava & Willough, J. 2022. "Capital, caste, and patriarchy: Theory of marriage formation in India". *Review of Radical Political Economics*, 55(1). <https://doi.org/10.1177/04866134221080200>
- Appadurai, A. 1996. *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Biswas, S., Das, U. & Sarkhel, P. 2020. "Duration of exposure to inheritance law in India: Examining the heterogeneous effects on empowerment". *General Economics, Cornell University*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2010.11460>
- Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. 1986. The forms of capital. In J. Richardson (ed.) *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood.
- Breman, J. 2013. *At work in the informal economy of India*. Oxford University Press.
- Castells, M. 1996. *The rise of the network society* (Vol. 1). Blackwell.
- Castells, M. 2000. *The rise of the network society*. Blackwell.
- Castells, M. 2010. *The rise of the network society* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.
- Chopra, R. 2019. "Technology, politics, and participation in contemporary India". *South Asia: Journal of South Asian Studies*, 42(3), 541–558.
- Dumont, L. (1980). *Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications*. University of Chicago Press.
- Guru, G. 1995. "Dalit Women Talk Differently". *Economic and Political Weekly*, 30(41/42), 2548–2550.
- Gurumurthy, A. & Bharthur, D. 2019. Platform politics in India. *IT for Change*.
- Hilbert, M. 2011. The end justifies the definition: The manifold outlooks on the digital divide. *Information Society*, 27(1), 26–38.
- Jessop, B. 2004. Critical semiotic analysis and cultural political economy. *Critical Discourse Studies*, 1(2), 159–174.
- Kumar, K. 1991. *Political Agenda of Education: A Study of Colonialist and Nationalist Ideas*. Sage Publications.
- Kumar, K. 2022. "Digital literacy and empowerment in rural India". *Economic and Political Weekly*, 57(4).
- Kumar, N. & Prasad, A. 2021. "Inequalities in digital India: Caste, gender and class in internet access.". *Contemporary South Asia*, 29(2), 133–149.
- Mansell, R. 2012. *Imagining the internet: Communication, innovation, and governance*. Oxford University Press.
- Mehta, P. & Kumar, S. 2021. Digital inclusion in India: Challenges and prospects. *ORF Occasional Paper*.
- Norris, P. 2001. *Digital divide: Civic engagement, information poverty, and the internet worldwide*. Cambridge University Press.
- Parthasarathy, B. 2019. "Digital inclusion in India: Challenges and opportunities". *Journal of Information Policy*, 9, 543–571.
- Preethi, K. 2025. "Anganwadi as a social reproduction site: Dalit feminist resistance

- to gender, caste and class". *Contributions to Indian Sociology*, 58(3). <https://doi.org/10.1177/00699659251356312>
- Rahman, M. 2023. Algorithmic governance and policy in India. *Journal of Digital Society*, 15(2).
- Rogers, E.M. 2003. *Diffusion of innovations* (5th ed.). Free Press.
- Sarkar, S. 2020. Digital divide in India: Measurement, determinants and policy for inclusive development. *Technology in Society*, 61, 101–231.
- Shah, A. 2018. *Ground down by growth: Tribe, caste, class, and inequality in twenty-first-century India*. Pluto Press.
- Sirisha, C.N. & Ossome, L. 2016. Social reproduction and the agrarian question of women's labour in India. *Agrarian South: Journal of Political Economy*, 5(1). <https://doi.org/10.1177/2277976016658>
- Srnicek, N. 2017. *Platform capitalism*. Polity.
- Sundaram, R. 2020. *Technophany: Media, infrastructure, revolution in South Asia*. Fordham University Press.
- Uberoi, P. 2006. *Family, kinship and marriage in India*. Oxford University Press.
- Van Dijk, J.A.G.M. 2005. *The deepening divide: Inequality in the information society*. SAGE Publications.
- Wellman, B. 2001. Physical place and cyberplace: The rise of networked individualism. *International Journal of Urban and Regional Research*, 25(2), 227–252.
- Wellman, B. 2006. *Connected lives: The project of networked individualism*. MIT.

TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE IN COLLECTIVE CLASSROOMS: DEVELOPING EFFECTIVE PRACTICES

Elisaveta KAPURANI

Shkolla e Bashkuar "Nefail Rozani", Podgorie (Korçë)

E-mail: elisavetakapurani@yahoo.com

ABSTRACT¹

Multi-grade classrooms, or also known as collective classrooms (klasa kolektive), have recently become a continuous reality in many educational contexts, especially in rural or limited resources areas in Albania. Teaching English as a Foreign Language (EFL) in such contexts constitutes a real challenge, as the EFL teacher has to deal with students of different age groups and educational needs, as well as with different language proficiency levels. The main aim of this study was to explore the practices, challenges, and strategies of teaching English as a foreign language in collective classrooms in the rural areas of the cities of Korça, Pogradeci and Përrenjas, where students of different ages, abilities, and language proficiency levels learn together. In order to fulfil the aim of this study, a quantitative descriptive methodology was employed for data gathering and analysis. By the mean of the questionnaire, we were able to gather data from 30 EFL teachers in the study area, who have previously taught or currently teach English in collective classrooms. From the study conducted, it was discovered that while Albanian EFL teachers in collective classrooms show a strong commitment to differentiated and collaborative teaching, they face continuous challenges related to resource limitations, lack of institutional support, and insufficient professional training. Through this study, we recommend that the national guidelines on the matter should be revised; teachers of collective classrooms should be offered the adequate training and support; and they should be equipped with the necessary tools and equipment in order to employ effective strategies in the collective classrooms.

Key words: *collective classroom, EFL, effective, practice, strategy, teaching, differentiation.*

¹ This paper is presented in the International and Interdisciplinary Conference "Development in Turbulent Times", that has been held at the University Luigj Gurakuqi Shkoder, ALBANIA, on November 14-15, 2025; Proceedings, p. 61, link: <https://www.sociology.al/sites/default/files/20th%20Annual%20International%20%26%20Interdisciplinary%20Conference%20UNISHKODRA%202025.pdf>

Elisaveta KAPURANI is an English language teacher with four years of experience, currently working with upper secondary students. She holds a Bachelor's degree in English Language and a Professional Master's in English Language Teaching, both completed with excellence. She also supports academic research writing and methodology for students and researchers.

Introduction

Collective classrooms have existed since the early stages of formal education, where children of different ages were taught by a single teacher in the same environment. Teachers typically divided students by age group and assigned tasks suited both to group level and individual abilities (Mulryan-Kyne, 2007). In Albania, for example, Pandeli Sotiri taught 35 students simultaneously at the First Primary School in Korça (Çifligu, 2018). As additional subjects were introduced, managing collective classrooms became increasingly challenging.

Historically, collective classrooms were widespread. In 1918, they represented 70.8% of public schools in the United States, whereas by 1980 fewer than 1,000 remained (Miller, 1991). Critics argue that such classrooms are often scheduled arbitrarily (Little, 2004), though their existence is typically linked to practical reasons such as offering subjects with low enrolment or addressing budget limitations (Mulryan-Kyne, 2007).

In EFL contexts, collective classrooms pose significant challenges due to students' varied backgrounds, language levels, and learning styles (Garton & Graves, 2014). Diversity—cultural, linguistic, academic, or cognitive—adds complexity to teaching and learning, and research highlights its importance in shaping student success. Effective practices such as purposeful grouping, differentiated lesson planning, and strategies that target all four language skills are essential for maximizing progress (Gay, 2018). Studies also indicate that flexible grouping, both homogeneous and heterogeneous, supports learning in mixed-level environments.

Given that all students in a collective classroom share one learning space, it becomes crucial to design practices that ensure whole-class success. This study therefore aims to explore how EFL teachers develop and implement effective approaches considering student diversity, grouping strategies, lesson planning, and language skill development.

Research problem

The literature review reveals notable gaps both internationally and nationally. Few international studies examine teaching practices in collective or EFL collective classrooms, and no national studies address the topic. As the number of collective classrooms continues to rise, research is needed to understand teacher needs and identify effective practices. Existing foreign literature provides limited insights on teacher perceptions, regulatory support, challenges, and benefits of collective classrooms, and even fewer insights on strategies that may be effective specifically in EFL settings. This study seeks to contribute practical strategies and practices that EFL teachers can employ to create more successful learning experiences in collective classroom environments.

Aim and research questions

The main aim of this study is to explore the practices, challenges, and strategies of teaching English as a foreign language in collective classrooms in the rural areas of the cities of Korça, Pogradeci and Përrenjas, where students of different ages, abilities, and language proficiency levels learn together.

This study aims at answering these research questions:

- How do EFL teachers perceive and manage diversity in collective classrooms?
- Do these teachers receive the necessary support for working in collective classrooms?
- Which effective practices and grouping strategies should be used in order to improve language learning outcomes in collective classrooms?

Literature review

Defining multi-level (collective) classrooms

In the available literature on collective classrooms, there is no single definition for the complex nature of such classes. The term “collective classroom” is used to define classrooms containing pupils/students of different levels of learning or studying on different grades. Ashton (2019) suggests that these classrooms have evolved due to the declining number of students’ enrolment, which is an ongoing problem worldwide. Collective classrooms are a widespread practice in poor countries, in countries which are still developing in socio-economical terms, but they also exist in many developed countries.

In terms of language learning, the collective classroom has been defined by Strasheim (1979) as “the teaching of two or more levels of foreign language in a single class period”. Later on, the definition was expanded further by Carr (2005), who states that in a language learning environment, collective classrooms are those which contain “students at diverse levels of proficiency, background, and experience”.

Historical background of collective classrooms in Albania

Collective classrooms have long been part of the Albanian education system. In 1959, about 23% of Albanian teachers worked in

such classrooms, placing the country seventh internationally after Brazil, Honduras, Colombia, and others (Rama, 2020). These classrooms mainly appear in rural and sparsely populated areas, where the low numbers of students do not justify one teacher per grade.

Although Albania has a long tradition of successful practices in collective classrooms, political, economic, and demographic changes after the 1990s negatively affected education quality, especially in remote mountainous regions. Schools operating with collective classrooms experienced the greatest decline. Students often faced learning gaps and multiple challenges, largely due to poor infrastructure, limited teaching materials, and the employment of inadequately trained teachers (Rama, 2020).

This decline restricted rural communities’ access to quality education. Despite persistent problems, there were no significant political measures, investments, or reforms to improve human or didactic resources. Before the 2017 national reading and writing test, no studies or data existed on student performance in collective classrooms. The continuous lack of institutional attention further weakened teaching and learning quality (Rama, 2020).

Legislations and regulations

According to Instruction No. 14, dated 10.07.2023, the number of collective classes is determined according to the number of students. In primary and lower secondary education, up to 10 students are created in a single class; 11–20 students are divided into two classes; while with a higher number, up to three classes are created. In collective classes with over 10 students, the subjects Albanian Language, Foreign Language and Mathematics are taught separately (Ministry of Education and Sports, 2023).

According to the IZHA instruction (2018), the collective class must have sufficient space, work corners, two tables,

a place for independent work and a clear organization of materials. The teacher, together with the students, drafts a regulation that determines the order of the class and the manner of cooperation, in order to avoid confusion and increase efficiency.

Regarding planning, it is emphasized that the teacher must be well-versed in the curriculum, implement its requirements, and select methods, resources, and assessment methods appropriate for the different ages and levels within the collective classroom.

Benefits of collective classrooms

Despite the fact that there are many challenges and difficulties associated with collective classrooms, there are also some perceived benefits on the experience of teaching in a collective classroom. While teaching in such classrooms, the teacher benefits as he/she learns on how to manage difficult classrooms (Glison & Donato, 2017). In addition, the teacher has the opportunity to try different educational approaches, in order to understand which works best for such contexts. Furthermore, in a collective classroom, the teacher can draw on students' different ideas, experiences and knowledge, in order to deliver interesting and student-centered lessons. These results positive even for students, as in such classes, they can help each-other, collaborate and learn while interacting with others.

Diversity in the collective classroom

Diversity in collective classrooms refers to the coexistence of students who differ in age, learning pace, linguistic background, social status, and cognitive ability. Such diversity can enrich the learning environment by fostering mutual understanding, cooperation, and peer learning opportunities. However, it also poses challenges for teachers who must balance multiple learning needs within a single classroom context.

According to Yildirim (2019), cultural and linguistic diversity requires teachers to adopt inclusive strategies that create a supportive atmosphere for all learners. Teachers working in collective classrooms need to act as facilitators, promoting interaction and respect among students while recognizing their individual differences. In this sense, diversity becomes a pedagogical asset rather than an obstacle, as it encourages social learning and empathy development.

Diversity in the EFL collective classroom

In EFL contexts, diversity becomes even more thorough, as despite other differences, students have different proficiency levels in all language skills: listening, speaking, reading, and writing. Dhari et al. (2024) emphasizes that cognitive diversity influences in a direct manner the way students acquire and use language. Therefore, differentiated instructions are necessary in order to conduct tasks based on each learner's ability and learning style. One effective approach is the use of tiered activities, which allow all learners to engage with the same topic but at varying levels of complexity. This strategy maintains inclusiveness while ensuring that advanced learners remain challenged and beginners remain supported (Purnamaningwulan & Purwanto, 2024).

Challenges and problems of collective classrooms

Researchers argue that quality teaching in collective classrooms faces numerous challenges (Strauber, 1985; Campbell, 1993). In today's educational contexts, the high workload makes teaching in these classes even more difficult, as teachers have to prepare differentiated materials and cope with increased demands (Bell, 2004).

Passmore's (2019) study of French teachers in New Zealand showed that

traditional pedagogy is not effective in collective classrooms because it does not respond to the needs of students at different levels. He emphasizes that these classes require a focus on the student, as well as teachers who encourage self-direction and motivation. When students are not self-directed, the effectiveness of the collective classroom drops significantly.

Levy (1982) notes that managing a collective classroom requires constant energy and concentration, which is often exhausting for the teacher. As teachers try to manage multiple groups simultaneously, the process becomes rushed, creating a lack of unity and clarity for students (Passmore, 2019).

Beyond differentiation, which is already a major challenge, teachers are often forced to ignore the needs of one group to focus on another (Ashton, 2019). This places students in a position where they must self-motivate to progress, which is not always achievable.

The EFL classroom context

Teachers of EFL face numerous challenges and problems when it comes to teaching English in a collective classroom (Dhari et al., 2024). One of the main challenges is classroom management, as it is sometimes hard for the teacher to discipline students while teaching in a collective classroom, with a large number of students of different abilities, ages etc. Students who are more advanced in their language proficiency level might get frustrated as in many cases they cannot be academically challenged enough in a collective classroom. On the other hand, less advanced students might perceive tasks and learning materials as hard or inadequate.

Lack of support and training of teachers

A great issue on collective classrooms is the lack of support or training of teachers. In the studies of Passmore (2019) and Ashton

(2019), it was proved that most of the teachers who teach at collective classrooms lack the necessary professional development. In the survey of Ashton (2019), the majority of teachers who participated in the study (85%) noted that they had never received any specific training for their professional development on teaching in collective classrooms. In a previous study by the same author (Ashton, 2018) teachers stated that they felt always in need for assistance on curricular planning in the collective classrooms they taught. Furthermore, they added that they lack the opportunity of exploring new strategies and techniques on achieving success in collective classrooms.

Effective practices

Effective practices in EFL teaching in collective classrooms require a combination of traditional and modern methods to meet the diverse needs of students. Faizy (2024) emphasizes the importance of communicative and task-based methods, which promote meaningful interaction and authentic language use, being more effective than traditional teacher-led approaches. The integration of technology, through interactive videos, pronunciation apps and digital games, allows adaptation to the individual pace of students. Islam (2017) adds that a positive emotional climate and continuous feedback increase motivation and participation in collective classrooms.

Grouping strategies

Grouping strategies are essential for classroom management and effective learning processes. Koç (2018) notes that flexible grouping—alternating homogeneous and heterogeneous groups—creates optimal conditions for progress. Heterogeneous groups facilitate collaboration and support among students, while homogeneous groups help develop a specific language

skill. According to Faizy (2024), effective group work structures develop language competence and collaborative skills.

Methodology

The main aim of the study was to explore the perceptions, experiences and practices of teachers of EFL in collective classrooms. The study was conducted through a quantitative-descriptive methodology, as this design allows for the collection and analysis of data that reflect the current reality of teachers' practices (Creswell & Creswell, 2018).

Instrument and sample

The sample consisted of 30 English teachers in primary and lower secondary schools in the rural areas of Korça, Pogradec and Përrenjas, where collective classes are operating due to the decrease in the number of students. The selection was conducted through convenient sampling, based on the availability and willingness of the teachers to participate in the study.

The instrument used was a questionnaire with 13 questions, consisting of closed alternatives (yes/no/sometimes) as well as an open question where teachers described their most effective practices in teaching English in collective classrooms.

The questionnaire was created in Google Forms and aimed to collect data on teachers' perceptions of institutional support, diversity management, professional development, and practical strategies used in teaching. Participants were informed about the purpose of the study and assured of data confidentiality. Data collection lasted two weeks.

Interpretation of the data

A total of 30 EFL teachers participated in this study. Most of them (60%) had 6–20 years of experience, while the rest had either less than 5 years (20%) or more than 20

years of experience (20%). The majority (73.3%) are currently teaching in collective classrooms, while 26.7% had previous experience with such settings.

Teaching practices and teachers' confidence

First of all, teachers were asked whether they feel confident teaching English in a collective classroom. Almost half of the teachers (46.7%) feel confident teaching English in collective classrooms only "sometimes", while 43.3% feel confident and 10% do not feel confident.

The efficiency and effectivity of the teaching process in collective classrooms is mainly "in the hands" of the teacher. First of all, teachers have to effectively manage students' diversity in the classroom. From the study conducted, diversity management shows mixed results: half of the teachers report managing diversity effectively, 43.3% do so sometimes, and 6.7% report difficulty managing mixed-age or mixed-level groups.

In an EFL collective classroom, it is crucial for teachers to regularly use effective practices, especially differentiated instructions in order to improve and enhance language skills. From the questionnaire conducted it was discovered that most teachers (96.7%) apply differentiated instruction to support language development, with 66.7% doing so regularly.

In collective classrooms, the teacher has to employ grouping strategies which fit the needs and interests of all students in the classroom. Thus, teachers who participated in the study were asked whether grouping strategies are clearly defined and applied in their classrooms. Almost all teachers (96.6%) report using defined grouping strategies, although many apply them only sometimes.

Lesson planning is also a key factor as it is important that when teachers plan their lesson, they have to consider the needs of all the students of a collective classroom. In

the study conducted, it appears generally inclusive, with teachers 73.3% confirming that their plans consider the needs of all students.

In the open-ended question of the questionnaire, EFL teachers were asked to write any practices which have proven effective in teaching English in collective classrooms. Teachers' answers revealed several effective practices: group and pair work, think-pair-share, role-play, discussions, peer learning, and differentiation. They also cited the use of technology (Kahoot, Canva, digital quizzes), though many noted a lack of resources. Additional techniques included clustering, brainstorming, Venn diagrams, and journaling.

State and school management support

For teachers teaching in collective classrooms, it is important that state regulations and school policies support the teaching process, supporting so also the teachers dealing with such classrooms. Thus, EFL teachers were asked whether the current regulations and policies support their teaching in collective classrooms. Findings indicate limited institutional support. About 77% of teachers feel that current regulations do not support (36.7%) or only sometimes support (40%) teaching in collective classrooms. School-level support is also insufficient: 70% of teachers stated that school management provides little or inconsistent guidance. Only 30% feel adequately supported. This variation is often linked to school leadership and resource availability.

Benefits and challenges of collective classrooms

In foreign contexts, it is proved through various studies that sometimes collective classrooms benefit students more than traditional single-level classes. However, in

the contexts included in our study, teachers generally do not consider collective classrooms more beneficial than traditional ones (76.7%), though many acknowledge that diversity can enhance learning experiences (30% agree; 46.7% agree sometimes). Challenges remain significant, particularly due to insufficient resources: almost half stated that challenges are addressed only sometimes, 30% not at all, and only 23.3% feel adequately supported by resources.

Teachers' training and support

A major concern is the lack of training. Most teachers (73.3%) reported receiving little or no training for managing collective classrooms, and only 20% receive occasional support.

Discussion

The study highlights uncertainties faced by Albanian EFL teachers in collective classrooms despite their experience. Confidence levels remain moderate, largely due to the complexity of managing diverse student groups. Teachers rely heavily on collaborative learning, flexible grouping, peer teaching and differentiation—practices shown to be effective in multi-level learning environments. However, the lack of resources and technological tools continues to challenge the quality of education in collective classrooms. Institutional and managerial support remains limited, and teachers frequently feel unprepared due to insufficient training. Despite challenges, many teachers acknowledge that diversity can enrich learning, provided that teachers receive the necessary support, training and resources.

Conclusions and recommendations

The study shows that although teachers demonstrate commitment to effective

strategies such as differentiation, collaboration, and technology-enhanced learning, they continue to face significant barriers related to resources, policy support, and training. Diversity in collective classrooms offers pedagogical advantages, but these can be achieved only with stronger institutional support.

Effective practices include collaborative learning (pair and group work), peer teaching, differentiated tasks, role-play, active listening, independent work combined with group work, and the use of digital tools that increase engagement.

- Revising national guidelines to include pedagogical models for collective teaching.
- Providing continuous training for teachers focused on differentiation, grouping strategies, and digital tools.
- Ensuring schools have access to necessary technological and didactic resources.
- Encouraging collaboration and exchange of practices among teachers of collective classrooms.
- Expanding future research with larger samples and including student-level outcomes.

REFERENCES

- Ashton, K. (2018). *Exploring teacher views of multi-level language classes in New Zealand secondary schools*. Teaching and Teacher Education, 69, 104–118. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2017.10.002>.
- Ashton, K. (2019). *Approaches to teaching in the multi-level language classroom*. Innovation in Language Learning and Teaching, 13, 162–177. <https://doi.org/10.1080/17501229.2017.1397158>.
- Bell, J. (2004). *Teaching multilevel classes in ESL (2nd ed.)*. Pippin Publishing Corporation.
- Campbell, G. (1993). *Assessing the impact of multigrade classes: An annotated bibliography*. Canadian Modern Language Review, 49, 345–64.
- Carr, J. (2005). *More thoughts on the usefulness of tasks in the multi-level language classroom*. Babel, 39(3), 31–38.
- Çifligu, F. (2018). *Arsimi në Shqipëri: Nga Rilindja deri në ditët e sotme*. Botimet Akademike.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (5th ed.). SAGE Publications.
- Dhari, A. W., Syafradin, S., & Sukesu, E. (2024). *The correlation between cognitive diversity and EFL learners' speaking ability*. Journal of English Education and Teaching, 8(3), 678–696. <https://doi.org/10.33369/jcet.8.3.678-696>.
- Faizy, A. (2024). *Exploring effective strategies and activities to teach English in EFL classes*. Integrated Journal for Research in Arts and Humanities, 4(4). <https://doi.org/10.55544/ijrah.4.4.25>.
- Garton, S., & Graves, K. (2014). *International perspectives on materials in ELT*. Palgrave Macmillan.
- Gay, G. (2018). *Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice* (3rd ed.). Teachers College Press.
- Glisan, E. W., & Donato, R. (2017). *Enacting the work of language instruction: Highleverage teaching practices*. (Vol I). American Council on the Teaching of Foreign Languages.
- Islam, R. (2017). *Investigating factors that contribute to effective teaching-learning practices: EFL/ESL classroom context*. English Language Teaching, 10(4), 15–26. <https://doi.org/10.5539/elt.v10n4p15>.
- IZHA. (2018). *Udhëzuesi për klasat kolektive, material ndihmës për drejtuesit dhe mësuesit e klasave kolektive*. Portali Shkollor. Retrieved from <https://portali.albas.al/udhezuesi-per-klasat-kolektive-material-ndihmes-per-drejtuesit-dhe-mesuesit-e-klasave-kolektive/>.
- Koç, E. (2018). *Exploring collaborative learning with*

- a focus on group activities in EFL classrooms.* İnönü University Journal of the Faculty of Education, 19(3), 582–597. <https://doi.org/10.17679/inucfd.385741>.
- Levy, S. L. (1982). *Teaching multi-level foreign language classes* (ED221056).
- Little, A. W. (2001). *Multigrade teaching: Towards an international research and policy agenda.* International Journal of Educational Development, 21(6), 481–497. [https://doi.org/10.1016/S0738-0593\(01\)00011-6](https://doi.org/10.1016/S0738-0593(01)00011-6)
- Miller, B. A. (1991). *A review of the quantitative research on multigrade instruction.* Research Series No. 104. Northwest Regional Educational Laboratory.
- Ministria e Arsimit dhe Sportit. (2023, 10 korrik). *Udhëzim nr. 14 “Për numrin e nxënësve për klasë dhe ngarkesën mësimore të punonjësve arsimorë në institucionet e arsimit parauniversitar”* [Udhëzim]. Qendra e Botimeve Zyrtare. <https://arsimiparauniversitar.gov.al/wp-content/uploads/2023/07/Udhezim-Nr.14-date-10.7.2023-Per-numrin-e-nxenesve-per-klase-dhe-ngarkesen-mesimore-te-punonjesve-arsimore.pdf>
- Mulryan-Kyne, C. (2007). *The preparation of teachers for multigrade teaching.* Teaching and Teacher Education, 23(4), 501–514. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2006.12.003>
- Passmore, A. (2019). *Multi-level language teaching in a New Zealand secondary school: A practitioner research study* (Unpublished master's thesis). Unitec Institute Technology.
- Purnamaningwulan, R. A., & Purwanto, A. R. (2024). *Differentiated instruction strategies to enhance EFL learning in a mixed-proficiency seventh-grade classroom.* Elsya: Journal of English Language Studies, 7(1). <https://doi.org/10.31849/elsya.v7i1.22076>.
- Rama, B. (2020, November 2). *Klasat kolektive, flet ekspertit Besnik Rama: Përparësitë që ofron kjo lloj forme organizimi.* Portali Shkollor. Retrieved from <https://portali.albas.al/klasat-kolektive-flet-eksperti-besnik-rama-perparesite-qe-ofron-kjo-lloj-forme-organizimi/>.
- Strasheim, L. A. (1979). *The issue: Multi-level classes.* Foreign Language Annuals, 12, 423–425. <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.1979.tb00207.x>
- Strauber, S. (1985). *Observing and evaluating the multi-level foreign language class - Some guidelines and explanations.* NASSP Bulletin, 69, 92–99.
- Tomlinson, C. A. (2014). *The differentiated classroom: Responding to the needs of all learners* (2nd ed.). ASCD.
- Yildirim, R. (2019). *Teaching in culturally and linguistically diverse classrooms: Turkish EFL instructors' experience.* Journal of Language and Linguistic Studies, 15(4), 1155–1170. <https://doi.org/10.17263/jlls.631557>.

MIGRANT MEDIATORS AS PROMOTERS OF MUTUAL LEARNING DURING THE PANDEMIC: EVIDENCE FROM INTERNATIONAL RESEARCH

Silvia MALACARNE

Università Cattolica del Sacro Cuore, ITALY

E-mail: silvia.malacarne@unicatt.it

ABSTRACT¹

The Covid-19 pandemic generated an unprecedented global crisis, but it also triggered unexpected forms of resilience. This ambivalence is particularly evident in migrant communities: while the health emergency exacerbated the vulnerabilities of irregular, temporary or seasonal migrants, it also highlighted the crucial role of “migrant mediators”. With a strong sense of belonging to their country of origin but also firmly embedded in the social fabric of their host societies, these individuals acted as intermediaries between migrants and not-migrants, enabling mutual learning processes during the crisis. This contribution draws on qualitative research conducted in three European cities to explore the pandemic’s impact on Bangladeshis in London, Peruvians in Milan, and Turks in Stuttgart. Semi-structured interviews show that migrant mediators supported both their communities of origin and the wider society by sharing essential information, engaging in care practices, and promoting dialogue and mutual learning among local stakeholders. In London, for instance, Bangladeshi “Covid Champions” emerged as an informal network that assisted disadvantaged people and collaborated with local authorities; in Milan, Peruvians contributed significantly as nurses and healthcare workers in hospitals and private homes; in Stuttgart, the German Turkish Forum and the Turkish Islamic Union

¹ This paper is presented in the International and Interdisciplinary Conference “Development in Turbulent Times”, that has been held at the University Luigj Gurakuqi Shkoder, ALBANIA, on November 14-15, 2025; Proceedings, p. 54, link: <https://www.sociology.al/sites/default/files/20th%20Annual%20International%2026%20Interdisciplinary%20Conference%20UNISHKODRA%202025.pdf>

of Religious Affairs facilitated communication and cooperation between institutions and local communities. The findings reveal how migrants have served as a vital resource in responding to the pandemic across Western societies. In addition, they demonstrate that the crisis also opened spaces for solidarity challenging the dominant neoliberal logic and reaffirming the transformative potential of the mutual learning.

Key Words: *Migration; Covid-19; Mutual learning; Migrant agency; Social Cohesion; Comparative research.*

Silvia MALACARNE holds a PhD in Sociology, Organisations, Cultures (XXXV cycle) and she is currently a Research Fellow in General Sociology at the Faculty of Political and Social Sciences of the Università Cattolica del Sacro Cuore (Department of Sociology). She collaborates with the University Centre for International Solidarity (CeSI) at the same university. Her research focuses on international development cooperation, mutual learning in development partnerships, co-development and migration, and evaluation processes in development cooperation.

Introduction

There are few historical precedents which have triggered a global crisis like that of the spread of the Covid-19 virus. However, what is often overlooked in the dominant narrative are the unexpected processes of resilience that emerged precisely as a consequence of the pandemic (Norris et al., 2008; Mangone and Masullo, 2021; Wright, 2021). The health emergency severely tested political, economic, and healthcare institutions worldwide (Asogwa et al., 2023). Despite their efforts to identify effective strategies to contain and mitigate the crisis, these institutions frequently implemented initiatives that proved inadequate in reducing the levels of vulnerability (UN, 2003) and uncertainty generated by the spread of the virus (Paul, 2020). According to several researchers, the crisis even exposed aspects that, in “quiet times,” can easily be ignored (Waltz, 1979: 152): the limited effectiveness and legitimacy of institutions, political and economic inequalities, and the fragility of peace and cohesion among political entities (Colombo and Magri, 2021; de Haan, 2020).

Nevertheless, some authors argue that the response to disaster is often a “triumph” of grassroots collective action (Solnit, 2009), which can compensate for or complement the failures of public authorities

(Mould et al., 2022; Schomaker and Bauer, 2020). Indeed, forms of social solidarity and mutual aid contribute to fostering a shared consciousness and a collective sense of responsibility aimed at promoting societal well-being, particularly by addressing the needs of those living in more disadvantaged conditions (Mishra and Rath, 2020).

This article contributes to the body of research that highlights how practices of mutual aid, exchange, and mutual learning – developed through informal support networks or initiatives promoted by Civil Society Organizations during the health emergency – played a crucial role in having allowed societies to continue functioning and enabled humanity to escape the catastrophe of the pandemic (Lawson, 2007; Mould et al., 2022; Schomaker and Bauer, 2020; Springer, 2020). *Mutual learning* refers to a process of exchange between actors from the Global North and the Global South, through which all participants involved in an initiative have the opportunity both to learn and to teach each other (Malacarne, 2023). The OECD employs this expression to describe an innovative approach designed to inform policy-making not only in poorer and more vulnerable countries, but also in emerging and advanced contexts. Global challenges – including the management of pandemics such as the recent Covid-19 crisis – require joint responses based on

cross-border mechanisms of collaboration and co-construction (OECD, 2020).

In light of these premises the contribution aims to explore the role played by a specific category of migrants, the so-called “migrant-mediators”, in promoting processes of mutual learning within their local contexts and strengthening social cohesion, so threatened by the global health crisis.

The research, conducted in three European cities, seeks to explore how certain migrant communities – Bangladeshis in London, Peruvians in Milan, and Turks in Stuttgart – responded to the spread of Covid-19 by mobilizing their diverse resources. Accordingly, this paper seeks to answer the following research question: through what practices did Bangladeshi, Peruvian and Turkish migrant-mediators facilitate processes of mutual learning in London, Milan, and Stuttgart during the Covid-19 pandemic?

In the following sections, after a brief examination of the main effects that the pandemic had on migrants and a concise discussion of how the concept of mutual learning can be defined within migration studies, the methodological framework of the research will be outlined and the most significant findings from the field will be presented. Finally, the article will discuss the value of migrant mediators’ agency in strengthening cooperation and social cohesion between migrants and non-migrants within Western societies.

Theoretical Framework

Migrants and the pandemic: the ambivalent impact of the health crisis

The health emergency affected countries worldwide, ranging from Western nations to emerging economies and the poorest regions of the Global South. Although the pandemic imposed conditions that initially rendered societies across the planet relatively homogeneous and similar in their

practices, lifestyles, and interests (Mishra and Rath, 2020), as months passed, substantial differences emerged in the consequences produced by the spread of the virus. Indeed, the effects of crises are never identical for all individuals and groups, not only because of varying levels of involvement (direct or indirect), but also due to the differing capacities of human beings and societies to withstand their negative consequences (Mangone, 2023). Beyond the strictly health challenges that placed the global system under severe strain, the pandemic revealed deep-rooted systemic and structural problems that had long been present in societies, yet rarely addressed with the seriousness required by those responsible (Colombo and Magri, 2021). In particular, socio-economic inequalities came sharply into focus (Mishra, 2021): between those with sufficient resources to access medical care and preventive measures, or to work safely from home, and those who, in order to survive, had to continue working in high-risk environments, often under unfair contracts and without any form of social protection.

The pandemic also underscored two other forms of identity-based disparity, often intersecting with one another: gender and ethnicity or nationality. During the crisis, women and migrants proved to be among the most vulnerable groups as they were disproportionately exposed to health risks in the workplace and to processes of marginalization and social exclusion (de Haan, 2020).

Regarding the impact of the Covid-19 outbreak on migrants, the situation appears ambivalent in several respects. On the one hand, the health crisis exacerbated the vulnerability of certain categories of migrants. Seasonal and temporary workers, for instance, were highly exposed to multiple risk factors: overcrowded accommodation, legal and administrative barriers to healthcare access (Hayward et al., 2021), employment in precarious and high-risk sectors (Mahmood

et al., 2021), and limited language proficiency, which made it difficult to navigate public health measures (Nezafat Maldonado et al., 2020). Moreover, irregular migrants faced additional challenges in accessing essential information due to linguistic and cultural barriers (O'Reilly-de Brún et al., 2016), and were often reluctant to seek healthcare (Potter et al., 2020) out of fear of public exposure and potential expulsion (Caselli et al., 2024). Such living conditions made virus containment extremely difficult for certain ethnic minorities and contributed to new forms of stigmatization (de Haan, 2020), turning migrants into convenient scapegoats for public opinion (OECD, 2020; Caselli et al., 2024).

On the other hand, the health emergency has also drawn attention to other categories of migrants: essential figures in ensuring the long-term resilience of key services – healthcare, agriculture, food supply chains, social assistance and more (Anderson et al., 2021) – and thus in sustaining the functioning of advanced Western systems (Paul, 2020). Among these are the so-called *key workers*: individuals who played a crucial role during the pandemic by working on the front lines in healthcare facilities or private households, in home delivery services, public and domestic cleaning, public transport, or industrial production chains. These occupations forced them to face a high risk of contagion and transmission of Covid-19, while enabling others to work safely from their homes (Anderson et al., 2021; Caselli et al., 2024). Many key workers also played a valuable mediating role during the pandemic, thus revealing themselves to be “migrant-mediators”. They provided support both to their countries of origin – through remittances or the exchange of information and experiences via transnational networks – and to their own communities in their host society. Furthermore, they promoted opportunities and instruments for dialogue and exchange

within host societies, facilitating better communication between migrants and non-migrants and fostering cooperation and a more effective pursuit of shared goals (Malacarne, 2021, 2024). A similar mediating function was performed by those who, by assuming leadership or coordination roles within ethnic associations, religious institutions and organizations, actively sought to provide assistance to those in need throughout the crisis, both within and beyond their communities of belonging. For this reason, governmental agencies and public health authorities in many Western countries frequently turned to migrant community leaders – figures more accustomed to engaging with actors in the host society and possessing higher levels of linguistic competence (Im and Swan, 2022) – in order to encourage compliance with government guidelines and to offer health advice that would respect and integrate the cultural and religious practices of ethnic minorities (Mahmood et al., 2021).

Based on the discussion so far, it becomes evident that the impact of the pandemic on migrants has been closely linked to at least three main factors. First, to the migrants' own status, their condition of regularity or irregularity within host societies, and consequently, the presence or absence of citizenship status. Second, to their level of inclusion and integration into the host context, as reflected in formal employment or in publicly recognized engagement through roles of social and civic responsibility. Finally, closely connected to the previous point, to their strong ability for communication, interaction, and dialogue with the various social actors operating within the host society.

Mutual learning in Migration Studies

From the perspective of sociological studies on international relations and development cooperation, mutual learning can be defined as process of sharing heterogeneous resources

both in nature and value – theoretical knowledge, technical skills, operational practices, cultural systems, and development models – within a context of asymmetrical relations, such as those between countries of the global North and the global South. However, mutual learning aspires to achieve an equal exchange between partners so that they can teach and, at the same time, learn from each other, according to a logic of equal collaboration and not of welfarism (Malacarne, 2023).

Furthermore, in the scientific literature on migration, several contributions have sought to explore the relationship between *mutual learning* and migratory phenomena. Goodkind's (2006) research, for instance, describes the *Refugee Well-Being Project (RWBP)*, which aimed to promote the well-being of Hmong refugees in the United States through experiences of exchange between migrants and local university students, specifically through "Learning Circles" and advocacy activities. The study shows that each Learning Circle was organised into two sessions: the first focused on "*cultural exchange*", that is, the sharing of ideas, experiences, and proposals for collective action among participants; the second centred on "*individual learning*", during which refugees and students worked in pairs to pursue the educational goals chosen by the Hmong adults themselves, such as improving language skills, understanding bureaucratic procedures, or filling out administrative forms. With regard to the advocacy component, each student was matched with an adult Hmong refugee – and their family – with the task of assisting them in addressing unmet needs, such as difficulties in accessing local services and resources. This study highlights that one of the most effective practices for promoting refugees' well-being (physical, psychological, social, and economic) in host contexts is the implementation of *contact-based programmes* involving people from

diverse cultural and social backgrounds, such as members of a migrant community and those of the corresponding host society.

Social contact, in fact, allows for the authentic sharing of knowledge, skills, lifestyles, and cultural codes, fostering reciprocal learning that enhances the strengths of each individual's background while reducing forms of marginalization (Philips et al., 2014). Moreover, sustained interpersonal interaction helps to debunk false myths and to dismantle stereotypes and prejudices among people of different origins (Constantine and Shankland, 2017; Isabekova, 2021; Philips et al., 2014).

A second study focusing on the relationship between migration and *mutual learning* was conducted by Van Ewijk (2012, 2016) and examined transnational partnerships established between the Dutch government and the governments of Morocco and Turkey, which actively involved Moroccan and Turkish migrants. These collaborations were initiated by Dutch institutions under the assumption that fostering cooperation between migrants' countries of origin and destination would also facilitate their integration into Dutch society. The study underscored the crucial role of migrants as active and leading actors within these partnerships, stressing their capacity to mediate between contexts of the Global North and the Global South. Migrants' awareness of the specific cultural characteristics of their countries of origin (in this case, Morocco and Turkey), their technical expertise related to particular local realities, and their language translation skills were identified as essential resources for effective exchanges between partners, and thus for the development of *mutual learning* processes between migrants and non-migrants at an institutional level.

A more recent contribution by Mahieu and Caudenberg (2020) analysed the *CURANT* programme, implemented in the Belgian city of Antwerp, in which a selected

group of unaccompanied young refugees (aged 17–23) shared small collective housing units for one or two years with local peers. The project's promotion of everyday intercultural cohabitation generated *mutual learning* from three perspectives. First, the shared housing became a comfortable setting for language learning: refugees could practice Dutch naturally and without embarrassment, while local youth developed effective skills and strategies for teaching their mother tongue. Second, the initiative promoted both intercultural and social learning for migrants and non-migrants alike, enabling participants to understand the rules, habits, and cultural codes of Belgian society on one hand, and of refugees' countries of origin on the other. Finally, shared living arrangements encouraged both refugees and local youth to question stereotypes and prejudices – particularly concerning gender and religion – thus fostering a form of learning that, grounded in trust-based relationships, acquired a genuinely transformative function. The studies reviewed above demonstrate that social contact between migrants and non-migrants, their daily interaction in informal settings, and the recognition of migrants' competences within host contexts are fundamental elements for fostering processes of integration and social cohesion. To support such processes, however, a crucial shift in perspective is required: moving beyond the *needs-based model* (Rappaport, 1981), which assumes the existence of vulnerable subjects whose needs must be met through a top-down approach by those who seemingly hold more resources and power, and instead adopting a perspective that places trust in migrants' own capacities to foster equitable relationships with non-migrant communities (Malacarne, 2021; 2023).

Methodology

Research approach and subjects

This contribution focuses on selected aspects emerging from a broader research project carried out by an international team of researchers based in London, Milan, and Stuttgart during the crucial months of the Covid-19 pandemic (July 2021 – September 2022)². The methodological considerations presented in this section reflect the overall approach adopted by the research group to investigate the impact of the health emergency on the three migrant communities already mentioned: Bangladeshis in London, Peruvians in Milan, and Turks in Stuttgart (Caselli et al., 2024).

The study employed a qualitative approach and can be described as a “synchronic multiple linear” comparison (Lucassen, 2004), as it examines two or more migrant groups located in different local contexts over the same period of time. Points of convergence and divergence among the three migrant communities have proved to be a particularly fertile ground for pursuing the research objective, namely, to investigate the role of migrant mediators in the three cities involved in the study and to explore the practices that fostered the process of mutual learning within their living contexts. Both the Bangladeshi and Turkish communities can be considered “settled migrant minorities”: groups composed predominantly of individuals born in London and Stuttgart, respectively. However, the Bangladeshi Muslims maintain a strong postcolonial connection with Britain, while in Germany the historically utilitarian conception of “guest workers” continues to characterize the Turkish population. On the other hand, the Peruvian community is predominantly Catholic and arrived in Milan relatively

² For further details on the research, see the book: Caselli, M., Dürrschmidt, J., and Eade, J. (2024). *Migrants' (Im)mobilities in Three European Urban Contexts*. Palgrave Macmillan.

recently, since Italy became a destination for international migrants only in the 1990s. The three case studies were explored through interviews conducted with two categories of participants, selected based on the criterion of reasoned choice. The first group consisted of so-called “experts” – municipal and religious officials, as well as political and community activists – who, given their institutional or organizational roles, served as key informants providing particularly relevant insights for the research. The second group comprised “non-experts”, or ordinary residents who did not hold positions of responsibility within society but whose accounts offered valuable perspectives on the everyday experience of the health emergency.

Procedure, data collection tools and data analysis

As previously mentioned, the study was conducted through 45 semi-structured interviews, some of which were conducted online, a requirement dictated by the issuance of social distancing regulations to prevent the spread of the virus. While this virtual method was not deemed to have compromised the quality of the interviews, in-person sessions were conducted as soon as possible to identify potential continuities and differences between the two modes of data collection (Johnson et al., 2021). In total, 13 individuals were interviewed in Stuttgart (5 “experts” and 8 “non-experts”), 17 in Milan (11 “experts” and 6 “non-experts”), and 15 in London (10 “experts” and 5 “non-experts”). The recordings of the interviews were transcribed and analysed manually – following a traditional “paper-and-pencil” approach – to identify categories and codes related to mutual learning (for example, “reciprocity”, “learning”, “mutual exchange”, “North–South relations” and so forth). The fieldwork was further enriched by ethnographic observation of specific dynamics within the migrant communities particularly in religious settings, once mobility restrictions were lifted.

Results

Migrant-mediators in London, Milan and Stuttgart

A segment of the scholarly literature argues that the health emergency represented not only a period of profound uncertainty for humanity, but also, in certain circumstances, a genuine opportunity for transformation within global society. The pandemic, in fact, (re)opened collective spaces for expressions of solidarity and altruism that stood in stark contrast to the capitalist and neoliberal logics dominating the contemporary world (Mould et al., 2022; Springer, 2020). Although this deep “human” connection among individuals had limited continuity in the years following the emergency, the health crisis provided a real opportunity to experiment with practices oriented toward the common good.

The evidence emerging from the research presented in this paper demonstrates that experiences of intercultural exchange and dialogue, mutual learning, and solidarity also occurred among the Bangladeshi, Peruvian, and Turkish migrant communities and their respective host societies in London, Milan, and Stuttgart. The following results highlight the pivotal role of migrant-mediators who, across the three cities, acted as intermediaries between their communities of belonging and the host societies (Malacarne, 2024). Through these forms of mediation, they activated collective processes of exchange and reciprocal learning, thereby contributing to maintaining forms of social cohesion that were severely threatened by the health crisis (Mishra and Rath, 2020; Mould et al., 2022).

London

During the pandemic, in the English context, the *Covid Champions* assumed a mediating role between the Bangladeshi migrant community and the wider English society, fostering practices of exchange and mutual learning. This informal network

emerged within the Bangladeshi community of Tower Hamlets in London and included doctors, leaders of local organizations, youth community workers, and mosque congregants who provided support to those most in need, both within and beyond their own community. In close collaboration with local public institutions, the *Covid Champions* implemented various support initiatives: distributing masks, sharing information about vaccines and their benefits, assisting isolated or ill elderly individuals, among others.

We've figured out that there's a need for me here to tell my community or even people on my estate what the new direction is and what to do and not do ... so I think that idea about helping each other ... and wanting to know just what's happening and spread the message locally has become quite huge. [...] The Covid Champions were going out and speaking to people and giving away masks and PPE and giving out information about what the vaccine is about so people get to understand what is really happening. (Bangladeshi borough councillor)

Among the data collected in London, the testimony of a Bangladeshi-born doctor – raised in the Tower Hamlets community and employed by the National Health Service – appears particularly significant. He describes himself as a “middleman”, a bridge-builder between migrants and non-migrants, deeply committed to fostering points of contact between his community and British society. He actively engaged in dialogue with local political institutions to ensure recognition of the specific needs and characteristics of the Bangladeshi community in London – both before and during the pandemic – and to promote policies tailored to those needs. Moreover, he served his community directly as a doctor, explaining preventive measures, healthy lifestyles, and the importance of certain medications during Covid-19

infections to both community leaders and lay members.

I felt like a middleman ... because a lot of the people that I care about or that I want to serve are my friends and family and people that I have personal connections with ... And so, when I go to these meetings with government and policy makers and people who make the big decisions, it's a personal battle because I can see it from their point of view ... when people talk about mistrust or when people talk about overcrowding. I grew up in a two-bed house, a two-bed flat in Stepney Green with eleven people staying there. No policymaker can explain overcrowding to me because they've read it in a book or they've read it in a paper, I've lived it. [...] I'm able to tell my parents what their medications mean or how to change their lifestyle or how to navigate the healthcare system and I can do the same for my siblings and I can do the same for my community ... When the vaccine was ... recommended by MHRA [Medicines and Healthcare products Regulatory Agency] and was being rolled out, I was able to talk to my community leaders. I did a Q&A with the Imam from the East London Mosque on BBC Asian Network in Bangla talking to people about the vaccine ... I did loads of media work – all in Bangla – just to help people understand that ... So it wasn't just an individual's benefit. And I think people are starting to realise that, ... you know? When we talk about social mobility and we talk about widening participation ... we have to appreciate the community's benefit and the benefits to society as well ... I truly think that's the way forward for the lessons learned in terms of the ethnic engagements. (Bangladeshi NHS doctor)

Milan

In Milan, the Peruvians who most directly embodied the role of migrant-mediator were those who could also be described as key workers for Italian society during the

pandemic: nurses and healthcare assistants working on the frontline in hospitals, even during the most critical stages of contagion. They collaborated closely with Italian doctors, often under exhausting conditions, caring for both Italian and migrant patients alike.

It was really bad. It was a period with a lot of work for me, the nurses worked a lot and then, so much suffering and especially so much helplessness. The feeling of helplessness is something that marked me and affected me, doing a lot but feeling that I had little impact ... I was working normally at the beginning and then it all started. We went from one in-patient to everyone, the ward was full, then all the colleagues, it was very tiring. Very long shifts. I also remember those days well. I would arrive in the morning and didn't know when I would finish. Almost all of 2020 was like that. No rest, always working, one day after the other ... At the beginning I worked in rehabilitation, adult ward and geriatrics but then everybody got infected. And then they saw that people were dying and they closed the ward and I went to another location. There were no nurses, they made me go around because there was a shortage of staff ... [And in the Peruvian community] many people got sick, but I would say few serious ones. But when we knew somebody got sick everybody moved, all of us mobilized: the food, the groceries and the medicines, we helped each other so much. Those, who stayed at home, those who couldn't go out, those who had no money, those who had problems, everyone, each other. (Member of a Latin American community)

These migrants, tirelessly engaged in healthcare work – both in Milanese hospitals and in private homes caring for elderly or ill individuals (mostly Italians) – proved to be, first, an essential resource in preventing the collapse of Italy's understaffed healthcare system, and second, bridge-builders between the host society and Latin American migrant

communities. Through their professional roles, they helped to disseminate accurate information about the pandemic, explain preventive measures, and provide both material and spiritual support within and beyond their own communities.

So many Peruvian women, but also men ... I saw the situation of women, who had the opportunity to become nurses rather than OSS ... They were employed full time, during the pandemic. And so, in that case, it was just the opposite situation, that they were in such demand, that they were always busy, that maybe they even did things that were not their responsibility, because there was a lack of staff. And so they became important and here is the contribution of the foreigner, the migrant ... On their side, maybe they already knew how to move, with their families, or at least they advised because they were inside this ... no? Inside the hospitals. And so a lot of things they saw, a lot of things maybe they said. And so on that side maybe there was less difficulty ... They simply had, so to speak, maybe the good fortune to be there and therefore to be personally informed or to experience certain situations at first hand. So they were doing word of mouth, with the community. (President of an Italo-Peruvian association)

Stuttgart

The case of Stuttgart differs slightly from the previous two, as the actors who played a key mediating role between the Turkish community and the host society during the pandemic were not individuals but organizations, most notably, the *German-Turkish Forum* and the *Turkish-Islamic Union of Religious Affairs (DITIB)*, which encompasses several associations linked to local mosques. According to the Managing Director of the *German-Turkish Forum*, the organization was established well before the outbreak of Covid-19, with the aim of building bridges between the Turkish and German segments of the population, not

as yet another Turkish migrant association, nor as an umbrella organization for others Turkish associations, but as a space of genuine intercultural connection. The core function of these organizations lies in maintaining continuous contact and interaction between the Turkish communities of Stuttgart and local public institutions, fostering the production of shared ideas and collaborative projects capable of generating mutual learning across groups.

But we notice very strongly how important these exchanges are with cultural institutions in Stuttgart, because all of these informal opportunities for exchange have to be created, in part, for mutual ideas to arise. And for this, such encounters are very important ... We are in probably dozens of working groups on the local level from health planning to the Haus der Kulturen that is to be created, where we are in constant exchange with other local institutions or municipal, offices and agencies. And the exchange is, in fact, very important, because we can achieve something with the projects that we organize and, like wise, with the capacities and resources that we have. (Managing Director of German-Turkish Forum in Stuttgart)

The health emergency thus made more visible the crucial role of such organizations in promoting practices of dialogue, exchange, and mutual learning between the Turkish population and German society. The pre-existing cooperation among various local actors appears to have facilitated a faster and more coordinated response to the pandemic crisis.

We are living here in a society, we only have one society here, in which we all live together. Whether it be ethnical, cultural, religious, accordingly, plays absolutely no role. We have one society that we live in and which, we here must maintain in a peaceful way and in good cooperation. The stronger the institutional,

contacts, the higher the trust, the quicker a cooperation is able to succeed. And when we now have to do job XY together, then the trust is already there, the hurdles are no longer there. This makes the work immensely easier, ... that you know directly in a trustful cooperation. It is a team work, nothing else ... And there you have this trust, that you have a blind trust, roughly that the trust is very big so that you, can work much better and more qualitatively and faster (Dialogue representative, DITIB Württemberg)

Discussion

This article aimed to explore the practices through which migrant-mediators in London, Milan, and Stuttgart facilitated processes of mutual learning within their everyday environments during the Covid-19 pandemic. The findings show that, in order to cope with the health emergency, Bangladeshi, Peruvian, and Turkish migrants mobilized a variety of resources and initiated resilience practices that took on specific forms in each local context.

In London, the Covid Champions sought to bridge institutional gaps by translating public health information into language accessible to the Bangladeshi community and by engaging in concrete assistance activities to support the most vulnerable individuals within and beyond their own community, thus giving tangible form to the principle of reciprocity. Moreover, some of them engaged in dialogue with political authorities to make migrant needs more visible and to advocate for appropriate policy responses.

In Milan, Peruvian healthcare professionals embodied the process of mutual learning through their continuous material and psychological support to both migrants and non-migrants within hospital settings. They also animated national solidarity networks by sharing crucial information and fostering exchange to better

respond to the health crisis.

In Stuttgart, the German-Turkish Forum and DITIB strengthened collaborations—with German public authorities that had already been initiated prior to the pandemic—thus enabling mutual learning to develop primarily at the institutional level through joint initiatives aimed at addressing the health emergency.

Across all three cases, the actions undertaken by migrant mediators during the pandemic appear to challenge the needs-based model (Rappaport, 1981), which portrays migrants as “passive,” vulnerable subjects in need of help. Instead, they point toward a perspective that values the proactive role of certain migrants in promoting social cohesion within their host societies (Malacarne, 2021). It is likely that the “bifocal” condition of these migrants – who simultaneously navigate their relationships with both the host context and their community of origin – enhances their ability to translate, adapt, and render intelligible the cultural, linguistic, and behavioural codes circulating between migrants and non-migrants, thus fostering reciprocal learning even during a period of global crisis (Marini, 2015; Mezzetti et al., 2009; Mould et al., 2022). Beyond this identity-related dimension, the linguistic and cultural mediation skills of migrant-mediators – which require a continuous commitment to fostering interaction and exchange between migrants and non-migrants in their everyday environments — prove to be not only essential operational tools for implementing actions to counter the health crisis, but also significant symbolic resources that legitimise these migrants as bearers of knowledge, agents of mutual learning, and thus promoters of social cohesion within Western societies (Mahieu and Caudenberg, 2020; Im and Swan, 2022).

Two critical issues emerging from the research nonetheless deserve mention in this section.

The first concerns the temporary and contingent nature of many of the solidarity, aid, and mutual learning practices that arose during the health crisis. As has been widely discussed, emergency situations tend to foster collective mobilization and cooperation that rarely endure once the shared threat subsides (Mould et al., 2022; Springer, 2020). This highlights the need to reflect on how such experiences of exchange might be made more lasting and structurally embedded, fostering social cohesion even in “times of calm.” In an era in which intercultural relations constitute a defining dimension of Western societies, promoting spaces of mutual learning should become a priority for public institutions and civil society organizations, not merely as an emergency response, but as an ordinary strategy for integration and social inclusion.

A second critical issue concerns the reaffirmation, during the pandemic, of both the centrality and the limitations of the national community. The crisis revealed the persistence of deep asymmetries (Mishra, 2021) in access to healthcare, remote education, information, and social protection between citizens, regular migrants, and those with irregular status (Caselli et al., 2024). The latter – already more exposed to marginalization and social exclusion under ordinary conditions – experienced heightened vulnerability during the health crisis (O'Reilly-de Brún et al., 2016; Potter et al., 2020). Addressing the needs of these categories of migrants requires a serious commitment from Western governments and public institutions to ensure broad access to social protection services, streamline the bureaucratic procedures associated with reception systems, and promote reintegration pathways based on dialogue and exchange between migrants and non-migrants, so that all individuals may fully become agents of mutual learning within their contexts of action.

Concluding remarks

The research presented in this article confirms the Janus-faced character of the modern state: on the one hand, a liberal-democratic state committed to the promotion of universal human rights and global mobility; on the other, a nation-state that tends to reproduce particularistic logics and forms of social exclusion (Caselli et al., 2024; Joppke, 2004: 452). The contradictions and structural weaknesses of Western systems, which became even more evident during the pandemic, have nonetheless contributed to the emergence of new forms of social cohesion. Within this context, migrant mediators in London, Milan, and Stuttgart have emerged as key actors of mutual learning

between migrant communities and host societies, demonstrating that processes of intercultural cooperation can develop even in times of crisis. Recognizing the agency of these actors therefore means moving beyond a merely welfare and paternalistic logic that frames the actors of the Global North as supporters of those from the Global South, and instead adopting a perspective that acknowledges migrants as agents of development within the contexts in which they live and operate. Policies aimed at strengthening processes of mutual learning and enhancing migrants' intercultural competences could, in this regard, contribute to the construction of more equitable, inclusive, and resilient systems of integration in the face of future crises.

REFERECES

- Anderson, B., Poeschel, F., Ruhs, M. (2021). Rethinking labour migration: Covid-19 essential work, and systemic resilience. *Comparative Migration Studies*, 9(45). <https://doi.org/10.1186/s40878-021-00252-2>.
- Asogwa, I.E., Varua, M.E., Datt, R., Humphreys, P. (2023). The impact of COVID-19 on the operations and management of NGOs: resilience and recommendations. *International Journal of Organizational Analysis*, 31(6), 2441-2464. <https://doi.org/10.1108/IJOA-12-2021-3090>.
- Caselli, M., Dürrschmidt, J., Eade, J. (Eds.) (2024). *Migrants' (Im)mobilities in Three European Urban Contexts. Global Pandemic and Beyond*. Palgrave Macmillan, Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-53773-8>.
- Colombo, A., Magri, P. (A cura di) (2021). *Il mondo al tempo del Covid. L'ora dell'Europa?* Ledizioni LediPublishing, Milano.
- Constantine, J., Shankland, A. (2017). From Policy Transfer to Mutual Learning? Political Recognition, Power and Process in the Emerging Landscape of International Development Cooperation. *Novos Estudos Cebrap*, 36, 99-122. <https://doi.org/10.25091/s0101-3300201700010005>.
- De Haan, A. (2020). Labour Migrants During the Pandemic: A Comparative Perspective. *The Indian Journal of Labour Economics*, 63, 885-900. <https://doi.org/10.1007/s41027-020-00283-w>.
- Goodkind, J.R. (2006). Promoting Hmong Refugees' Well-Being Through Mutual Learning: Valuing Knowledge, Culture, and Experience. *American Journal of Community Psychology*, 37(1/2), 77-93. <https://doi.org/10.1007/s10464-005-9003-6>.
- Hayward, S.E., Deal, A., Cheng, C., Crawshaw, A., Orcutt, M., Vandrevale, T.F., Norredam, M., Carballo, M., Ciftci, Y., Requena-Méndez, A., Greenaway, C., Carter, J., Knights, F., Mehrotra, A., Seedat, F., Bozorgmehr, K., Veizis, A., Campos-Matos, I., Wurie, E., McKee, M., Kumar, B., Hargreaves, S.; ESCMID Study Group for Infections in Travellers and Migrants (ESGITM) (2021). Clinical outcomes and risk factors for

- COVID-19 among migrant populations in high-income countries: A systematic review. *Journal of Migration and Health*, 3, 100041. <https://doi.org/10.1016/j.jmh.2021.100041>.
- Im, H., Swan, L.E.T. (2021). "We Learn and Teach Each Other": Interactive Training for Cross-Cultural Trauma-Informed care in the Refugee Community. *Community Mental Health*, 58, 917-929. <https://doi.org/10.1007/s10597-021-00899-2>.
- Isabekova, G. (2021). Mutual Learning on the Local Level: The Swiss Red Cross and the Village Health Committees in the Kyrgyz Republic. *Global Social Policy*, 21(1), 117-137. <https://doi.org/10.1177/1468018120950032>.
- Johnson, D.R., Scheitle, C.P., Ecklund, E. H. (2021). Beyond the In-Person Interview? How Interview Quality Varies Across In-person, Telephone, and Skype Interviews. *Social Science Computer Review*, 39(6), 1142-1158. <https://doi.org/10.1177/0894439319893612>.
- Joppke, C. (2004). Ethnic Diversity and the State. *British Journal of Sociology*, 55(3), 451-463.
- Lawson, V. (2008). Geographies of Care and Responsibility. *Annals of the Association of American Geographers*, 97(1), 1-11. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.2007.00520.x>.
- Lucassen, L. (2004, February 27-28). *Old Wine in New Bottles? Turks and Poles in Germany and the Importance of Historical Comparisons*. Workshop on the Integration of Immigrants from Turkey in Austria, Germany and Holland: Bogazici University, Istanbul.
- Mahieu, R., Caudenberg, R.V. (2020). Young refugees and locals living under the same roof: intercultural communal living as a catalyst for refugees' integration in European urban communities? *Comparative Migration Studies*, 8(12), 1-17. <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0168-9>.
- Mahmood, F., Acharya, D., Kumar, K., Paudyal, V. (2021). Impact of COVID-19 pandemic on ethnic minority communities: a qualitative study on the perspectives of ethnic minority community leaders. *BMJ Open*, 11:e050584. [10.1136/bmjopen-2021-050584](https://doi.org/10.1136/bmjopen-2021-050584).
- Malacarne, S. (2021). Migrazioni transnazionali e cooperazione internazionale allo sviluppo: un dialogo possibile grazie all'esperienza di mutual learning. In S. Acampa, G. Gargiulo, R. Gatti (Eds.), *Saperi, conoscenze ed esperienze in formazione. Atti della V conferenza nazionale delle dottorande e dei dottorandi in scienze sociali* (pp. 353-360). Libreriauniversitaria.it.
- Malacarne, S. (2023). Mutual Learning: A Real Way to Cooperate? Evidence of More Equal International Development Cooperation. *Italian Sociological Review*, 13(3), 347-369.
- Malacarne, S. (2024). *Al di là dell'aiuto. Mutual learning e cooperazione internazionale allo sviluppo*. Franco Angeli, Milano.
- Mangone, E. (2023). Prefazione. In L. Boccacin, *Lineamenti di sociologia del terzo settore* (IX-XIII), Vita e Pensiero, Milano.
- Mangone, E., Masullo, G. (2021). Comunità e resilienza: trasformazioni e rigenerazioni delle relazioni di prossimità. In U. Conti (a cura di), *L'Italia centrale e I paesaggi sociali dei territori urbani in trasformazione* (pp. 11-29), Mimesis, Milano.
- Marini, F. (2015). *Co-sviluppo e integrazione. Le associazioni ghanesi in Italia e nel Regno Unito*. FrancoAngeli, Milano.
- Mezzetti, P., Rogantin, F., Russo, M. (2009). *Associazioni di migranti senegalesi: nuovi attori per lo sviluppo. I bisogni formativi delle associazioni senegalesi in Italia alla luce di alcune esperienze di capacity building europeo a confronto*. Centro Studi di Politica Internazionale. Retrieved May 2023, from https://www.cespi.it/sites/default/files/documenti/wp10_mezzetti.pdf.
- Mishra, C., Rath, N. (2020). Social Solidarity during a Pandemic: Through and Beyond Durkheimian Lens. *Social Sciences & Humanities Open*, 2(1), 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2020.100079>.
- Mishra, D. K. (2021). Migrant Labour during the Pandemic: A Political Economy Perspective. *The Indian Economic Journal*, 69(3), 410-424. <https://doi.org/10.1016/j.iej.2021.05.001>.

- org/10.1177/00194662211021209.
- Mould, O., Cole, J., Badger, A., Brown, P. (2022). Solidarity Not Charity: Learning the Lessons of the COVID-19 Pandemic to Reconceptualise the Radicality of Mutual Aid. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 47, 866–879. <https://doi.org/10.1111/tran.12553>.
- Nezafat Maldonado, B. M., Collins, J., Blundell, H. J., Singh, L. (2020). Engaging the Vulnerable: A Rapid Review of Public Health Communication Aimed at Migrants during the COVID-19 Pandemic in Europe. *Journal of Migration and Health*, 1(2), 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.jmh.2020.100004>.
- Norris, F.H., Stevens, S.P., Pfefferbaum, B., Wyche K.F., Pfefferbaum, R.L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41, 127–150. <https://doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6>.
- O'Reilly-de Brún, M., de Brún, T., Okonkwo, E., Bonsenge-Bokanga, J. S., De Almeida Silva, M. M., Ogbemor, F., Mierzejewska, A., Nnadi, L., van Weel-Baumgarten, E., van Weel, C., van den Muijsenbergh, M., MacFarlane, A. (2016). Using Participatory Learning & Action Research to Access and Engage with 'Hard to Reach' Migrants in Primary Healthcare Research. *BMC Health Services Research*, 16(25), 1–16. <https://doi.org/10.1186/s12913-015-1247-8>.
- Organisation of Economic Cooperation for Development (OECD) (2020). *Development Co-operation Report 2020. Learning from crisis, building resilience*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/f6d42aa5-en>.
- Paul, R. (2020). Europe's Essential Workers: Migration and Pandemic Politics in Central and Eastern Europe during COVID-19. *European Policy Analysis*, 6(2), 238–263. <https://doi.org/10.1002/epa2.1105>.
- Philips, D., Athwal, B., Robinson, D., Harrison, M. (2014). Towards Intercultural Engagement: Building Shared Visions of Neighbourhood and Community in an Era of New Migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 40(1), 42–59. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.782146>.
- Potter, J.L., Burman, M., Tweed, C.D., Vaghela, D., Kunst, H., Swinglehurst, D., Griffiths, C.J. (2020). The NHS visitor and migrant cost recovery programme – a threat to health? *BMC Public Health*, 20(1), 407.
- Rappaport, J. (1981). In praise of paradox: A social policy of empowerment over prevention. *American Journal of Community Psychology*, 9, 1–25. <https://doi.org/10.1007/BF00896357>.
- Schomaker, R. M., Bauer, M.W. (2020). What Drives Successful Administrative Performance during Crisis? Lessons from Refugee Migration and the Covid-19 Pandemic. *Public Administrative Review*, 80(5), 845–850. <https://doi.org/10.1111/puar.13280>.
- Solnit, R. (2009). *A Paradise Built in Hell*. Penguin Books, United States.
- Springer, S. (2020). Caring Geographies: The COVID-19 Interregnum and a Return to Mutual Aid. *Dialogues in Human Geography*, 10(2), 112–115. <https://doi.org/10.1177/2043820620931277>.
- United Nations (UN) (2003). *Report on the World Social Situation 2003. Social Vulnerability – Sources and Challenges*. United Nations publications, New York. <https://doi.org/10.18356/cf818da0-en>.
- Van Ewijk, E. (2012). Mutual Learning in Dutch-Moroccan and Dutch-Turkish Municipal Partnership. *Window of the Netherlands*, 103(1), 101–109. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2011.00698.x>.
- Van Ewijk, E. (2016). Engaging Migrants in Translocal Partnership: The Case of Dutch-Moroccan and Dutch-Turkish Municipal Partnership. *Population, Space and Place*, 22, 382–395. <https://doi.org/10.1002/psp.1872>.
- Waltz, K.N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley Publishing Company.
- Wright, K. (2022). *Community resilience: a critical approach*. Routledge, London.

LIBRA & AUTORË

**Kur historia kthehet në histeri:
Projekti “Shkupi 2014”
në dritën e një monografie**

Enis Sulstarova

Rreth monografisë
Pushteti, identiteti dhe hapësira.
Një studim sociologjik-politologjik
mbi “Projektin Shkupi 2014”
Botim i “Logos-A”

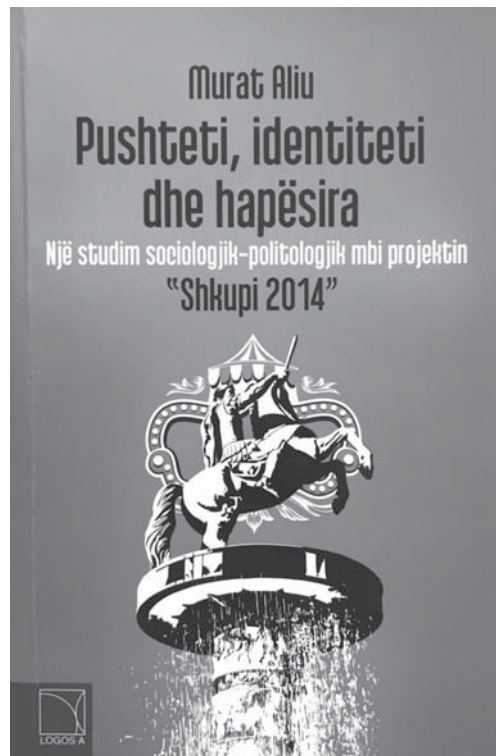
Me autor

Murat ALIU – Universiteti “Nënë Tereza”
Shkup, Maqedoni e Veriut

Fitues i Çmimit të Ekselencës (Award for Excellence in Research & Practice) akorduar nga Komisioni i Vlerësimit të Kontributeve Akademike (Shqipëri, Kosovë, Maqedoni e Veriut, Mal i Zi dhe Diasporë)

Historia në histeri

Projekti “Shkupi 2014” ka tërhequr vëmendjen e shumë studiuesve për shkak se te ai arkitektura dhe urbanistika ndërthuren me politikën, identitetet kolektive, kujtesën historike, marrëdhëniet ndëretnike e deri te marrëdhëniet ndërkombëtare. Këta elementë i ka mbajtur parasysh studiuesi Murat Aliu në monografinë *Pushteti, identiteti dhe hapësira*,

që bazohet te një teze doktorate e mbrojtur pranë Departamentit të Shkencave Politike dhe Marrëdhënieve Ndërkombëtare të Universitetit të Stambollit. Aliu argumenton se pas rikonceptimit e hapësirës urbane të qendrës së Shkupit, pas ngritjes së shtatoreve dhe veprave monumentale të stërmëdha brenda një hapësire të ngushtë dhe pas

ndryshimit të fasadave të ndërtesave publike dhe ngritjes së ndërtesave të reja në zonën qendrore të kryeqytetit të Maqedonisë së Veriut, qëndron një përpjekje e mirëmenduar e partisë nacionaliste në pushtet, VRMO-DPMNE, të drejtuar nga kryeministri Nikola Gruevski, për të ripërcaktuar vizualisht identitetin kombëtar të sllavëve maqedonas dhe për të kundërshtuar tezat rivale mbi zanafillat etnike të kombit. Gjithashtu, Aliu në librin e tij tregon se kompleksi i ndërtesave, përmendoreve, e dekoreve që përbëjnë “Shkupin 2014” duhet parë si një deklaratë politike drejtuar opozitës politike maqedonase, shqiptarëve të Maqedonisë së Veriut dhe shteteve fqinje (në radhë të parë Greqisë dhe Bullgarisë) se maqedonasit nuk heqin dorë nga identiteti i tyre kombëtar për shkak të presionit të huaj.

Mua personalisht, pas vizitave në qendër të qytetit të dominuar nga përmendorja e Aleksandrit të Madh, por sidomos pas leximit të librit të Aliut, më është krijuar përshtypja se kemi të bëjmë kthimin e historisë në histeri. Fjalori i gjuhës shqipe fjalën “histeri” e shpjegon si sëmundje nervore të njerëzimit e ndjeshëm që shoqërohet me turbullim të gjendjes shpirtërore dhe që mund të shoqërohet me britma e me të qeshura; si inat e tërbim i papërmbytur; si veprimtari e ethshme në një fushë të caktuar të jetës shoqërore etj. Kemi të bëjmë me një histeri politike, sepse pjesa më e madhe e projektit “Shkupi 2014” u ndërtua në mënyrë të ethshme brenda pak viteve, me një këmbëngulje dhe inat të papërmbytur përkundër kritikave dhe kërkesave të arsyeshme për të respektuar trashëgiminë urbanistike dhe arkitekturore të qendrës së Shkupit, dhe sepse projekti i ngjan një klithme të fortë identitare, që buron prej ndjeshmërisë e që elitat sllavo-maqedonase tregojnë ndaj vënies në dyshim të lashtësisë së kombit dhe emërimit të shtetit. Sa për ilustrim, në f. 382 të librit të Aliut lexojmë se Valentina Bozhinovska, ish-drejtoresha e Komisionit për Marrëdhënie mes Bashkësive dhe Grupeve Fetare, paska thënë në vitin 2010

se skulpturat në shesh janë një zë i fuqishëm (lexo: britmë apo piskamë) i Maqedonisë para gjithë botës. Por le të flasim së pari për monografinë e Aliut e më pas për rolin e saj në diskutimet shkencore e publike për ndërthurjen midis hapësirës, identitetit e hapësirës.

Pushteti, identiteti dhe qyteti i Shkupit

Në të gjitha kulturat dhe qytetërimet qyteti ka qenë imazhi i identiteteve kolektive dhe i pushtetit. Sidomos qendra e qytetit ka qenë hapësira e dominuar nga ndërtesat qeveritare dhe ato fetare, që u përcillnin masave një përkatësi të caktuar politike e kulturore. Kur binte qyteti, ai binte bashkë me zotat e tij. Siç e tregon Aliu, duke u bazuar në autorë si Fuko [Foucault], Kastels [Castells], Bauman etj., pushteti në kohët moderne përpiqet që të depërtojë në vetëdijen njerëzore dhe të disiplinojë sjelljet e qytetarëve. Në këtë aspekt, modelimi i hapësirës, sipas një koncepti paraprak identitar, është pjesë e ushtrimit të pushtetit modern. Qyteti është edhe një hapësirë shoqërore dhe kulturore, siç kanë vënë në dukje sociologët urbanë si Mamfordi [Mumford], Soja, Harvi [Harvey], Dë Serto [De Certeau] etj., të cilët autori i ka përfshirë në kapitullin e parë të studimit të tij.

Një specifikë e modernitetit është identiteti kombëtar, lindja dhe shndërrimi i të cilit në shekujt e fundit ka qenë objekt i studimit të autorëve si Giddens, A. D. Smith, Hobsbaum [Hobsbawm], Anderson etj. Aliu ndalet te koncepti i “traditave të shpikura” me anë të të cilit Hobsbaumi ka shpjeguar dhe përhapjen e monumenteve në kryeqytetet evropiane dhe tjetërkund në fund të shek. XIX dhe në fillim të shek. XX, për të përcjellë vizualisht madhësitë dhe historinë kombëtare. Me fjalë të tjera, tradita kombëtare shpiket apo tregohet nga pushteti politik edhe me anë të strukturimit të hapësirë urbane, nëpërmjet ndërtimit të muzeve, ngritjes së përmendoreve për

heronjtë e kombit dhe të monumenteve që përkujtojnë ngjarje apo epoka të caktuara historike. Aliu shkruan se “qyteti është një gjuhë, një diskurs. Ai komunikon vazhdimisht me banorët e vet, njerëzit flasin për qytetin në të cilin jetojnë” (f. 93). Prej kësaj del se një qytet me shenja të kombit përcjell ligjërimin nacionalist të qytetarët, dhe qytetarët flasin për kombin duke jetuar, punuar, ndërvepruar në hapësirën urbane.

Kapitulli i dytë i studimit të Aliut i kushtohet formimit të identitetit kombëtar të sllavët e Maqedonisë së Veriut, që nga lindja e “çështjes së Maqedonisë” në Ballkanin osman të shek. XIX e deri në ditët tona. Në kuadër të reformimit të Perandorisë Osmane prej trysnisë së fuqive evropiane dhe të pretendimeve të shteteve ballkanike për territoret osmane, nisi dhe “zgjimi kombëtar” i sllavëve që jetonin në hapësirën gjeografike që njihje si “Maqedoni”. Kjo ishte një hapësirë etnikisht e përzier, me sllavë, shqiptarë, grekë, turq, vllahë etj. Lëvizjes kombëtare të maqedonasve sllavë iu desh të përcaktohej në lidhje me identitetit kombëtar përballë pretendimeve serbe, bullgare dhe greke. Sidomos marrëdhënia midis maqedonasve (sllavë) dhe bullgarëve mbeti një tension i përhershëm brenda lëvizjes për pavarësi deri në pushtimin e Maqedonisë së sotme të Veriut nga Serbia gjatë luftërave ballkanike. Pas Luftës së Dytë Botërore, maqedonasve iu njoh e drejta e shtetit të tyre, me kushtin e ndjekjes së linjës së imponuar nga Beogradi, që do të thoshte largim prej identitetit bullgar, “vëllazërim” me serbët dhe popujt e tjerë sllavë të Jugosllavisë, dominim mbi shqiptarët dhe me misionin e bashkimit të maqedonasve përtej kufirit. Etnogjeneza e maqedonasve u përcaktua te fiset sllave të vendosura në këtë territor dhe te shteti i car Samuelit në kapërcyell të shek. X-XI.

Pjesa qendrore e librit përbëhet nga kapitujt tre dhe katër, ku analizohet projekti “Shkupi 2014” prej disa këndvështrimeve teorike dhe në kontekstin e përplasjeve politike dhe ideologjike në Republikën

e pavarur të Maqedonisë së Veriut. Pa shtrëngesat e Jugosllavisë, politikanët dhe historianët maqedonas të lidhur me partinë VRMO-DPMNE kërkuar të lidhin kombin modern me maqedonasit e lashtësisë. Kalorësit ceremonialë që më parë visheshin me uniformat e revolucionarëve kundërosmanë, tani vishen si ushtarë të Aleksandrit të Madh. Paralel me “antikuizimin” e kombit të tyre, pati orvajtje nga historianë maqedonas për t’i konsideruar shqiptarët si bujtës të vonë në Maqedoni. Në këtë kuadër, në vitin 2010, kur në pushtet ishte VRMO-DPMNE-ja, nisi projekti “Shkupi 2014” për riorganizimin e hapësirës qendrore të kryeqytetit. Përveç pajisjes së fasadave të ndërtesave me dekore të stileve barok e neoklasik, janë ngritur statuja e buste për Aleksandrin e Madh, prindërit e tij Filip dhe Olimpia, perandorin roman Justinian, car Samuelin, mbretër e shenjtorë sllavë të mesjetës, revolucionarë të VRMO-së, viktimat të regjimit komunist, si dhe përmendorja e Mbrojtësve të Maqedonisë, kushtuar policëve dhe ushtarëve të rënë në vitin 2001 gjatë luftës kundër Ushtrisë Çlirimtare Kombëtare. Ndërkaq, pala shqiptare është “kompensuar” me monumentin e Skënderbeut dhe me përmendoret për Pjetër Bogdanin, Josif Bagerin dhe Nexhat Agollin (f. 267-268). Në tërësinë e tij, projekti “Shkupi 2014”, sipas Aliut, “duhet parë si një trup brenda të cilit kalon dhe materializohet një tekst dhe rrëfim lidhur me origjinën e lashtë antike dhe vazhdimësinë e pandërprerë historike të kombit maqedonas që arrin deri në ditët e sotme” (f. 271). Qeveria nacionaliste e VRMO-DPMNE-së me anë të tij donte të zhbënte “vonesën” e rilindjes kulturore e kombëtare të kombit maqedonas (f. 269) dhe “mohimin shekullor” që gjoja i bëhet kombit maqedonas (f. 296).

Te kapitujt tre dhe katër, autori ka përmbledhur edhe kritikën që i janë bërë projektit, ndër të cilat më të rëndësishmet më duken se janë tre. Së pari, projekti mbulon

shtresat historike osmane dhe socialiste të Shkupit, duke imponuar një shtresë kiçi që i shtohet dhunshëm dhe pa kriter qytetit. Pazari osman është spostuar prej bregut të Vardarit, lidhja organike me qendrën është ndërprerë dhe pamja e tij është mbuluar me ndërtesa të reja. Ndërtesat e ndërtuara pas tërmetit, që për kohën mbaheshin si moderniste, u është vënë përsipër një fasadë neoklasike, si për të mbuluar “shëmtinë” socialiste. Mirëpo, për ironi, stili arkitekturor neoklasik ka qenë i pranishëm në Shkup në ndërtesat publike që u ndërtuan në vitet 1920-1930 nga Mbretëria Jugosllave, kohë kur prej elitës serbe Maqedonia quhej “Serbia e Jugut”. Mirëpo, fakti që Jugosllavia ka luajtur një rol të rëndësishëm në përcaktimin e identitetit maqedonas (si i ndarë prej atij bullgar), në përcaktimin e Shkupit si kryeqytet të një kombi dhe në rindërtimin e tij modern pas tërmetit shkatërrimtar të vitit 1963, fshihet ose minimizohet në librat e historisë që shkruhen në Maqedoninë e Veriut dhe në diskutimet publike.

Së dyti, ai është një përpjekje politike për të përvetësuar Shkupin vetëm për maqedonasit, duke ndarë dhe “larguar” prej qendrës së qytetit lagjet e populluara kryesisht nga shqiptarët. Aliu e interpreton atë si një lloj hakmarrjeje e VRMO-DPMNE-së ndaj Marrëveshjes së Ohrit të vitit 2001. Në vend që qendra e kryeqytetit të simbolizonte mjedisin ku takohen e bashkëveprojnë kombet dhe etnitë e Maqedonisë së Veriut, siç i takon një shteti shumetnik, ajo kthehet në pronë ekskluzive e njërit prej tyre. Duke huazuar terminologjinë e studiuesve të nacionalizmit, si Smith, Kolsto dhe Shëpflin [Schöpflin], Aliu shënon se projekti “Shkupi 2014” shkruan mbi hapësirën urbane etno-historinë dhe mitet e maqedonasve (f. 328, 342-344). Si kundërpërgjigje, edhe shqiptarët në hapësirat urbane ku janë shumicë “shkruajnë” mitet e tyre kombëtare. Sheshin Skënderbej në anën e majtë të Vardarit, Aliun e quan kundër-hapësirë shqiptare, përballë “Shkupit 2014”.

Së treti, “Shkupi 2014” është konceptuar si projekti arkitekturor dhe urbanistik që do t’u kthejë maqedonasve identitetin evropian, që supozohet të ketë qenë i mohuar nga shekujt e sundimit osman dhe nga socializmi jugosllav. Stilet barok e neoklasik të dekorit të ndërtesave janë një përpjekje për t’i ikur gjeografisë, një lloj arratisjeje nga Orienti e Ballkani dhe një vendosje imagjinare e qendrës së Shkupit diku në Evropën Qendrore (f. 387). Rrjedhimisht, shqiptarët përjashtohen vizualisht prej qendrës edhe sepse ata janë myslimanë. Aliu shkruan se shqiptarët dhe në përgjithësi myslimanët “e kuptojnë saktë se krijuesit e ‘Shkupit 2014’ po u thonë atyre se ata, si muslimanë, janë nga joeuropianët, se nuk mund të jenë qytetarë të vërtetë të Shkupit evropian” (f. 389). Qendra e Shkupit qartazi përçon orientalizëm/kolonializëm (Said) dhe ballkanizëm (Todorova).

Në faqet e fundit të librit autori bën një përmbledhje e proceseve të marrëdhënieve të Maqedonisë së Veriut me fqinjët, të cilat do të ndikojnë në mënyrën sesi maqedonasit do të rishkruajnë etnohistorinë e tyre. Në Marrëveshjen e Prespës me Greqinë cilësohet se populli maqedonas është me prejardhje sllave, se trashëgimia kulturore e maqedonasve të lashtësisë është pjesë e qytetërimit helen. Negociatat që vijnë midis Maqedonisë së Veriut dhe Bullgarisë do të prekin edhe karakterizimin etnik/kombëtar të disa figurave historike që i kanë përmendoret në Shkup. Mbetet për t’u parë nëse rishikimi i historisë së maqedonasve, sipas kërkesave të Greqisë dhe Bullgarisë, do të pranohet nga VRMO-DPMNE-ja që ka ardhur sërish në pushtet dhe nëse do të ketë ndryshime në projektin “Shkupi 2014”.

Shkup, Tiranë etj.

Për sa i përket aspektit shkencor, libri i Aliut ka marrë vlerësimin maksimal kur është paraqitur si tezë doktorate në Universitetin e Stambollit. Prandaj, në

vijim do të ndërmarr disa reflektime për rolin e librit në diskutimet shkencore dhe publike, jo vetëm për Shkupin, por edhe për kryeqytetet e tjera ballkanike gjatë këtij shekulli. Libri *Pushteti, identiteti dhe hapësira* do lexuar përkrah studimeve të tjera që janë marrë me të njëjtën temë dhe ai shërben si bazë teorike për hulumtime të mëtejshme. Qasjet teorike që gjenden në të shërbejnë edhe për të orientuar studiuesit në studimin i pushtetit, identitetit dhe hapësirës përtej qytetit të Shkupit. Ligjërimet e ndryshme nacionaliste të maqedonasve dhe shqiptarëve janë të pranishme në organizimin e shesheve të qyteteve dhe fshatrave të Maqedonisë së Veriut, në përmendoret e ngritura dhe në shenjat e tjera të “vendeve të kujtesës” (p.sh. varrezat e dëshmorëve). Shpeshherë këto ndërhyrje në hapësirën publike janë përgjigje të njërës palë ndaj palës tjetër.

Nga këndvështrimi i shqiptarëve, por edhe i pakicave etnike të Maqedonisë së Veriut, mund të ndërmerren studime të mëtejshme, se si organizimi i hapësirës urbane dhe i arkitekturës në kohën e Jugosllavisë dhe në kohën tonë është përpjekur të mohojë historinë, kujtesën dhe trashëgiminë kulturore shumetnike në Shkup dhe qytete të tjerë. Specifikisht për Shkupin, libri i Aliut mua më dërgoi të rishfletimi i albumit fotografik dhe eseistik Shkupi me autor Kim Mehmetin, i botuar nga shtëpia botuese Logos-A në vitin 2011, ndërsa po vijonte zbatimi i projektit “Shkupi 2014”. Mehmeti vëren me të drejtë se si ka qenë Shkupi dikur, ashtu ka qenë Maqedonia dhe si është sot Shkupi, po ashtu është Maqedonia e Veriut. Kjo do të thotë se, nën përvetësimin nacionalist që përfaqëson projekti “Shkupi 2014”, “e kaluara shqiptare e Shkupit do të bëhet edhe më largët se që është tani”, ndërsa e tashmja do të jetë pre e moszhvillimit dhe nëpërkëmbjes, siç janë

sot lagjet e Shkupit të mbipopulluara nga shqiptarët (f. 31-34). Nuk është aspak çudi që për Shkupin kanë shkruar më së paku vetë banorët e vjetër të tij, shqiptarët, sepse arsyeja, thotë Mehmeti, duhet kërkuar te “fakti se atyre kurrë nuk u është lënë kohë që të merren me të kaluarën e vet, mbase pse ata është dashur gjithmonë t’i përkushtohen betejës për ta shpëtuar të sotmen e tyre” (po aty, f. 42). Për mbijetesën në të sotmen flet edhe “Saga ballkanike” e romaneve të Luan Starovës, në qendër të së cilës është një familje shqiptare që tallazet historike e kanë shpërngulur nga bregu i Ohrit te një nga lagjet e Shkupit. Murat Aliu, duke u marrë me ndryshimet në qendrën e Shkupit nuk është ndalur shumë te gjendja e mjerueshme urbanistike e pjesës së qytetit ku banojnë më së shumti shqiptarët dhe jomaqedonas të tjerë (p.sh. lagja Gazi Baba), si pasojë e neglizhendës nga pushteti shtetëror, aq sa ajo në studime sociologjike konsiderohet si geto.¹

Për sa i përket planit krahasimor, rasti i projektit “Shkup 2014” shërben për hulumtimin e ndryshimeve arkitekturore dhe urbanistike në kryeqytetet e Evropën Juglindore dhe më tutje në Evropën Lindore, nën efektet e kundërkomunizmit, nacionalizmit dhe neoliberalizmit. Projekti “Shkupi 2014” mund të krahasohet me atë që po i ndodh sot Tiranës. Edhe në Tiranë, kompleksi i ndërtimeve në Sheshin “Skënderbej” dhe përgjatë Shëtitores “Dëshmorët e Kombit” mban gjurmët e pushteteve të ndryshëm, atij osman, mbretërisë së Zogut, diktaturës komuniste, ndërsa kullat e betonta që janë ndërtuar dhe po ndërtohen përreth e sipër ndërtesave të kompleksit janë dëshmi e kohës sonë. Statuja e Skënderbeut ka zënë vendin e statujës së Stalinit, e cila e spostua në shëtitore përballë asaj së Leninit. Sheshi ka pasur edhe

¹ Shih p.sh. artikullin nga Ali Pajaziti dhe Muhamed Jashari, “The Slum and Urbanization Challenges: The Case of Gazi Baba”. https://www.academia.edu/11616746/The_Slum_and_Urbanization_Challenges_The_Case_of_Gazi_Baba

statujën e Enver Hoxhës, përmbysja e së cilës në vitin 1991 është simboli kryesor i rënies së komunizmit në Shqipëri. Sikurse ka ndodhur në Shkup, edhe në qendër të Tiranës ka pasur një bum ndërtimi, motivi kryesor i të cilit ka qenë pasurimi i shpejtë i mbajtësve të pushtetit, klientëve oligarkë dhe pastrimi i parave. Ish-kryetari i Bashkisë së Tiranës dhe kryeministri i tanishëm, Edi Rama, e ka konsideruar Tiranën qendrore si një skenë urbane ku projektohet pushteti i tij personal.

Ndërsa trashëgimia historike dhe kujtesa kolektive shkatërrohen përditë në Tiranë (p.sh. Teatri Kombëtar), kemi tek-tuk disa shenja të nacionalizmit kiç në fasadat e reja, që synojnë të mbulojnë disi vrazhdësinë e kullave shumëkatëshe që kanë zënë të gjithë hapësirat e lira midis ndërtesave historike, ose u janë mbivendosur këtyre të fundit. Kulla e ndërtuar mbi stadium mban ngjyrat kuq e zi, të kombinuara me nuanca ngjyrë vjollcë, kjo e fundit shenjë dalluese e shndërrimit të Partisë Socialiste (dikur me stemë të kuqe, pastaj rozë e tani ngjyrë vjollcë) në parti neoliberale. Kulla e ndërtuar mbi terrenin e një parku të lojërave për fëmijë ka në fasadë hartën e Republikës së Shqipërisë, ndërsa kulla që po

ndërtohet në krah të Hotelit Internacional do të ketë në pjesën e sipërme trajtën e kokës së Skënderbeut me përkrenare. Këto fasada duken si maska që nuk arrijnë ta fshehin shëmtinë dhe dhunën sistematike të autokracisë në pushtet. Paradoksi është që këto fasada janë projektuar nga studio arkitekturore perëndimore të piketuara personalisht nga kryeministri Rama. Këto shenja kombëtare na tregojnë se edhe pse nacionalizmi ballkanik, “perceptohet shpesh si shënues i ‘prapambetjes’... nga ana tjetër vetë kjo prapambetje vjen e bëhet ekzotike, kur interpretohet tani me ironi ose humor nga arkitektë të shquar perëndimorë, siç thotë arkitektja Dorina Pllumbi në “Fasada urbane, nuanca politike” (Revista “Studime për artin”, nr. 22, 2023: 56).

Me sa jam në dijeni, Tiranës i mungon një monografi si kjo e Murat Aliut mbi lidhjen pushtet, identitet dhe hapësirë, që do të duhej shkruar nga këndvështrimi i shkencave politike e shoqërore për të rrokur shndërrimin urbanistik e arkitekturor që po i ndodh kryeqytetit. Prandaj, duke përgëzuar autorin për veprën e tij dhe duke i uruar punime të tjera shkencore, gjithashtu shpreh dëshirën që të kemi studiues të tjerë që do të ecin në rrugën që ai ka hapur me këtë libër.

From Shkoder Albania 2025 to Gjakove Kosovo 2026
21st Annual International & Interdisciplinary Conference:

Toward an Intelligent Society: Challenges & Opportunities

University Fehmi Agani Gjakove, Kosovo
May 22-23, 2026

... Tetovo (2016) – Tirana (2017) – Mitrovice (2018) – Durres (2019)
– Prizren (2020) – Korce (2021) – Gjilan (2022) – Vlore (2023)
– Pristine (2024) – Shkoder (2025) – Gjakove (2026) – Skopje /Tetovo (2027)
– Peje (2028) – Tirana (2029) ...

Kriteret e botimit

Revista “Studime Sociale” [Social Studies] botohet pa ndërprerje nga viti 1998. Ajo është certifikuar si revistë shkencore nga KVTA/MAS me vendim Nr. 170, datë 20. 12. 2010. Ajo, gjithashtu, është klasifikuar si revistë shkencore nga ANVUR - Agjencia Kombëtare e Vlerësimit të Sistemit Universitar dhe Kërkimit Shkencor i Ministrisë së Arsimit, Universiteteve dhe Kërkimit Shkencor të Italisë (MIUR) me vendim Nr. 298, datë 21 dhjetor 2021.

Revista drejtohet nga bordi botues ndërkombëtar dhe botohet me kod ISSN, në dy forma: ISSN 2309-3455 (print) dhe ISSN 2309-3471 (online). Artikujt mund të botohen në shqip ose anglisht.

Parimi bazë i botimit është rigoroziteti shkencor. Çdo artikull i nënshtrohet një recensionimi të verbër (blind review). Ai u jepet për recension studiuesve të fushave ku bën pjesë studimi dhe artikulli botohet nëse recensat janë pozitive. Pra, detyra e përzgjedhjes së artikujve shkencorë është kompetencë ekskluzive e recensentëve anonimë. Kostoja e revistës përballohet nga kontribuuesit sipas vëllimit të çdo artikulli. Nëse ndonjë numër, apo artikull i veçantë i revistës, financohen nga ndonjë subjekt (individ apo institucion) mund të bëhet shënimi përkatës.

Çdo artikull duhet të jetë në përputhje me standardet gjuhësore. Artikujt duhet të dërgohet në word, me këtë strukturë:

- (1) titulli, deri në 15 fjalë;
- (2) autori/autorët (emri mbiemri); institucioni ku është/janë; adresat elektronike – për çdonjërin prej tyre;
- (3) të dhëna për autorin/autorët, si tekst rreth 50 fjalë;
- (4) përmbledhje (shqip), me 200-250 fjalë dhe 4-6 fjalë kyçe;
- (5) teksti, si rregull me 8-10 faqe kompjuterike, me nga 2200 karaktere (no space);
- (6) Referencat e plota, të listuara në fund të tekstit sipas rendit alfabetik të mbiemrave të autorëve, ose institucioneve që kanë autorësinë;
- (7) abstract në anglisht (varianti anglisht i përmbledhjes).

Artikulli mund të shoqërohet me shënime në fund të faqes (footnotes). Por përparësi në përzgjedhjen për botim kanë artikujt me referenca sipas sistemit të Harvardit (referenca të shkurtuara përgjatë tekstit dhe lista me referenca të plota në fund të tij, sipas rendit alfabetik të mbiemrave të autorëve).

Referencat duhet të përbëjnë pesë elemente, që janë:

a. Referencat e librave: 1. autori/ose autorët; 2. viti i botimit; 3. titulli i librit (në kursiv); 4. qyteti/vendi ku është botuar; 5. botuesi (për shembull: Merton, Robert. 1968. *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press).

b. Referencat e artikujve nga revistat shkencore, ose përmbledhjet: 1. autori/autorët; 2. viti i botimit; 3. titulli i artikullit (në thonjëza); 4. titulli i revistës/përmbledhjes ku është botuar (në kursiv); 5. vëllimi, numri dhe faqet (p.sh.: Buss, Loreta. 2010. “Childhood in Sociology and Society; The US Perspective”, *Currant Sociology*, Vol. 58, No. 2, pp. 355-350).

Referencat e shkurtuara nëpër tekst, vendosen:

për një autor: Weber (1998); (Weber, 1998: 156); ose Weber (1998: 156);

për dy dhe tre autorë: (Lazesfeld & Berelson, 1990) e (Olzak, Shanahan & West, 1986);

për më shumë se tre autorë: (Larsen ed al., 1989);

për seritë e referencave (Blau, 1980; Kadare, 1995; Uçi, 2003; Pëllumbi, 2004; Omari, 1999).

Në qoftë se për të njëjtin autor ka më shumë se një referencë në të njëjtin vit, atëherë shënohet, p.sh.: 2011a, 2011b.